

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

SİYASİ AÇIDAN I. VE II. HASAN SAKA HÜKÜMETLERİ
(1947-1949)

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Sevil TUNA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Necdet HAYTA

Ankara – 2006

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Sevil TUNA' YA ait Siyasi Açıdan I. ve II. Hasan Saka Hükümetleri (1947-1949) adlı çalışma, jürimiz tarafından Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan: Prof. Dr. Necdet HAYTA

(İmza)

Üye.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)

Üye.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Hasan Saka Hükümetleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyaya hakim olan buhranlı yapıda demokratik hayata geçişin hassas bir dönemini oluşturmaktadır. Hasan Saka Hükümetleri izlemiş olduğu siyasi, ekonomik ve kültürel politikalarla Türk siyasi hayatının demokratikleşmesinde önemli katkılarda bulunmuş fakat ekonomideki kötü gidişatın durdurulamaması Hasan Saka Hükümetleri'nin sonunu hazırlamıştır.

I. ve II. Hasan Saka Hükümetleri'nin (1947-1949) siyasi faaliyetleri, iç ve dış politikadaki icraatları ve bu icraatların sonuçları ile eğitim ve ekonomi alanındaki gelişmeler bu tezin konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Milli Şef Döneminin kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Birinci bölümde; Hasan Saka Hükümetleri döneminde gelişen siyasi olayların daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olabilmek için, Hasan Saka Hükümetleri öncesi önemli siyasal gelişmelere değinilmiştir. İkinci bölümde; I. ve II. Hasan Saka Hükümetleri'nin kuruluşu, programı, hükümet programlarına yönelik eleştiriler ve hükümetlerin istifaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde; Hasan Saka Hükümetleri dönemi, iç dış gelişmeler ele alınmış buna bağlı olarak dönemin siyasal olayları, dönemin ekonomisi, eğitim ve kültür politikaları ile dış siyasal ilişkiler incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise; bu çalışma sonucunda ortaya çıkılan neticeler genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Tezimiz çok partili döneme geçiş sürecinde tek partili dönemin son hükümetlerine Hasan Saka Hükümetlerinin Cumhuriyet tarihindeki yerini saptayacak mevcut araştırmalara katkı sağlamak niteliğindedir.

Çalışmalarım esnasında hiçbir desteğini benden esirgemeyen aileme ve bana her konuda titizlikle ve sabırla yardımcı olan, manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen engin bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren muhterem hocam Prof. Dr. Necdet HAYTA'ya ve tezin hazırlaması sırasında emeği geçen tüm arkadaşlarıma sevgi ve saygılarımı bildirmek istiyorum.

Sevil Tuna

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR CETVELİ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HASAN SAKA HÜKÜMETLERİ ÖNCESİ SİYASAL GELİŞMELER

1.1 Çok Partili Hayata Geçiş	13
1.1.1. Toprak Reformu	17
1.1.2. Dörtlü Takrir	22
1.1.3. Milli Kalkınma Partisi	24
1.1.4. Demokrat Partinin Kurulması	27
1.1.5. 1946 Seçimleri	36
1.2. Recep Peker Hükümeti	42
1.2.1. Hükümetin Almış Oluğu Önemli Kararlar	50
1.2.2. 12 Temmuz Beyannamesi	53
1.2.3. Hükümete Karşı Muhalefet ve Hükümetin Çekilmesi	58

İKİNCİ BÖLÜM

I. VE II. HASAN SAKA HÜKÜMETLERİ

2.1. I. Hasan Saka Hükümeti (10 Eylül 1947-8 Haziran 1948).....	66
2.1.1. I. Hasan Saka Hükümetinin Kuruluşu ve Programı.....	66
2.1.2. I. Hasan Saka Hükümeti Programı ve Programa Yönelik Eleştiriler ve Hükümetin İstifası	80
2.2. II. Hasan Saka Hükümeti (10 Haziran 1948-16 Ocak 1949).....	102
2.2.1. II. Hasan Saka Hükümeti'nin Kuruluşu	102
2.2.2. Hükümet Programına Yönelik Eleştiriler ve Hükümetin İstifası ..	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HASAN SAKA HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ İÇ VE DIŞ GELİMLER

3.1. Hasan Saka Hükümetleri Döneminde Meydana Gelen İç Siyasi Olaylar	132
3.1.1. CHP Yedinci Kurultayı	134
3.1.2. 1948 Seçimleri	139
3.2. Hasan Saka Hükümetleri Dönemi Türkiye Ekonomisi	144
3.3. Hasan Saka Hükümetlerinin Eğitim ve Kültür Politikaları	158
3.4. Hasan Saka Hükümetlerinin Dış Siyaseti ve Uluslar arası İlişkiler	168
3.4.1. Türkiye - SSCB İlişkileri	171
3.4.2. Türkiye - ABD İlişkileri.....	188
3.4.3. Ortadoğu'da İsrail Devletinin Kuruluşu ve Türkiye İsrail İlişkileri	200

SONUÇ	207
KAYNAKÇA	214
EK 1	227
EK 2	231
ÖZET	235
ABSTRACT	236

KISALTMALAR CETVELİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
BM	: Birleşmiş Milletler
b.t.y.	: Basım tarihi yok
b.k.z.	: Bakınız
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MP	: Millet Partisi
Nu	: Numara
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TBMM KD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi
TBMM TD (ZC)	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (Zabıt Ceridesi)

GİRİŞ

Siyaset biliminde siyaset terimi kısaca; “ülke, devlet, insan yönetimi” şeklinde tanımlanmaktadır. Dilimizde siyaset sözcüğü yerine bazen “politika” sözcüğü kullanılmaktadır. Bu iki terim arasında, anlam bakımından hiçbir fark yoktur. Siyaset terimi Arapça’dan, politika terimi ise batı dillerinden dilimize geçmiştir.¹

“Siyaset terimi ile genellikle vurgulanmak istenen şey belli bir alanda izlenmesi gereken yada izlenen yoldur. Hemen akla gelebileceği gibi belli bir alanda geliştirilen önlemler dizisi tek değildir. Aynı alana, aynı konuya ilişkin farklı önlemler dizisi ortaya konulabilir. İşte bu farklı görüşlerin kendi arasındaki yarışlarına siyaset denir. Yarış bazen amaçlar, bazen çıkarlar, bazen de farklı felsefeler veya dünya görüşleri arasında cereyan edebilir.”²

Mümtaz'er Türköne'nin “Siyaset” adlı eserinde, siyaset şu şekilde tarif edilmiştir; İnsanlık tarihi kadar eski bir gerçek, insanlar eşit değiller, bir arada yaşayabilmek için ortak kurallar geliştirmeye ve bu kuralları uygulayacak bir otoriteye ihtiyaçları var. Öyleyse ortaya bir iktidar çıkıyor. Bu iktidar halkın rızasına dayanabilir, bir despotun keyfi yönetimine dönüşebilir. İktidar sahipleri iktidarlarını sürmek için onun gücünden emin yaşamak veya onu çıkarları için etkilemek üzere bir dizi faaliyete girer. İşte bu faaliyetlere siyaset adını veriyoruz.³

¹ Bülent DAVER: **Siyaset Bilimine Giriş** (Ankara, 1993), 3.

² Cemil OKTAY: **Siyaset Bilimi İncelemeleri** (İstanbul, 2003), 2,

³ Mümtaz'er TÜRKÖNE: **Siyaset** (İstanbul, 2003), 4,

Yukarıdaki tariflerden de anlaşılacağı gibi siyaset konusunda çok geniş tanımlamalar yapılmaktadır. Mümtaz'ın TÜRÖÖNE, Siyaset adlı eserinde siyasete dair kavramlaştırmaları şu başlıklar altında toplamıştır;

- Hükümet etme sanatı olarak siyaset,
- Kamusal hayat olarak siyaset,
- Uzlaşma ve uyum olarak siyaset,
- Gücün ve kaynakların dağıtımı olarak siyaset

Bölent DAVER “Siyaset Bilimine Giriş” adlı kitabında siyasetin hem bir sanat, hem de bir bilim olduğunu savunmuştur. Geçmişte Hristiyan alemindeki kilise görevlileri devleti ve onunla ilgili olarak siyaseti “şeytani bir kurum” olarak görmüşler, Eflatun; siyasetin “insanları rızaları ile yönetmek sanatı” olduğunu belirtmiş, Bismark, politikayı “mümkün olanın sanatı” diye tanımlamıştır. Nizamülmülk Siyasetname adlı eserinde başarılı siyasetin adalete ve bilgiye dayanan yönetim biçimi olduğunu savunmuştur.

Siyaset Arapça bir kelimedir. Kökü itibariyle, at talimi, at eğitimi, at bakıcılığı anlamlarına gelmektedir. Seyis sözcüğü de bununla ilgilidir.⁴

Siyasi yaşamda özellikleri, etkileri, farklı olabilen çeşitli güçler vardır. Bu güçlerin başında özellikle sınırlı zaman kesimlerinde siyasi hareketlerin lider kadrolarını oluşturan bireyler gelmektedir. Bireyi bünyesi içinde çerçeveleyen ve aşan siyasi güçler dağınık ve örgütlenmemiş olabilecekleri gibi kuvvetli bir biçimde örgütlenmiş bir görünüme de sahip olabilirler. Birinci grubu oluşturan siyasi güçlere örnek olarak seçmenler kitlesi, kamuoyu ve

⁴ Bölent DAVER: **a.g.e.**, 3.

sosyal gruplar gösterilebilir. Örgütlenmiş siyasi güçlerden çağımızda en yaygın ve en etkili olanlar ise siyasi partiler ve baskı gruplarıdır.

Siyasi parti; iktidara ulaşmak amacıyla ülke çapında örgütü olan, toplumda siyasi dayanak arayan, bu amaçla çalışmalar yapan bir örgüttür.

İktidarı ele geçirmek yada onun yürütülmesine katılmak amacıyla aynı siyasi düşünceyi benimsemiş ve örgütlenmiş insan toplulukları siyasi parti görünümündedir. Siyasi partilerin siyasi yaşama katılması demokratik fikirlerin yayılmasının kitle eğitiminin ve endüstri devriminin sonucudur. Bugün siyasi partiler halk oyunun biçimlenmesinde, siyasi kararların uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Asli görevleri her vatandaşın siyasi sorumluluğunu yüklenebilmesi için siyasi olarak eğitmektir.

Siyasi partileri, iktidarı ele geçirmeyi gözetmeyen ve fakat siyasi oyunu canlandıran çıkar ve baskı grupları vb. kurumlardan ayrı tutmak gerekir. Ülke çapında örgütlenen ancak iktidarı ele geçirmeyi amaçlamayan siyasi oluşumlar siyasi parti niteliği taşımazlar şeklinde yorumlamalıyız. Nitekim bu geçicilik vasfı, 1945'lerden itibaren çok partili sisteme geçilerek gerçekleştirilmiştir.

Siyasi açıdan hükümetleri incelemenden önce Türkiye'deki siyasal sürecin genel hatlarıyla ortaya konulmasında fayda vardır. Türkiye'de II. Mahmut yönetimiyle birlikte başlayan ve Tanzimatla (1839) hızlanan bir süreç olan kitlesel siyaset, siyasi hayatta bireyin bir değer olarak ortaya çıkmasıyla birlikte oluşmaya başlamıştır. 19. yüzyıl boyunca kitleselleşen Siyasetin, 1850'lerden itibaren kendi kurumlarını oluşturmaya hız vermesi sonucu, Kanuni Esasi (Anayasa) ve bir meclis (Meclisi Mebusan) kurulmuştur. Bu gelişmeler 1877-1908 arasında bir süre durdurulmuş olsa da 1908 sonrasındaki kısa süre özgürlük ve çoğulculuk ortamı ilk kez yasal siyasi partilerin kurulmasına fırsat tanımış, Meclisi Mebusan'ın da yeniden işlerlik kazanmasına imkan vermiştir. Böylece kitlesel siyasi hayatın kurum ve

süreçleri olan siyasi çatışma, baskı grupları, siyasi partiler ve yasama meclislerinin olağanlık ve meşruluk kazanması söz konusu olmuştur.⁵

1876'dan bu yana kesintilerle, 1920'den sonra kesintisiz olarak Türkiye'de parlamenter bir sistem mevcuttur. Türk toplumu, Parlamentonun ilk olduğu dönemde siyasi anlamda yeterli bilince sahip olmayan bir yapıya sahipti.

Parlamentonun 1920'de tekrar tesis edilmesi, yine toplumun ihtiyacı olan bir siyasi kurum olduğu için değil, yüce bir misyonu yerine getirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

1908 hareketine kadar, Türkiye'de gerçek anlamda siyasi partilere rastlanmamaktadır.⁶ Bu döneme kadar kurulan siyasi örgütler, bugünkü anlamıyla parti olmaktan hayli uzaktadırlar.

23 Temmuz 1908'de meşrutiyetin ilanıyla geniş bir siyasi faaliyet dönemi başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu dönemde, 1908 yılının ilk iki kabinesini etkisi altında bulundurmaya çalışmış, yedi kabineyi doğrudan doğruya oluşturmuş 1918'e kadar on yıla yakın bir süre Türk siyasi yaşamını yönetmişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminde üç büyük partileşme eğilimi olmuştur. Bunlardan ilki islamcı görüş İttihad-ı Muhammedi adı altında örgütlenmiş fakat siyasi parti olamamıştır. Prens Sabahattin'in temsil ettiği ademi merkeziyetçi görüş önce Ahrar Fırkası olarak ortaya çıkmış daha sonra Hürriyet ve İtilaf çatısı altında birleşmiştir. Ahmet Rıza'nın temsil ettiği merkeziyetçi görüş bunların içinde en eskisi ve en güçlüsü olarak İttihat ve

⁵ Ersin KALAYCIOĞLU: "Türkiye'de Siyasi Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi", **Bilanço 1923-1998**, C. I. (İstanbul, 1999), 94-95.

⁶ Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, (İstanbul, 1952), 77.

Terakki cemiyetidir. Bu dönem partilerinin hiçbirisi yığın partisi niteliğinde olamamışlardır. Bunları bir ölçüde komite veya kadro partileri olarak nitelendirmek daha doğru olur.⁷

CHP, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisidir. 1925-1945 yılları arasında -bir ara dönem hariç- tek parti olarak ülke yönetimini elinde tutmuştur. CHP'nin egemen olduğu bu dönem, tek parti yönetimi olarak adlandırılmaktadır. Tek parti olarak ve tüm toplumsal kesimlerin temsilcisi olma iddiasının kaçınılmaz bir sonucu olarak CHP, yapı itibarıyla homojen bir parti değildi. Diğer benzer birçok partilerde görüleceği üzere ideolojik ve siyasal olarak çok renkli bir kimlik çizmekteydi. Parti üyelerinin ideolojik açıdan geniş bir yelpaze çizdikleri görülmektedir. Sonraki yıllarda tek parti yönetimi pekiştikçe bu serbesti giderek ortadan kalkacaktır.

Atatürk'ün ölümünden sonra başlayan ve çok partili döneme geçilmesine kadar geçen dönemde CHP Genel başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye "Milli Şef" denilmiş ve bu döneme de "Milli Şef Dönemi" adı verilmiştir.⁸ Aşağıda Milli Şef döneminin (1939-1945) kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü 11 Kasım'da TBMM'de bir tezkere ile bildirilmiş ve aynı gün yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde İnönü 348 oyun tamamını alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁹

Atatürk'ün ölümü üzerine boşalan CHP Genel başkanlığı için seçim yapmak üzere, Başbakan Celal Bayar genel başkan vekili sıfatıyla kurultayı olağan üstü toplantıya çağırmıştı. CHP'nin 26 Aralık 1938'de toplanan olağanüstü kurultayında tüzük değişikliği de getiren bu seçim sonucunda,

⁷ Erdoğan TEZİÇ: **100 Soruda Siyasi Partiler** (İstanbul, 1976), 208.

⁸ Çetin YETKİN: **a.g.e.**, 157.

⁹ Çetin YETKİN: **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1947** (1983), 157.

Atatürk “Ebedi Başkan” olarak anılırken, İnönü ise “Değişmez Genel Başkan” ilan edilmiş,¹⁰ tüzük değişikliğinin gerekçesinde “Milli Şef” tanımlaması ilk defa resmen bir belgede kullanılmıştır. Atatürk’ün ölümünden sonra başlayan ve çok partili döneme geçilmesine kadar geçen bu dönemde CHP Genel başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönüye “Milli Şef” denilmiş ve bu döneme de “Milli Şef Dönemi” adı verilmiştir.¹¹

İnönü genel başkan vekilliğine tekrar Celal Bayar’ı atamıştır.¹² İnönü ile, Atatürk’le ayrılıkları döneminde kendisinin yerine başbakanlığa getirilen Bayar arasında, İş Bankası’nın kuruluşu günlerinden beri süregelen çekişmeler bitmemiş, daha da artmıştır. Öyle ki Atatürk’ün yerine İnönü’den başka birisini cumhurbaşkanı seçtirmeye çalışan girişimler de bu gerilimin bir yansıması olarak değerlendirilmişti. Bayar’ın Genel başkan vekilliği, bütün bunlara rağmen gerçekleştiği için önemlidir. İnönü, Cumhurbaşkanı seçiminden sonra hükümetin istifasını sunan Celal Bayar’a başvekillik görevini yeniden vererek kendisinden yeni hükümeti kurmasını istemiştir.¹³ Ancak İnönü ile Bayar arasındaki bu ilişki uzun sürememiş, İnönü yeniden oluşturulan Bayar kabinesine, İçişleri Bakanı ve dolayısıyla genel sekreter olarak Şükrü Kaya’nın yerine kendisinin sadık adamlarından olduğu bilinen Refik Saydam’ı da yerleştirmiştir. Bayar’ın kısa süre sonra sunduğu istifasında hükümeti kurma görevi verilecek olan kişi yine Refik Saydam olacaktır.

16 Kasım 1938’de TBMM’de güven oyu alan Celal Bayar Hükümeti 25 Ocak 1939’a kadar görev yapmıştır.¹⁴

¹⁰ Süleyman GÜNGÖR: **Muhalefette CHP** (Ankara, 2004), 21.

¹¹ Çetin YETKİN: **a.g.e.**, 157.

¹² Hikmet BİLA: **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası** (İstanbul, 1987), 84-85.

¹³ Cemil KOÇAK: **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.I., (İstanbul, 1996), 144.

¹⁴ **TBMM Z.C.**: D. 5, C.XXVII, (16 Kasım 1938), 51-55.; **Akşam** (24 Kasım 1939), 1.

1939 yılı başlarında Celal Bayar Hükümetin’de yapılan hızlı değişiklikler İsmet İnönü’nün başbakanlığı Celal Bayar’a vermesinin geçici olduğuna dair fikirleri haklı çıkarmıştır.¹⁵ Celal Bayar Hükümeti fazla dayanamış kuruluşundan iki buçuk ay sonra Bayar, İnönü’ye parti içinde hareket kabiliyeti kazandırmak için hükümetinin istifasını sunmuş İnönü tarafından beklenen bu istifa hemen kabul edilmiştir.¹⁶

Yeni hükümetin teşkiline İstanbul Mebusu Dr. Refik Saydam memur edilmiştir.¹⁷ Refik Saydam yeni kabineyi kurarken boşalan İçişleri Bakanlığı’na Faik Öztrak’ı getirdi. Saydam Hükümeti yılın ilk haftalarında okuduğu kısa programıyla güvenoyu aldı ve meclisten seçimlerin yenilenmesi kararını çıkardı.¹⁸ Milli Şef, parti içinde tartışmasız egemenliğini sağladı. Seçim kararı alınması demek, genel başkanlığın elindeki adayları belirleme yetkisinin kullanılması demektir. Alınan yeni seçim kararından önce 31 Aralık 1938 tarihinde yapılan ara seçimleri de İnönü’nün parti içinde takınacağı tutumu gösterdiği için dikkate değer bir olaydı. İnönü, Cumhurbaşkanlığı’na seçilişinin üzerinden henüz iki ay geçmemişken ve genel başkanlığa seçildiği Olağanüstü Kurultay’ın bir hafta sonrasında Atatürk zamanında siyasal hayatın dışına çıkarılmış ve Milli Mücadelenin ilk önderlerini ara seçim fırsatını kullanarak yeniden TBMM’ye getirdi. İnönü, kamuoyuna ve bu kişilere “kavga bitti” mesajı vermek istemiş, Atatürk gibi siyasal egemenliği mutlak olarak elinde tutan bir önderden sonra iktidara gelmekten kaynaklanan, iktidarını kurmak ve bunu simgesel düzeyde de olsa herkese kabul ettirmek için Atatürk’ün siyasetten uzaklaştırdığı Kazım Karabekir, Faik Ahmet Barutçu gibi eski muhalifleri bile yeniden içeri almak yolunu seçmiştir.¹⁹

¹⁵ Mahmut GOLOĞLU: **Milli Şef Dönemi 1939-1945** (Ankara, 1974), 3.; Cemil KOÇAK: **a.g.e.**, 124.

¹⁶ Hilmi URAN: **Hatıralarım** (Ankara, 1959), 348.

¹⁷ **Ulus** (26 Ocak 1939), 1.; **Akşam** (26 Ocak 1939), 13.

¹⁸ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 88.

¹⁹ Hakkı UYAR: **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi** (İstanbul, 1999), 91.

CHP V. Kurultayı 29 Mayıs 1939 günü TBMM binasında toplanmıştır.²⁰ İnönü'nün kurultaydaki sözlerinden bir bölümü şöyledir:

“Siyaset hayatında tecrübe geçirmiş adamlar olarak memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale erdirmek niyetindeyiz. Bu yolla temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara milletimizin siyasi hayatında ilerlemiş bir seviye bırakmak başlıca emelimizdir. İyi bir halk idaresinin siyasi idarede ana ilkesini, her çeşit seçimlere halkın samimi olarak katılmasıyla, hükümetin TBMM faaliyetinde hakiki bir milli denetim ile özetleyebiliriz.”²¹

29 Mayıs - 3 Haziran 1939 günlerinde toplantılarını sürdüren V. Kurultay CHP açısından partinin devletten özerkleşmesi için gösterilen çabalarla anlam kazanmıştır. Bunlar, 1936 genelgesiyle başlayan parti devlet kaynaşmasını ortadan kaldıran kararlardır. Yine tek parti yönetimini sürdürmekle birlikte, parti ve meclis içinde denetim mekanizması kurmaya yönelik girişimler yapıldı. Genel başkana bağlı ve onun tarafından yönetilecek 21 kişilik Müstakil Grup oluşturulmasını, genel sekretere kabinede üyelik sağlayan ve genel başkan vekilinin hükümet dışında bırakılmasını öngören tüzük değişiklikleri gibi Kurultayın başka bir özelliği de, II. Dünya Savaşı öncesinde toplanan son kurultay olmasıdır.²²

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte doğrudan katılmamış olsa bile savaş ekonomisi Türkiye'ye de sıkıntılı bir dönem yaşattı. TBMM'nin her yasama dönemi açılışında konuşan İnönü, 1 Kasım 1942 günü yaptığı açılış konuşmasında, savaş ortamının zorluklarını kişisel çıkarlar için fırsat sayanlar hakkında oldukça sert cümleler kullandı. Özellikle politikacılar hakkında konuşurken seçilen sözler, en etkili belirleyicinin kendisi olduğu bir

²⁰ Tarık Zafer TUNAYA: **a.g.e.**, 573-574.

²¹ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 92.

²² Mehmet KABASAKAL: **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi** (İstanbul, 1991), 137.

siyasal düzen için garipsenecek sözlerdi. Bu konuşmadan bazı bölümleri aktararak durumu açıklamak mümkündür:

“Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çoktan aşan bir pahalılık belası, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. Bu halin umumi harpten doğan, kendi hususi şartlarımızla ilgili olan sebeplerini ve çarelerini Cumhuriyet Hükümeti sizin yüksek nazarlarınıza etrafıyla serip anlatacaktır. Eminim ki millet ve memleketin hayrına olan en isabetli tedbirleri bulacaksınız. Bizim gördüğümüz en tehlikeli hastalık, iki seneden beri, cemiyetimiz içinde Cumhuriyet Hükümetlerini muvaffak etmemek için estirilmiş olan zehirli havadır. (Doğru Sesleri)(...) Bütün eksikleriyle beraber en iyi neticeler, ancak hükümet tedbirlerinin dikkatli olarak yürütülmesiyle elde edilebilir. (...) İşte bugün ilk hallolacak mesele, umumi itimat havasının iade edilmesidir. (Bravo sesleri) Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metayı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı devletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir kundak koymaya çalışmaktadır. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikar olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır.”²³

Savaş döneminin de katkısıyla yaşanan ve İnönü'nün diliyle meclis önünde böylece ifade bulan sıkıntılar yaşanırken CHP'nin yapısında geleneksel çizgi korunmaktaydı. “Milli Şef” ve çevresindekiler, meclise ve partiye yansıyan sosyal dengeyi, hükümet değişiklikleriyle bakan değişiklikleriyle kurmaya çalışmaktaydılar. 1943 başlarında yapılan

²³ Ali Rıza CİHAN(Der.): **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)**, C. II., (1939-1960), (Ankara, 1993) 33.

seçimlerle oluşan CHP grubu da bürokrat, tüccar ve toprak ağası karışımı bir insan topluluğudur.²⁴

Seçimleri izleyen günlerde VI. Kurultay toplanmış tzkteki genel sekreterin kabineye ye olarak alınması kuralı şimdiye kadar yerine getirilmemiş olduğu gerekçesi ile kaldırılmıştır. Ayrıca 9. ve 156. maddelerin kaldırıldığı görülmektedir. 9. maddede siyaset çağına giren gençler partinin tabii ye adayı sayılmaktaydı. 156. maddede ise: “Genel başkanlık tarafından serbest seçime arz edilen aday listesinde mutlaka seçilmesi işaret olunanlar ile, parti dışından alınacak adaylara oy verilmesi zorunludur.” denilmektedir. Programda 1935 kurultayında konulan “katı devletçilik” açısından yumuşama yönünde değişiklik yapılmıştır.²⁵

1930 senesinden 1946 senesine kadar tek ve otoriter olarak iktidarda kalan, çalışmalarını 1924 anayasasının ikinci maddesine dayayan, idareci unsurlarını devlet mekanizmasına hakim ve dahil kalan CHP bir vesayet partisinin vasıflarına da sahip olmuştur.²⁶

Milli şef Dönemi, 1939-1945 yılları arasında yaşanan siyasal olayları kapsamaktadır. Milli şef İnönü nderliğinde, Atatrkn oturtmuş olduğu düzenin daimi kılınmasına ve siyasi istikrarın köklü bir hale getirilmesine çalışılmış, savaş döneminde bu mücadele verilmiştir.

Tez konumuz olan Hasan Saka Hükümetleri Cumhuriyetin kuruluşundan 1945 yılına kadar tek parti rejimin egemen olduğu Türk Siyasi hayatında önemli bir yere sahiptir. Hasan Saka Hükümetleri II. Dünya Savaşını demokrasi ile yönetilen ülkelerin kazanması ile birlikte dünyanın bir

²⁴ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 101.

²⁵ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 103.

²⁶ Süleyman GÜNGÖR: **a.g.e.**, 25.

kutuplaşmaya doğru gittiği çalkantılı bir dönemin adeta bir seçili sürecini teşkil etmektedir.

2 Temmuz 1946'da yaşanan tartışmalı seçimler sonrasında tek partili sistem taraftarı Recep Peker'in Başbakanlığa getirilmesi iktidar-muhalefet ilişkilerini bozmuş siyasi yaşam gergin bir ortama girmiştir. Muhalefet, seçim kanunu, Basın kanunu, ve diğer antidemokratik kanun ve uygulamalara son verilmesi için Peker ile mücadele etmek zorunda kalmış, bir süre sonra bu mücadeleye İnönü-Peker mücadeleleri de eklenmiştir. İnönü mevcut siyasal gerginliği yumuşatmak için 12 Temmuz beyannamesi yayınlamış bir müddet sonrada Hasan Saka'yı Başbakanlığa getirmiştir.

Hasan Saka Hükümetleri Cumhurbaşkanı ile mutabık kalamayarak sert bir iktidar politikası izleyen bir hükümetten sonra kamuoyunun çeşitli beklentileriyle iktidara getirilmiştir. Muhalif ilişkileri de kısmen gerçekleşmiştir.

Hem basının desteği hem de İnönü'nün onayı ile hükümet olan Hasan Saka muhalefete karşı ılımlı bir politika izlemiş, onun Başbakanlığında iktidar muhalefet yakınlaşması da kısmen gerçekleşmiştir.

Hasan Saka Hükümetinin kurulmasıyla kamuoyunda seçim kanununun demokratik şartlara uygun hale getirilmesi, anti demokratik kanunların ayıklanması, aşırı sağ ve sol cereyanlara karşı tedbir alınması yönünde beklentiler oluşmuş hükümet bu hususlarda kısmi bir liberalleşme sağladıysa da muhalefeti memnun edememiştir.

Hasan Saka Hükümetleri döneminde toplanan 7. Kurultay ile CHP, çok partili hayata uygun demokratik bir yapıya kavuşmuştur. Demokrasi ve Laiklik ilkeleri de yeniden ele alınmış savaş yıllarında partinin soğuttuğu sınıfları yeniden kazanmak için önemli çaba sarf edilmiştir. Ancak Saka Hükümetleri ekonomideki kötü gidişatı durduramama sebebi ile muhalefetin sert tepkileri

karşısında kendisini savunamamış, bununla beraber parti içi muhalefetine hedef tahtası haline gelmiş ve istifa etmek zorunda kalmıştır.

Çalışmamız II. Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzeni içinde çok partili hayata geçişin zeminini oluşturan Saka Hükümetlerinin siyasi faaliyetleri, iç ve dış politikadaki icraat ve bu icraatların sonuçları içinde bulunan konjonktür çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmamız demokratik hayata geçişin hassas bir dönemini oluşturan Saka Hükümetlerini incelemek, mevcut araştırmalara katkı sağlamak niteliğindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HASAN SAKA HÜKÜMETLERİ ÖNCESİ SİYASAL GELİŞMELER

1.1. Çok Partili Hayata Geçiş Süreci

1945 yılı başlarken, dünya ve Türkiye tarihinde de bir dönüm noktası başlıyordu. Bu tarihte, Alman orduları bütün cephelerde çökmüş, Doğu'da Sovyetler, Batı'da müttefikler, Hitler'in Berlin'ine yürümektedirler. Artık savaşın sonucu kesinlikle bellidir; Almanya yenilecektir. Bu gelişim, Türkiye üzerinde büyük etkiler yaratacak ve savaş sonrasında kurulması kararlaştırılan BM örgütüne katılabilmek için 23 Şubat'ta Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilecektir. 24 Şubat'ta ise, Türk delegesi BM paktını imzalayacaktır. Türkiye'nin Batı sistemiyle bütünleşme çabaları açısından 1945 başları önemli günlerdir.¹

Çok partili siyasal düzeni iki defa başarısızlıkla sonuçlandırarak denemiş olan Türk siyasal seçkinleri, savaş sonrası dünya düzeninin de gereği olarak demokratik sistemi yeniden kurmaya yöneldiğinde, iki kutuplu bir dünyada soğuk savaşın şartları kendisini dikte ettiriyordu.²

¹ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 102-103.

² Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, (Ankara, 1976), 13.

Türkiye’de çok partili hayata geçişte dış etkenler kadar iç etkenlerde önemlidir. 1945 yılından itibaren Türkiye’de iç politika gelişmeleri gözle görülür bir şekilde hızlanmıştır. Halkın yıllardır süren tek parti idaresinden hoşnutsuzluğu, II. Dünya Savaşı’nın ekonomik sıkıntılarıyla birleşince had safhaya ulaşmıştı. Türkiye savaşa girmemişti ama savaşın tüm sıkıntılarını yaşamıştı.³

Halk tek parti döneminde CHP Genel başkanı İsmet İnönü’nün çağdaşları Mussolini ve Hitler gibi “diktatör bir yönetim” izlediğini düşünüyordu. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil bu durumu; “Köylerde jandarma dipçğine, şehirlerde polisin copuna dayanan bir terör kurulmuştur” şeklinde açıklamaktadır.⁴

1945’te değişen dünya koşullarının Türkiye’yi ön plana çıkaran değişimi, Türk toplumunda belirli bir hareketlilik yaratmıştı. En önemlisi Türkiye’de giderek daha da gelişen ticaret ve tarım burjuvazisinin artık tek partinin yönetiminden kurtulmak istediği görülüyordu. Bu kesim savaş içerisinde elde ettiği ekonomik gücü siyasal iktidarla da birleştirmek istiyordu.⁵

İsmet İnönü’nün Türkiye’de çok partili hayata geçişte oynadığı rol ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Halk partisinin önde gelen isimlerinden Faik Ahmet Barutçu “Siyasi Anıları”nda İnönü’nün ne pahasına olursa olsun bir muhalefet partisi kurma ve onu koruma taraftarı olduğunu belirtmektedir.

Faik Ahmet Barutçu anılarında İsmet İnönü’nün 1950 seçimleri sırasında yakın çevresine yaptığı şu açıklamayı aktarır:

³ Rıfki Salim BURÇAK: **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, (Ankara, 1979), 15-16.

⁴ Ali Fuat BAŞGİL: **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri** (İstanbul, 1996), 35.

⁵ Ergün AYBARS: **Atatürkçülük ve Modernleşme** (İzmir, 2000), 104.

“...baskıyla, zorla oluşturduğumuz otoriteyi ulusun isteğiyle kuracağız ya da bırakacağız ...Ben iktidara giden yolu tutmakla arkadaşlarıma karşı ve belki de tarihe karşı sorumlu durumda görülebilirim. Fakat başka türlü hareket, rejimi bir ayaklanmayla sona erdirmek olurdu... Diktatörlük, devrimle yıkılmaya mahkumdur.”⁶

CHP Genel Sekreteri ve Genel başkan Yardımcılığı görevlerinde bulunmuş olan Hilmi Uran da “Hatıralarım” adlı eserinde Türkiye’de demokrasi rejimini kimin tesis ettiği konusunu ele alarak İsmet İnönü’den şöyle söz etmektedir: “Ben hiçbir vakit demokrasiyi kendisinin (İsmet İnönü’nün) tesis etmiş olduğu hakkında İnönü’nün ağzından bir söz işitmedim. Fakat demokrasiyi bizde onun kurduğu bir hakikattir. Gerçi kendi partisi demokrasiyi tesise taraftar olduğu için İnönü’de demokrasiyi tesis edebilmiştir. Fakat, partide bu taraftarlığı yaratan ve partiye telkin yapan hakikatte İnönü’dür.”⁷

Bu yazarlar görüşlerini kanıtlamak için İsmet İnönü’nün 19 Mayıs 1945 tarihinde Gençlik Bayramı nedeniyle yaptığı konuşmayı ve 1 Kasım 1945’te TBMM’nin VII. Dönemi açış konuşmasını örnek göstermektedirler. İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945’teki konuşmasında: “İleri bir insan cemiyeti kurmanın maddi şartlarını, hele manevi vasıtalarını mümkün olduğu kadar açık olarak yapmak ödevindeyiz. Memleketimizin siyasi idaresi, cumhuriyetle kurulan siyasi iradesinin ilerleme şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Millet iradesi, demokrasi yolundaki gelişmesine de devam edecektir”.⁸

⁶ Faik Ahmed BARUTÇU: **Siyasi Anılar (1939-1954)**, (İstanbul, 1977), 285-286.

⁷ Hilmi URAN: **a.g.e.**, 513-514.

⁸ Hamza EROĞLU: **Türk Devrim Tarihi** (Ankara, 1981), 209.

1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile başlayan II. Dünya Savaşı, 1945 yılı içerisinde müttefiklerin yani demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanmıştır. Uluslararası politikada beliren bu yeni güç dengesi, Türkiye'nin yalnız dış politikasını değil, iç politika gelişmelerini de yakından etkilemiştir. Türkiye savaşın müttefikler tarafından kazanılacağı kesinleşince, BM beyannamesini imzalamıştır. Böylece, Türkiye bu anayasanın demokratik prensiplere uygun, daha hür bir rejime geçmeyi de taahhüt etmiş oluyordu.⁹

Türkiye'nin BM anayasasını kabul etmesi Türk-Sovyet ilişkilerini gergin bir havaya sokmuştu. Türk-Sovyet ilişkilerinin gergin bir havaya girmesinin ardından Postdam Konferansı'nda Türkiye üzerinde bir Sovyet tehdidi açık olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰

Çok partili dönemin başlamasında kamuoyunun rolü de önemlidir ve bunların arasında özellikle Vatan gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın özel bir yeri vardır. Yalman, 1945 yılı içinde, basında muhalefetin bayrağını açmış; çok partili ve serbest eleştiriye dayalı siyasal hayatın gerekliliğini ve zamanının geldiğini yazmaya başlamıştır.¹¹

Gerek meclis içindeki tartışmalarda oluşan cephenin varlığı gerekse bunlara partileşmeleri yönünde cesaret veren hatta bu yönde zorlayan İnönü ve ona yakın CHP yöneticileri DP'nin kuruluşuna uygun ortamı yaratmışlardır.¹²

⁹ Suna KİLİ: **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler** (İstanbul, 1976), 94.

¹⁰ Fahir ARMAOĞLU: **20. yy Siyasi Tarih** (Ankara, 1988), 426.

¹¹ Tekin ERER: **Türkiye'de Parti Kavgaları** (İstanbul, 1966), 78.

¹² Sadi KOCAŞ: **Atatürk'ten 12 Mart'ta Anılar I** (İstanbul, 1977), 205-320.

1.1.1.Toprak Reformu

Çok partili düzene geçmek için gerekli olan ilk ciddi muhalefet dışarıda değil, CHP'nin kendi içindeki muhalif gruptan çıkmıştı. Parti içi muhalefetin ortaya çıkışında çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocaklarının kurulması ile ilgili yasanın TBMM'de onaylanması, iyi bir ortam yaratmıştı. CHP içinde Tek parti yönetiminin ekonomik ve halktan kopuk siyasetinden hoşnut olmayanlar uluslar arası siyasi gelişmelerin ışığında bu ortamı gereği gibi değerlendirecekti.¹³

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun yol açtığı tartışmalar, ülkenin kaderine yön veren olayların başlangıcıdır. 5 Ocak 1945 günü, Toprak Reformu tasarısının onaylanmasının açıklandığı gün başlayan tepkiler, kanunun görüşüldüğü 14 Mayıs günü TBMM'de örgütlü ve sistemli bir muhalefet haline dönüşmüştür. Tasarının sunuş konuşmasını yapan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatiboğlu, ülkede birçok topraksız ve az topraklı köylünün yaşadığını ve bunlara dağıtılacak büyük araziler bulunduğunu belirtmiş; Toprak Reformu'nun büyük hadiseler, büyük zorluklarla karşılaşacağını eklemeyi de ihmal etmemiştir; o güçlükler bakanın konuşmasından hemen sonra boy göstermiştir. Tasarıya karşı ilk çıkışı Adananın toprak ağalarından Cavit Oral yapar. Oral'a göre; tasarı aşırıdır, orta işletmelerin alanını daraltmaktadır. Hükümet özel mülkiyet sınırlandırmalarını daha küçük tutmalıdır.

Bir başka toprak Ağası Refik Koraltan da, kamulaştırma sırasında ve toprak dağıtımında toprağı alınan vatandaşın mağdur edilmemesini, sosyal

¹³ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Necdet Ekinci: **Sanayileşmek ve Ulusallaşmak Sürecinde Toprak Reformu'ndan Köy Enstitülerine** (Ankara, 1997)

adalet ilkesine uyulmasını isteyerek, nezaket gösterisinde Cavit Oral'dan geri kalmamıştır.

Üçüncü toprak ağası ise sorunun özünü ilginç sözlerle ortaya koymuştur. Halil Menteş, çiftçinin toprağını çok sevdiğini, onu satarken eza duyacağını, kamulaştırmaların toprak sahibine güvensizlik vereceğini söylemiş; Toprak Reformu yapılması için köylünün ayaklanması gerektiğini, ayaklanma olmadığına göre, Toprak Reformu'na da gerek olmadığını vurgulamıştır.¹⁴

Yasa Tasarısı TBMM'de görüşülmeye başlar başlamaz, CHP Meclis Grubu ikiye ayrılmıştı. CHP'nin içinde Toprak Reformu Yasasına ve Köy Enstitülerine karşı olan bir grubun varlığı öteden beri bilinmekteydi. Köy Enstitüleri, uygulamaya konulmak istenen Toprak Reformu'nun bir alt programı olarak düşünülmüş, ona teknik eleman desteği sağlayacak kuruluşlardı. Bu nedenle, Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Yasası, TBMM'de onaylandığında Adnan Menderes ve bazı arkadaşları oylamaya katılmamışlardı.¹⁵

Adnan Menderes, konuşmasının bir bölümünde Toprak Reformu kapsamında kurulacak "Çiftçi Ocakları" için: "Bu tasarı ile kurulacak ocaklar geri bir zihniyete dayanmaktadır. Bunlar rasyonel sosyalist sistemin Erinnof Kanunu'ndan hemen hemen aynen alınmış düşünce ve hükümlerdir" diyerek tasarıyı nefretle andığını söylemiştir.¹⁶

Refik Koraltan: "Kim ne derse desin bu tasarının ruhu, Ali'nin malını Veli'ye vermektir." derken¹⁷, Eskişehir milletvekili Emin Sazak ise: "Bu tasarı

¹⁴ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 144-145.

¹⁵ Konu ile ilgili tartışmalar için bkz., **Ayin Tarihi**: No. 138 (Mayıs 1945), 29-33.

¹⁶ **TBMM T.D.**: D. 7, C. XVII, (14.05.1945), 59-84.

¹⁷ **TBMM T.D.**: D. 7, C. XVII, (14.05.1945), 70.

ile Türk ruhuna uymayan ocaklar kuruluyor.” diyerek, hükümete karşı tavrını açıkça ortaya koymuştur.¹⁸

Toprak Reformu ile ilgili tartışmalar daha sonra 17. madde kavgasına dönüşmüştür. 17. madde kanunun özüdür. Çiftçiyi toprak sahibi kılacak hükümler bu maddededir. Bu nedenle 17. madde toprak ağalarının şiddetli saldırılarına hedef olur.

Toprak Kanunu’nun en can alıcı maddesi olan toprağı doğrudan doğruya işleyecek, üzerinde başkalarını çalıştıranların topraklarının kamulaştırılıp, topraksızlara dağıtılmasını amaçlayan 17. maddesinin, anlayışlardaki belirsizliğinin, kuşkuların yok edilmesi için Cumhurbaşkanı önemli direktifler verirken,¹⁹ Alaaddin Tiridoğlu, 321 imzalı 17. maddeyi değiştiren, yumuşatan, bir başka tasarıyı teklif eder. Toprak ağaları’nın sözcüleri Adnan Menderes ve Emin Sazak buna da karşı çıkarlar.

Önerge sahiplerinden Kemal Turan’ın (Isparta), kanunun geleceğini de belirleyen şu sözleri zabıtlara geçer:

“Toprak Kanunu’nun çıkacağı haberi yeni değildir. Yıllardır bu söylenip duruyor. Böylece esasen birçok çiftlikler, aileler arasında paylaşıldı. Son yıllarda daha az miktarın kamulaştırma dışında tutulacağı şayi olunca parçalanma biraz daha genişledi. Böylece bir ailenin her uzvu ayrı toprak sahibidir. Bir ailenin her uzvuna bir köylüye bıraktığımızın üç katını bırakırsak bunun yekunu neye varır? Demek bir aile, bir köylüye verilenin on, on iki katına kadar almak imkanına kavuşacaktır.”²⁰ Kemal Turan bu sözleriyle, Toprak Reformu’nun sakat doğmak üzere olduğunu müjdelemiştir.

¹⁸ **TBMM T.D.:** D. 7, C. XVII, (14.05.1945), 80-81.

¹⁹ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 148.

²⁰ **Ulus** (2 Haziran 1945), 1-5.

17. madde, 321 imzalı önergedeki şekliyle kabul edilmiştir. Ama birçok suçlamayı da beraberinde getirmişti. Emin Sazak hakkında Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatiboğlu'nun sözleri de ilginçtir:

“(...)Emin Sazak arkadaşımız Toprak Kanunu hakkında hüküm verirken, bu kanun mevcut düzeni de bozacaktır dediler. Nedir mevcut düzen arkadaşlar bilir misiniz? Ortakçılık. Sizlere bu düzeni anlatayım müsaade ederseniz, hem de çırılçıplak. Arkadaşlar! Memleketimizde ortaklığın türlü tipleri olmakla beraber bu geniş memleket içinde her çeşidinin de genel karakteri ekonomik bir sömürü sistemi olmasıdır. Biz de ortakçılık işte budur ve göze çarpan düzen de başka düzen değildir.”²¹

Toprak Reformu kanunu toprak ağalarının istediği gibi çıkmıştır. Üstelik uygulanma sırası da yoktur. Ama yine de rahatsız edicidir. Toprak Reformu'nun ardından işçi sigortaları tasarısının gündeme getirilmesi, rahatsızlığı daha da artırmıştır.

Hükümetin yedi aylık bütçesinin görüşülmeye başlandığı 21 Mayıs 1945 günü CHP içindeki muhalefet grubu, isteklerini Emin Sazak, Emin Arslan, Adnan Menderes, Hikmet Bayur gibi kişilerin ağzından sıralamaya başlar:

- Yeni mallar pazarlarının genişletilmesi suretiyle tüccarın çalışma alanı daraltılmıştır.
- Köy Enstitüleri mezunlarına verilen yetki fazladır.
- Ziraat Kombinaları insanlara rahatsızlık verecek niteliktedir.
- Hükümet becerisizlik göstermiştir, halk varlık içinde yokluk çekmiştir.

²¹ **Ulus** (5 Haziran 1945), 1-4.

- Bizde hayat pahalılığı harbe girmiş ÷lkelerden fazladır.
- Olağanüstü uygulamalara artık son verilmelidir.
- Vergi sistemi değiştirilmelidir.
- Özel kuruluşlar kredi ihtiyacı içindedir, tüccara olanaklar verilmelidir.
- Ya çalışın ya da çekilin.²²

Güvenoyuna 366 kişi katılmış, 359 kişi olumlu oy kullanırken, 7 milletvekili hükümete güvensizlik oyu vermiştir. Aleyhte oy kullanan 7 kişi şunlardır:

- Celal Bayar
- Adnan Menderes
- Fuat Köprülü
- Refik Koraltan
- Emin Sazak
- Recep Peker
- Hikmet Bayur²³

Verilen bu güvensizlik oylarıyla CHP içinde ilk ciddi muhalefet kadrosu kendini göstermiş olmaktadır. Muhalefet sözcülerinin istekleri, ticari ve feodal çıkarları temsil etmenin yanı sıra, halkın çektiği sıkıntıları da dile getirmekte ve CHP'yi iktidardan edecek propaganda mekanizmasının özünü oluşturmaktadır. Güvenoyunu izleyen günler CHP içinde ve ricat yolunda önemli adımların atılmasına sahne olmuştur.²⁴

²² Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 148.

²³ **Ulus** (30 Mayıs 1945), 1-4.

²⁴ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 149.

1.1.2 Dörtlü Takrir

Uluslararası siyasi gelişmelerin ülkenin iç siyasetine yansımalarıyla oluşmuş olan ortamı değerlendiren CHP'nin muhalif milletvekilleri bu ortamın kendilerine verdiği güçle, önce partide yeni bir dizi liberal önlemlerin alınmasını ileri sürecekler; daha sonra da öne sürmüş oldukları ve olmasını istedikleri gelişmelerin içinde yerlerini alacaklardı. İşte Tek Parti yönetimi karşısında kendi konumlarını belirlemek için yaşanan ilk önemli gelişme, Türk Siyasi Tarihi'ne "Dörtlü Takrir" diye geçmiştir. CHP içinde muhalefeti temsil eden dört lider 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na dört imzalı bir önerge verdiler.²⁵

CHP Meclis Grubunda İzmir milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın milletvekili Adnan Menderes, "Dörtlü Takrir" diye anılan önergelerinde, parti tüzüğü ile kanunlarda değişiklik yapılmasını istemişlerdir.²⁶

Önerge uzun ve sert tartışmalardan sonra, 4'e karşı grup çoğunluğunun oylarıyla reddedilmiştir. CHP tarihinde ilk kez yazılı muhalefet gösterisi de gerçekleşmiş, İnönü yönetimi için ciddiyetinin farkına varmıştır.

Bu dört adam DP'nin kurucularıdır. İleride DP'nin temel amaçları haline gelecek olan isteklerini DP'nin temelini oluşturacak Dörtlü Takrir'den hemen sonra öne sürmeye başlayacaklardır.

²⁵ Rıfki Salim BURÇAK: **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, (İstanbul, 1979), 241-244.

²⁶ Dörtlü Takrir metni için bkz. Ekler.

1945 ortalarından sonra CHP’de takirciler saldıracak, yöneticiler savunacak ve gerileyeceklerdir. Yönetimin gösterdiği sert çıkışlar da muhalefetin işine yarayacaktır.²⁷

İsmet İnönü, Takircilerin bu görüşlerine karşın CHP Genel Kurulu’nda, Takirci 4 milletvekilini yönlendirir bir biçimde: “Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar karşımıza gelsinler teşkilatlarını kursunlar ve ayrı parti olarak mücadeleye girsinler.” derken CHP grubunda görüşülecek takirî karşı alınacak karara da ışık tutuyordu. Milli Şef İsmet İnönü’nün 19 Mayıs konuşmasında demokrasi yolunda ilerleneceğini belirtmiş olmasına karşın, CHP grubu takirî yalnızca imza atan dört milletvekilinin muhalefeti ve geri kalanların oy birliği ile geri çevirmiştir.²⁸

Dörtlü Takrir diye tarihe geçen önerenin CHP grubunda reddedilmesiyle sertleşen gerilim, önerge sahiplerinin partiden ihracı veya ayrılması ile sonuçlandı. Bu ayrılışla ilgili çeşitli düşünceler vardır. Hilmi Uran anılarında dörtlerin önergede yazılı ıslahatı gerçekleştirme isteğinden çok, aslında partiden ayrılmayı kararlaştırmış olduklarını yazdı.²⁹ Dörtler, Uran’ın bu düşüncelerini doğrudan destekleyen hiçbir açıklama veya değerlendirme yapmadılar. Partileşme sürecinde görülen de, önergeyi verdikleri zaman da böyle bir sonuçla karşılaşmayı beklemedikleri kanısını güçlendirmektedir. Uran’ın Dörtler’e ilişkin değerlendirmesini, olguların desteklemediği açıkça söylenebilir.

²⁷ Hilmi Uran: **a.g.e.**, 147-152.

²⁸ “Dörtlü Takrir”in geri çevrilmesinin gerçek nedeni tartışmalı olmakla birlikte, iki görüş ağırlık kazanmaktadır. Birinci görüşe göre, CHP Genel başkanı, Cumhurbaşkanı, “Millî Şef” unvanlarını üzerinde taşıyan İsmet İnönü’nün 19 Mayıs söylevinde açıkça işaret ettiği liberalleşme buyruğuna karşın CHP’liler daha otoriter tepki alışkanlıklarını yitirmemişlerdir. İkinci görüşe göre ise CHP, kendi içinden bir muhalefet partisi çıkarabilmek için özellikle sert bir tutum almıştır. Gerçekte her iki görüşte de gerçek payı bulunmaktadır.

²⁹ Hilmi URAN: **a.g.e.**, 435.

Sina Akşin ise Dörtler'in, "CHP'de kalıp ona egemen olmaya" çalışmayı yeğleyeceklerini vurgulamıştır. Bu yorumu güçlendiren kanıtlar da ortadaydı. Dörtlü Takrir'in reddedilmesi üzerine parti disiplinini çiğnedikleri gerekçesiyle Menderes ve Köprülü CHP'den ihraç edilmişlerdir. Bu durumda Bayar'ın takındığı durum dikkat çekicidir; CHP üyeliğini koruyup milletvekilliğinden istifa etmiştir. Sadece bu bile Takrir'in CHP'den ayrılma düşüncesiyle değil, tam tersine CHP'ye yön vermek için hazırlandığını göstermektedir.³⁰

Uluslararası siyasi koşulların değişmesiyle "Tek Parti Yönetiminin" gerek TBMM'de gerek basın üzerinde baskıcı bir yönetim yerine daha hoşgörülü bir tutum içine girmesi bir taraftan Türkiye'nin işçi ve aydınlarına yardımcı olurken aynı zamanda hükümetin karşılamaya hazır olmadığı beklentiler yaratmıştır.³¹

1.1.3. Milli Kalkınma Partisi

Cumhuriyet Döneminin üçüncü çok partili rejim denemesinin başlangıcında kurulan ilk parti MKP'dir. 1945 yılında başlayan çok partili rejim, gerçek ve vazgeçilmez bir çok partili rejim düzeninin başlangıcını ifade eder. Bu başlangıç 1940'lı yılların iç ve dış koşullarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, uluslar arası ilişkilerde bloklaşmanın ve soğuk savaş döneminin başlaması, SSCB'nin Boğazlar ile ilgili olarak Türkiye'ye nota vermesi, Türkiye'yi ABD'nin liderlik ettiği Batı Bloku'na yaklaştırmış ve Batı Bloğu ülkelerinde geçerli olan demokratik rejime geçişi kolaylaştırmıştır. Ülke içinde ise, savaş yıllarında

³⁰ Sina AKŞİN: **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi** (İstanbul, 1997), 224-226.

³¹ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, II (İstanbul, 1983), 475-476.

güçlenen ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahipleri siyasal iktidarı ele geçirmek için harekete geçtiler.³²

“Milli Şef” İsmet İnönü’nün 19 Mayıs Söylevi, 18 Temmuz 1945 günü Milli Kalkınma Partisi adıyla yeni bir partinin kurulmasına yol açmıştır. MKP, Cumhuriyet Tarihi’nde TCF ve SCF’den sonra kurulan üçüncü muhalefet partisiydi.³³ Tek parti yönetimine karşı ortaya çıkan bu muhalefet ortamında Nuri Demirağ, MKP’yi kurmak için 7 Temmuz 1945 günü İçişleri Bakanlığı’na başvurmuş, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atılhan gibi eski muhaliflerin bulunduğu partinin kuruluşuna 18 Temmuz 1945’te izin verilmişti.³⁴

DP’den altı ay kadar önce kurulan MKP’nin kurucuları:

- Nuri Demirağ
- Hüseyin Avni Ulaş
- Cevat Rifat Atılhan’dır.

MKP, kurulmadan önce de kurulduktan sonra da daima bir latife konusu olarak kalmıştır. Nuri Demirağ’ın Üsküdar sırtlarında muazzam bir korusu ve onun ortasında sarı boyalı bir köşk vardı. Adını da “Kanarya Köşk” koymuştu. Onu Washington’daki Beyaz Saray ile kıyaslardı ve gazetecilere koruda sık sık kuzu ziyafetleri çekerdi. Onun için partisi, gerçek adından fazla “Kuzu Partisi” namı altında meşhur olmuştur. Buna rağmen, teşebbüsün o günlerde yarattığı ilgi görmezlikten gelinmemelidir. İngiliz basını partinin kuruluşuna sütunlarında yer vermiştir.³⁵

³² Hakkı UYAR: **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi** (İstanbul, 1999), 195-196.

³³ Tarık Zafer TUNAYA: **a.g.e.**, 683.

³⁴ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **a.g.e.**, 14.

³⁵ Metin TOKER: **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları**, I (Ankara, 1990), 62.

CHP iktidarına ve bürokrasiye karşı kurulan MKP burjuvazinin, özellikle sanayi burjuvazisi ile İslamcı ve Milliyetçi kesimlerin partisidir. Partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, parti içinde anlaşmazlıklar çıkmış ve hatta MKP Genel başkanı Nuri Demirağ partisinden ihrac edilmiş ve partisine ancak mahkeme kararıyla dönebilmiştir.

MKP, devletçiliği reddetmekte ve Rus taraftarı olarak nitelediği CHP'ye şiddetle karşı çıkmaktaydı. Bir sanayi ve köycülük programına sahip olan MKP, eğitimde her şeyin ahlak ve milli gelenekler çerçevesinde olmasını istiyordu. Bununla bağlantılı olarak, Müslüman şark milletlerinin öğrencileri için İstanbul'da bir "Teknik ve Ahlak Üniversitesi" açılmayı amaçlıyordu. Bu üniversite, ev idaresinden uçak mühendisliğine kadar 22 bölümden oluşacaktı. Ayrıca programında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ve ikinci bir yasama meclisinin (Ayan Meclisi) kurulması da önerilmekteydi.

Ülke içinde sanayi burjuvazisinin temsilcisi olmayı amaçlayan parti, dış politika alanında "İslam Birliği Şark Federasyonunu" gerçekleştirmek istiyordu.³⁶

MKP, 1946 seçimlerinden sonra Belediye ve Milletvekili seçimlerine katılmış ancak katıldığı seçimlerde başarı kazanamamıştır. Nuri Demirağ'ın ekonomik gücüne dayanarak başlangıçta dikkat çeken parti, DP'nin kurulmasından sonra gittikçe önemini yitirmiştir. Demirağ, 1954'te DP'den bağımsız aday olarak TBMM'ye girebildi. Demirağ'ın 1957'de ölümünden sonra parti 1958'de kapatılmıştır.³⁷

MKP, İnönü'ye hiç sıcak bakmamıştır. Hatta Nuri Demirağ, 1950 seçimlerinden sonra şunları söylemiştir: "İnönü'nün hudut harici edilmesi

³⁶ Hakkı UYAR: **a.g.e.**, 196.

³⁷ Tekin ERER: **Türkiye'de Parti Kavgaları** (İstanbul, 1966), 63.

yolundaki neşriyata, ben şahsen muarızım. Bilakis, İnönü'yü memleketin bir köşesine kapatmalı ve memleketin ondan sonra engelsiz nasıl terakki etmekte olduğunu zaman götürüp gösterecektir.”³⁸

1.1.4. Demokrat Partinin Kurulması

Kuruluş Yılı: 7 Ocak 1946.

Kuruluş Yeri ve Merkezi: Ankara

Kurucuları ve İlk Genel İdare Kurulu Üyeleri:

Başkan: Celal Bayar

Diğer Üyeler:

- Prof. Dr. Fuat Köprülü (Kars Milletvekili)
- Refik Koraltan (İçel Milletvekili)
- Adnan Menderes (Aydın Milletvekili)

1952 senesi idarecileri:

Başkan: Adnan Menderes (İstanbul Milletvekili)

Genel İdare Kurulu Üyeleri:

³⁸ Dimitri ŞİŞMANOV: **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Kısa Tarih (1908-1965)**, (İstanbul, 1990), 58.

- Celal Ramazanoğlu(İçel Milletvekili)
- Prof. Dr. Fuat Köprülü(İstanbul Milletvekili)
- Refik Koraltan(İçel Milletvekili)
- Sıtkı Yırcalı(Balıkesir Milletvekili)
- Samet Ağaoğlu(Manisa Milletvekili)
- Prof. Dr. Fethi Çelikbaş(Burdur Milletvekili)
- Refik Şevket İnce(Manisa Milletvekili)
- Atıf Benderlioğlu(Ankara Belediye Başkanı)
- Emin Kalafat(Çanakkale Milletvekili)
- Prof. Dr. Rıfki Salim Burçak(Erzurum Milletvekili)
- Mustafa Zeren(Erzurum Milletvekilli)
- Remzi Birand(Konya Milletvekili)
- Osman Şevki Çiçekdağ(Ankara Milletvekili)³⁹

II. Dünya Harbi'nin sonunda, çok partili rejimi hürriyet teminatı addeden demokrasilerin, BM camiasını kurmak üzere çalıştıkları sırada memleket içinde, uzun bir zamandan beri iktidarda bulunan CHP'ye karşı muhalefetin üç defa olarak kütleleştiği ve yeni hadiselerle mahmul bir siyasi

³⁹ Tarık Zafer TUNAYA: **a.g.e.**, 640.

hava yarattığı gözlenmiş ve basın bu kütlenin taazzuvu ve fikirlerini açıklanması hususunda gayet mühim ve etkili bir kuvvet olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde çok partili rejimin tekrar (üçüncü defa olarak) açılması, Devlet başkanı tarafından TBMM'nin 1946 senesi açış nutkunda demokratik rejimin zaruri bir şartı olarak açıklıkla tanınmıştır. MKP'yi takiben, Demokrat Parti resmen teşekkül etmiş ve programını yayımlamıştır.⁴⁰

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM'nin 1 Kasım 1946 senesi açılış nutkunda, demokrasiyi rejiminin zaruri bir şartı olarak tanıdığını şu sözleriyle göstermiştir:

“...Bunun yanında temel olarak Cumhuriyetin bir halk idaresi olarak kuruluşu; yani demokratik karakteri esas tutulmuştur. İlk devirlerinde fesin yerine şapkanın giyilmesini ve devletin laik bir cumhuriyet olmasını ve latin harflerini, bütün bunları, açık ve uzun tartışma ile kabul ettirmemizi insaflı hiç kimse bekleyemezdi. Bütün bu devrimler yine bir diktatörlük rejiminin eseri olarak meydana gelmemiş, hepsi TBMM'nin denetleri ve hesap sormaları önünde gerçekleşmiştir. Türkiye’de demokrasi usullerinin geçmişe ait hesapları yapılırken, büyük devrimlerin 1923’ten 1939’a kadar meydana geldiği ve altı seneden beri de bir cihan harbi içinde bulunduğumuz unutulmamalı. Demokratik karakter bütün Cumhuriyet Devri’nde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak itham edilmiştir. Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olamaması bir talihsizliktir. Fakat memleketlerin ihtiyaçları sevkile, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka bir partinin kurulması mümkün olacaktır. Tek

⁴⁰ Tarık Zafer TUNAYA: **a.g.e.**, 647.

dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir.”⁴¹

Devlet başkanının ve dolayısıyla iktidar partisinin de tasvibini alan kurucular, nihayet 7 Ocak 1946’da resmen Demokrat Parti’yi kurdular.

Basın bu kuruluşa büyük yer vermiş, yeni partinin programı ve liderinin demeçleri geniş ölçüde yayınlanmıştır. Bu arada, Cumhuriyet Gazetesi’nin muhabirinin Celal Bayar’la yaptığı görüşmeyi Demokrat Parti’nin, dayanmayı tasarladığı toplumsal güçler hakkında bir fikir vermesi açısından, bu görüşmeden bir parçayı aktarmakta yarar görüyoruz. Muhabir soruyor: “Nereden para bulacaksınız?” Bayar’ın cevabı: “Bu esaslı bir meseledir. Şöyle düşünüyorum on sekiz milyon içerisinde bize taraftar olacak 100 veya 200 kişi bulabiliriz. Bunlardan 500 lira alsak, 100 bin lira eder ki bununla bir iki sene idare ederiz. 1946 Ocak ayındaki 500 liranın değeri düşünülürse, daha kurulurken DP’nin hiç olmazsa mali yönden, varlıklı sınıflara mensup olanlara bel bağladığı ileri sürülebilir”.⁴²

7 Ocak 1946 günü bir basın toplantısı düzenleyen Celal Bayar DP’nin kurulduğunu ilan etmiştir. Partisinin genel görüş ve programı hakkında bilgi veren Bayar, Anayasanın hakkıyla uygulanamadığı, gizli oy ve tek dereceli seçim, istediklerini açıklamıştır. Bunlar CHP’nin de istediği ya da istemek zorunda kaldığı konulardı. Nitekim, İnönü meclisi açış konuşmasında gizli oy ve tek dereceli seçim istediklerini açıklıyordu. Demokrat Parti’nin programında bir de devletçilik programı vardı ki, CHP programından alınmış gibiydi.⁴³

⁴¹ **Vatan** (2 Kasım 1946), 1-3.

⁴² Cem EROĞUL: **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi** (Ankara, 1990), 12.

⁴³ Ahmet YEŞİL: **Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş** (Ankara, 1988), 69-74.

“Ekonomik hayatta özel teşebbüs ve sermayenin girişimi esastır. Onun için özel girişim ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışma koşulları ve yeni iş alanları sağlanmalıdır. Özel girişim ve sermayenin istikrar ve güvenle çalışma bakımından devletin ekonomik faaliyetlerin sınırları kesin olarak belirtilmelidir.”

“Devlet özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği ya da yeter ve yakın kar görmediği için girişemeyeceği; fakat bütün ekonomik faaliyetlere etki edecek, ülke savunması sağlayacak nitelikte teşebbüslere girişmelidir. Devlet, özellikle ana sanayi ve büyük enerji santralleri kurmak, bugün olduğu gibi demir yol, liman, su işleri yapmak, taşıt araçları inşa etmek ve işletmek, büyük maden ve orman işletmeleri kurmak ve bu işlerde kazanç amacından çok benzeri özel işletmeleri sarsmamak kaydıyla milli ekonominin gelişmesi ve halk ihtiyaçlarının karşılanması amaçlarıyla hareket etmelidir.”⁴⁴

DP kuruluşundan hemen sonra hızla güçlenmeye ve gelişmeye başlamıştır. Bu partinin her geçen gün saflarını genişletmesi ve CHP’den koparmaya başlaması, ister istemez CHP’de bir panik havası yaratmıştır. CHP yöneticileri, ciddi ciddi iktidar kaybetmeye ve korkmaya başlamışlardır. Nitekim, CHP İzmir Bölge Müfettişi Kamran ÖRS şöyle konuşmaktadır:

“Bugün sadece bizi tenkit ve kontrol için kurulduklarını söyleyen partiler, yarın bu yöne doğru (iktidara doğru) geniş adımlarla yürüyeceklerdir. Bizde, iktidarı bırakmamak için tedbirlerimizi almaya, kuvvetlerimizi ölçmeye mecburuz. Muhaliflerimizin zaman zaman bizim saflarımızda olanları kendi saflarına çekmek istediklerini duyuyoruz. Bizden ayrılanlara gözyaşı dökerek değiliz. Çünkü bizden farklı bir anlayışa düşmüş olabilirler; fakat, ben elini

⁴⁴ **Ulus** (8 Ocak 1946), 2.; **Vatan** (8 Ocak 1946), 1-5.

sıktığım ve düne kadar partili bildiğim arkadaşın hangi tarafta yer alacağını ya da aldığını bilmek isterim.”⁴⁵

Bu sözler o günün CHP’sinin portresini çizmektedir.

DP kurulduğu gün, yeni partinin merkez idaresi, tüzüğü ve programı ilan edilmiştir. Hazırlanan tüzüğün 43. maddesine göre büyük kongreye kadar, kurucular, Genel İdare Kurulu’nu teşkil edeceklerdi. Adlarını bildiğimiz dört kurucu toplanıp aralarından Celal Bayar’ı parti başkanlığına seçtiler.

Tüzüğün öngördüğü merkez örgütü şu üç organdan meydana geliyordu:

1- Parti başkanı

2- Genel İdare Kurulu

3- Merkez Haysiyet Divanı

Üç organ da doğrudan doğruya büyük kongre tarafından seçilecekti. İki yılda bir toplanan büyük kongreden sonra en yetkili organ Genel İdare Kurulu idi (on kişi). Partinin fiilen bütün idaresi ona ait olacaktı; ayrıca partinin milletvekili adaylarını tespit etme yetkisine de sahip bulunuyordu (Md. 13). Taşra örgütü ise; il-ilçe-bucak ve ocak kademelerinden meydana geliyordu. Hepsinin yılda bir toplanan bir kongresi ve üç ile yedi üyelik birer yönetim kurulu vardı. Her yönetim kurulunda bir başkan, bir “yazman” ve bir de “muhasıp” bulunuyordu. Ayrıca her il bir haysiyet divanına sahipti. Tüzüğün ortaya koyduğu örgüt kısaca böyledir.

Seksen küsur maddelik program, iki ana bölüme ayrılmıştır:

⁴⁵ Cem EROĞUL: **a.g.e.**, 12-14.

1- Genel Hükümler

2- Hükümet işleri

Birinci bölümde partinin genel ilkeleri belirtmektedir. Bunları iki başlık altında toplamak mümkün: Liberalizm ve Demokrasi. Liberalizm, hem hürriyetler açısından hem de iktisadi düzen olarak kabul edilmişti. Bir kere, belli başlı insan hak ve hürriyetleri öngörülmüş (Md. 4) bu arada, özellikle dernek kurma hürriyeti üzerinde ısrar edilmiştir. İkincisi, Türk toplumunun aile ve mülkiyet esaslarına dayandığı belirtilmiştir (Md. 5). Üçüncüsü, iktisadi açıdan, anayasada yer almış olan devletçiliğin baş görevleri arasında özel kuruluşların desteklenmesi gereğine işaret edilmiştir. Genel ilkelerin ikinci ağırlık merkezini teşkil eden demokrasi görüşü ise doğrudan doğruya partinin kuruluş gayesi olarak ilan ediliyordu. Programın birinci maddesi bunu açıkça ortaya koymaktadır: “Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur.” Bunun başlıca vasıtası olarak tek dereceli serbest seçim görülmüş (Md. 9 ve 10), ve ayrıca idarenin halkın emrinde ve hizmetinde bulunması gereği ısrarla vurgulanmıştır.

Programın hükümet işleri bölümünde ise ikinci bir kaza kademesi kurulması istenmekte (Md. 27), üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe sahip olmaları gereğine değinilmekte (md. 38) ve belli başlı konularda vaatlerde bulunmaktadır. Bu kısımda ayrıca, partinin iktisadi görüşü açıklanmaktadır. Bu konuda, “özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu” belirtilmekte (Md. 42) ve hatta verimlilik gerekçesiyle, devlet kuruluşlarının özel girişime devredilebilmeleri istenmektedir (Md. 47). Piyasanın faaliyetiyle ilgili olarak tam liberal bir görüş benimsenmiştir, kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmayacaktır (Md. 51). Partinin tutumunu anlamak için çok önemli diğer bir nokta, memleket kalkınmasında tarım sektörüne dayanılacağına ilan edilmesidir. Ayrıca denk bütçe esası (Md. 71) ve vergi

sisteminde “vasıtalı vergilerden ziyade, vasıtasız vergilere daha geniş yer verilmesinin” (Md. 73) gerekli bulunduğu belirtilmiştir.

Demokrat Parti böyle liberal vaatlerle dolu bir program ilan ederken Halk Partisi de bu programı amaçsız hale getirmek için hızla birtakım tedbirler almaya girişmiştir.

Demokrat Parti’nin ilk üç aydan sonra memleket sathında giderek hızlanan ve çoğalan teşkilatları, Halkçıların ummadığı bir gelişme idi. Demokrat Parti büyüdükçe vatandaş bu partiyi gerçek muhalefet partisi olarak benimsemiştir. Vatandaşın yeni partiye ilgisi, programında yer alan vaatlerden çok, iktidar karşısında muhalefet edebilmesinden, duruşundan kaynaklanıyordu.⁴⁶ Çığ gibi büyüyen muhalefet yeni partiye gösterilen sevgi endişe verici idi. Bu yüzden CHP’nin ilk aylarda gösterdiği ılımlı tavırlar yavaş yavaş değişmiştir.⁴⁷

Demokrat Parti’nin kurucularından olan Adnan Menderes, iktidarın değişen tavrının sebeplerini bir konuşmasında şu şekilde dile getiriyordu:

“Partimizin ilk kuruluş zamanında iktidar partisi yumuşak ve samimi göründü. Kısa bir müddet sonra partimizin yurdun her tarafından teessüs etmeye ve kuvvetlenmeye başladığı görülünce, bu durum birden bire değişti. Anlaşıyor ki, Halk Partisi’nin kuruluş zamanlarındaki oldukça yumuşak ve tahammüllü harekete, partimizin hükümet ve iktidar partisi karşısında bir türlü yetişemediği, inkişaf edemeyeceği ve kuvvetlenemeyeceği kanaatinden gelmekte imiş. Halk Partisi uzun seneler milletin kendisi ile beraber olduğuna, yaptığı kesif propagandalara kendisi dahi o kadar inanmış bulunuyor ki, partimizin birkaç vilayet merkezinden başka hiçbir yerde teessüs

⁴⁶ Kemal KARPAT: **Türk Demokrasi Tarihi** (İstanbul, 1967), 136.

⁴⁷ Celal BAYAR: **Başvekilim Adnan Menderes**, Der: İsmet BOZDAĞ (İstanbul, b.t.y.), 50.

edemeyeceğine, azasının pek mahdut sayıda kalacağına, kasabalara, hele köylere asla giremeyeceğine kendileri de inanmış bulunuyordu.”⁴⁸

Demokrat Parti’nin siyasi hayatta kalabilmesi veya iktidarın tahammül sınırını aşmaması “Milli Şef’in” üzerinde hassasiyetle durduğu iki hususa bağlı idi: Bunlardan biri, irticanın başkaldırmasına meydan vermemek, diğeri ise, hükümetin dış politikası üzerinde farklı yol izlememektir. Nitekim Demokrat Partide kurulduğu andan itibaren bu hususlara bağlı kalarak muhalefetini rejim içi bir çizgide tutmaya büyük itina göstermiştir. Bundan başka olarak komünizmin önüne geçilmesi ve eğitim seferberliği politikasında iktidarla aynı paralelde hareket etmiş,⁴⁹ bütün bunların yanında çeşitli yönlerden kaynaklanan baskı ve haksızlıklara karşı mücadelede hiçbir zaman kanun yolundan ayrılmamayı prensip edinmiştir.⁵⁰

Demokrat Parti’nin özellikle iktidara karşı hoşnutsuz kitleyi saflarına çekmesi, siyasi çatışma sahasını merkezden çok taşraya kaydirmiştir. Çünkü taşra bürokrasisinin kademelerini oluşturanlar CHP’li taşra yöneticileriydi. Bunlar hem parti, hem devlet adamı olmaları sebebiyle yönetimin nimetlerinden birinci derecede faydalanıyorlardı ve demokratik süreci önceki imtiyazların ellerinden gitmesi şeklinde yorumluyorlardı. Demokrat Parti’nin teşkilatlanma safhasında karşılaştığı en büyük güçlük bu kesimden gelmiştir. Zaten bu parti kuruluşundan itibaren yayımlamış olduğu bildiri ve sözcülerin beyanatlarında yer alan şikayetlerin merkezinin bu kesim olması siyasi yapılanmadaki mevcut durumu ortaya koymaktadır.⁵¹

⁴⁸ Şükrü ESİRCİ: **Menderes Diyor ki** (İstanbul, 1967), 55-56.

⁴⁹ Cem EROĞUL: **a.g.e.**, 55-56.

⁵⁰ Samet AĞAOĞLU: **Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru** (İstanbul, 1972), 51-56.

⁵¹ Tarık Zafer TUNAYA: **a.g.e.**, 572.

1.1.5. 1946 Seçimleri

Türkiye’de I. Meşrutiyet’ten 1946 yılına kadar iki dereceli ve çoğunluk esasına dayalı bir seçim sistemi uygulanmıştır.⁵² Mebuslar önceleri basit çoğunluğa göre seçilirken, daha sonra bunun yerini mutlak çoğunluk sistemi almıştır. Sistem vatandaşın seçimlerde aktif bir rol oynamasına engel olurken 1946 yılına kadar “Milli İdare” ancak dolaylı bir şekilde ortaya çıkabilmiştir.⁵³

Demokrat Parti kuruluşunun ardından geçen ilk üç ayda vatandaşın sevgisini kazanıp, belirli sayıda teşkilata ulaşınca, iktidar karşısında kendini güçlü hissetmeye başlamıştır. Gelişme seyri bu tempoda devam ederse 1947 seçimlerinden başarı ile çıkabilecek duruma gelmiştir. Demokrat Parti lideri Bayar 22 Nisan 1946 Tasvir Gazetesi’ne verdiği beyanatta; iktidar, Seçim Kanunu başta olmak üzere demokratik nizama ters düşen diğer kanunları değiştirip, idarenin tarafsızlığını sağlarsa, partisinin yapılacak seçimlere hazır olduğunu hatta seçimlerin öne alınması halinde bile bu kararda olduklarını söylemiştir. Bu beyanat, CHP tarafından erken seçim isteniyor diye yorumlanmıştır.⁵⁴ 25 Nisan 1946’da CHP grubunda alınan bir kararla belediye seçimlerinin 1946 Eylül ayından Mayıs ayına alınması benimsenmiştir.⁵⁵ Aynı amaçla hazırlanan kanun tasarısı dört gün sonra da mecliste kabul edilerek kanunlaşmıştır.⁵⁶ Kanunun meclisteki müzakeresi, İktidar Partisi ile muhalefet arasında açık bir çatışmaya sebep oldu. Muhalefet, belediye seçimlerinin erken tarihe alınması ile DP’nin teşkilatlanmasının geciktirilmek istendiğini iddia etmiştir. Ayrıca muhalefet seçimlerin dürüstçe yapılmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasını, Basın,

⁵² Hüseyin Nail KUBALI: “Siyasi Seçimler ve İki Dereceli Seçimin Mahiyeti”, **Cumhuriyet** (10-13 Nisan 1946), 1-3.

⁵³ Tarık Zafer TUNAYA: **a.g.e.**, 59-60.

⁵⁴ Metin TOKER: **Tek Partiden Çok Partiye** (İstanbul, 1970), 136.

⁵⁵ **Ulus** (27 Nisan 1946), 1.

⁵⁶ **TBMM Z.C.**: D. 7, C.XXII, (29.04.1946), 233.

Cemiyet, Polis Teşkilat Kanunları gibi anti-demokratik uygulamaların değiştirilmesinin üzerine durulmuştur.⁵⁷

Belediye seçimlerinin öne alınması, genel seçimlerin de 1946 yazında yapılacağına bir işareti olmuştur. Çünkü, iki dereceli bir seçimle iş başında bulunan CHP iktidarını tek dereceli seçimle yenileyip, bir yandan yeni düzende daha fazla söz sahibi olmak, dışarıda da Türkiye'nin gerçekten demokrasi yolunda olduğunu göstermek diğer yandan da vatandaşın partisine olan ilgisini ölçmek ve teşkilatını bu yeni düzene intibak ettirmek amacındaydı.⁵⁸

Ülkenin içinde bulunduğu siyasal ortam 1946 yılının başından beri oldukça değişmiş ve bu yeni koşullara uyumu sağlamak için CHP Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanmıştır. Parti için, ortaya çıktığı günden itibaren muhalefetin istekleri doğrultusunda yaptığı değişiklikleri kurumlaştırmak, parti program ve tüzüğüne kaydetmek zorunluluğu ortaya çıkmıştı.

Kurultayda gündemin dışındaki diğer konular; değişmez genel başkanlığın kaldırılması, tek dereceli seçim sistemi, polis, basın ve toplantı yasalarının değiştirilmesi gibi konulardı. Genel başkanlığın değişmezliği konusunda İnönü Kurultay'da şunları söylemiştir:

“Arkadaşlarımın bana muhabbetlerini bilirim. Ancak bir büyük partinin çalışmasında birinci derecede etkili olan adamın yine parti tarafından değiştirilmek imkanının esas kaide olarak kabul edilmesinde gelecek için iyi bir güvence görürüm(...) Herhalde ben ölünceye kadar, çalışmalarımıza bu kadar vefalı bir yardım ve kusurlarıma bu derece tahammül ve hoşgörülük

⁵⁷ **TBMM Z.C.:** D. 7, C.XXII, (29.04.1946), 216-217.

⁵⁸ Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 136.

başılamış olan CHP'nin bir üyesi olarak kalacağım ve kabul ettiği sürece başkanı olarak onun siyasetine hizmet edeceğim".⁵⁹

Demokrasiye uygun olsun diye tüzükte değişiklik yapılması düşünülüyor ama "Değişmez Genel başkanlık" kuralı değiştirilse de Genel başkanın değiştirilmesi kesinlikle düşünülmemiştir. Değişmezliğini kaldırılmayı kendisi öneren İnönü bile, ölünceye kadar partinin başında kalacağından o kadar emindir ki bunu cümlelerle sık sık dile getirmektedir.⁶⁰

5 Haziran 1946 günü ve 4918 sayılı yasayla Türkiye'de ilk kez 21 Temmuz 1946'da yapılan tek dereceli milletvekili seçimleri, taşıdığı olumsuz özelliklerinden ötürü "Türk Demokrasi Tarihine", "Kırk Altı Seçimleri" olarak geçmiştir. Çünkü, çok partili düzene geçerken, 1946 yılının özel bir yeri vardır. Bu dönemde her türlü özveriyi göze alarak, her türlü baskıya göğüs gererek demokrasiyi getirmek için CHP'ye karşı mücadele veren DP'lilere "Kırk Altı Demokratları" bu savaşım ve enerjiye de "Kırk Altı Ruh" adı verilmiştir.⁶¹

Muhalefetsiz yapılan Belediye Seçimleri, çok partili hayata geçilmiş olmasına rağmen tek parti zihniyet ve idaresinde cereyan etti. Belediye Seçimlerinin öne alınması ile genel seçimlerin de öne alınacağı CHP Genel başkanı ve Devlet Başkanı İsmet İnönü parti adına Belediye seçimleri öncesinde vatandaşın partisine olan ilgisini ölçmek ve genel seçimlere vatandaş hazırlamak amacıyla çıktığı yurt gezisinde Akşehir'de yaptığı konuşmada genel seçimlerden bahsetmiş,⁶² İnönü bu gezisinde genel seçimlerin gerekçesini şöyle ifade etmiştir:

⁵⁹ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 112.

⁶⁰ Süleyman GÜNGÖR: **a.g.e.**, 29.

⁶¹ Mahmut GOLOĞLU: **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, (İstanbul, 1982), 59-60.

⁶² **Vatan** (7 Mayıs 1946), 1.

“Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük(Genel) seçimlerin yapılmasına karar verdik. Dünya vaziyeti kararsız bir karanlık olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türk politikasının hangi istikamette olduğunu içerde ve dışarıda açık bir surette belli etmesi lazımdır.”

Yeni kabul edilen Seçim Kanunu, eskisine nazaran şu yeniliklere sahiptir. İki dereceli seçim sistemi, yerini tek dereceli sisteme terk ederken, seçmenlerin temsilcilerini aracısız seçebilmelerini, adayların da istedikleri partide veya bağımsız olarak aday olabilmeleri imkanını getirmiştir. Fakat değerlendirme yine “Açık Oy ve Gizli Tasnif” usulüne göre yapılacaktır. Tek dereceli seçim esası muhalefetine tasvip ettiği bir değişiklik olmasına karşılık, değerlendirme usulünde demokratik nitelikler yoktur.⁶³

Seçim Kanunu’ndan sonra mecliste 10 Haziran’da seçimlerin Temmuz 1946’da yapılması kabul edilmiştir.⁶⁴

Kemal Karpat’a göre; genel seçimlerin tek dereceli; fakat bazı eksikliklerle öne alınması da CHP açısından bazı pratik hesaplara dayanmakta idi. Erken seçim hem halk partisini iktidarda bırakabilir hem de muhalefetin iktidara geçme heves ve heyecanını tam yok etmese bile bir derece azaltabilirdi. Çünkü Demokrat Parti bu seviyede(yani daha ne parti lideri ne de program ve prensipleri bilinmemişken) iktidara geçerse kısa zamanda dinci gericiden, topraksız köylüye kadar her çeşit hoşnutsuzluğu içine alacak, bu da Cumhuriyet rejiminin temelini tehlikeye sokabilecekti.

Demokrat Parti seçime resmen katılacağını açıkladıktan sonra bütün yurttaki kesif bir seçim kampanyası başlatmıştır.

⁶³ Tuncer KOCAMUSTAFAOĞLU: **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri** (Ankara, 1979), 107.

⁶⁴ **Vatan** (11 Haziran 1946), 1-2.

Propaganda sürecinde, Demokrat Parti'li hatipler, yurdun her tarafında CHP aleyhine olmak üzere beş konuyu işlemişlerdir:

1. Köylerde yapılan ilkokulların vatandaşlara verdiği zahmet ve yükler,
2. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu,
3. Orman Kanunu tatbikatı,
4. Hayat pahalılığı,
5. Suiistimal dedikoduları ile ihtikar ve vurgunculuk ve varlık vergisi konusu.

İsmet İnönü, CHP Genel başkanı sıfatıyla 17 Temmuz günü, bütün millete bir beyanname neşrederek, iç ve dış politika hakkında geniş bilgi verdi. Seçimlerin cereyan tarzı hakkında temennilerde bulundu. Demokrat Parti tarafından propaganda konusu olarak işlenen hususlara da ayrı ayrı ve şöyle cevap verdi:

“Okul, toprak, orman işleri, bizlere hususi bir menfaat vermeyen, aksine, bize karşı siyasi propaganda için zengin ve verimli olan konulardır ki, partimiz bunları program olarak yalnız Türk Milletinin büyük menfaatleri ve sağlam geleceği için göze almaktadır...”

Köy Okulları Davası:

Köylerde, ilköğretim davasından vazgeçemeyiz. Bu davayı geciktirip sürükleyemeyiz. Köy okulu meselesinin, vatandaşlarda çaresiz bir ıstırap konusu olmasının ihtimali yoktur. Senede 120 milyon lira tutan, Toprak Mahsulleri Vergisi'ni büsbütün kaldıracak yerde, 40 milyonunu alıkoyarak, 30 milyon değerinde olan senelik okul yapılarına, karşılık tutabilirdik. Bu usul, aşarın daha az nispette de olsa devam etmesi demektir. Eğer biz, millet

davalarında doğru ve ciddi olmayı ihmal etmek istidadında bulunsaydık; bu meselenin seçimde, bize karşı bir propaganda konusu olmasına meydan vermemeyi bilirdik.

Toprak Kanunu:

Memleketin büyük davasını düşünmeyip de, yalnız iktidar mevkiinde kalmayı emel edinseydik; büyük toprak sahibi, mecliste ve memlekette, her yerde nüfuslu vatandaşları, bize karşı ayaklandırmazdık.

Orman Davası:

Orman davasına, günlük siyaset propagandalarının tesirinden ürkererek, doksán seneden beri çaresine el sürülmemiş ve uğradığı zararlar, her tasavvuru aşmıştır. Yalnız Cumhuriyet devrinde, partimizdir ki, Orman meselesini, her medeni memlekette olan usul ile halletmeyi göze alabilmiştir.

Hayat Pahalılığı:

Herkes, aldığı malın fiyat yüksekliğinden; sattığı malın fiyat düşüklüğünden şikayetçidir. Hayat pahalılığından, maaşlı ve dar gelirli vatandaşların, geçim seviyelerinin düştüğü acı bir hakikattir.

Suiistimal Söylentileri:

İkinci Cihan Harbi'nde, Türk idaresi büyük bir titizlik imtihanı vermiştir. Milyarlar sarf ettiği ordusu içinden göze görünür bir zengin yetişmedi. Geçimleri düşmüş olan valilerimizden, çiftlik sahipleri türemedi. Eğer idare temiz olmasaydı; harp yıllarında, devlet fabrikalarını elinde bulunduranların ve her nevi ticareti kontrol edenlerin, çok şeyler yapabilmeleri icap ederdi. İhtikar, vurgunculuk, karaborsacılık olmuştur. Soyulan vatandaşlar şikayetçidir. Takip ettiğimiz vurguncular, daha çok şikayetçidir.

Seçim Kanunu, bütün görevi idare cihazına bırakmıştır. Lakin idare amir ve memurları, tek parti devrinin otoritesi içinde yetiştikleri ve çalıştıkları için, çok partili hayatın gerektirdiği tarafsızlık psikolojisine kolaylıkla brnememişlerdir. Birçokları, Milli şefin görüş ve arzularını tespite çalışmışlardır.⁶⁵

1.2. Recep Peker Hükümeti

21 Temmuz 1946 seçimleri sonunda Saraçoğlu Kabinesi hükümetten çekilmeyi ve yerini, yine parti içinden teşekkül edecek, diğer bir kabineye bırakmayı uygun bularak çekilmiştir. Hilmi Uran bu konu hakkında düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“Bu çekilmeye ben de şahsen taraftar olmuş ve hatta yeni kabinede eski vekillerden hiçbirisinin yer almamasını iltizam ederek, yeni kabinenin yeni meclise büsbütün yeni bir ehre ile çıkmasının doğru olacağını müdafaa etmiştim. Fakat yeni bir hükümetin teşkiline başlanınca bu mütalaa da unutulur gibi oldu ve her şeyden önce Reis-i Cumhuriyet kabineyi benim teşkil etmemde ısrar etmeye başladı. Ben bu yüksek teveccühe teşekkür ettim, fakat teklifi de kat’ı olarak reddederek, Recep Peker’in bu vazifeyi üzerine almasının daha isabetli olacağını söyledim. Ancak, Reis-i Cumhuriyet Peker’e hiç de istekli görünmüyordu ve onun geçimsizliğinden ve dürüst hareketlerinden endişe edebileceğini saklamıyordu.

Ben kabine reisliği teklifini reddederek ankaya Köşkü’nden ayrılmıştım ki, merhum Saraçoğlu hanımı ile birlikte evime geldi ve biraz oturduktan sonra hanımını bizde bıraktı ve beni alarak Anadolu Kulübü’ne

⁶⁵ Kemal KARPAT: a.g.e., 137-138.

götürdü. Kulüpte küçük bir odaya çekilerek baş başa kaldığımızda, Saraçoğlu kabine reisliğini kabul etmem için bana tekrar ısrar etmeye başladı. Reis-i Cumhurun kendisini buna ve beni ikna etmeye memur ettiği anlaşılıyordu. Fakat ben Saraçoğlu'na da bu hususta hiç ümit vermedim. Nihayet kabineyi de Peker kurdu.”⁶⁶

Görüldüğü üzere 1946 seçimleri ardından hükümeti kuracak liderde büyük bir belirsizlik ve kaos yaşanmıştır.

TBMM'nin sekizinci döneminin ilk toplantısı 5 Ağustos'ta gerçekleşmiş ve meclis çalışmalarına başlamıştır. Bu meclis Cumhuriyet tarihinde tek dereceli seçimle oluşan ilk meclistir ama bütün üyeler üzerinde var olan gerginliğin sebebi, seçimlerle doğan ve kamuoyunda tartışılan meclisin meşruluğu meselesinin ortada oluşuydu. Mecliste ezici çoğunluğu elinde tutmuş olan CHP, kendi adayına verdiği oylar ile Meclis Başkanlığını tekrar kazanırken⁶⁷ Demokrat Parti'nin adayı Fevzi Çakmak sadece muhalefetten oy alabilmiştir.⁶⁸

Hükümeti kurmakla görevlendirilen kişi Recep Peker'dir. 1946 seçimlerinin yarattığı şikayet havası karşısında, Hükümet Başkanı Şükrü Saraçoğlu istifa etmiş Kütahya Milletvekili Recep Peker 5 Ağustos 1946 tarihinde kabinesini kurup güven oyu almıştır.

Recep Peker'in özgeçmişi şu şekildedir:

1888'de İstanbul'da doğdu, Harp Akademisini birincilikle bitirdi. 1923 yılının 11 Ağustos'unda, Kütahya milletvekili seçildi. 1923 yılının 13

⁶⁶ Hilmi URAN: **a.g.e.**, 456-457.

⁶⁷ Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 149.

⁶⁸ Cumhurbaşkanlığına 388 oyla İnönü, Meclis Reisliğine de 379 oyla Kazım Karabekir seçildi. Cumhurbaşkanlığı için Mareşal Fevzi Çakmak 59, Meclis Reisliği için Yusuf Kemal Tengirşenk 58 oy aldı. **Vatan** (6 Ağustos 1946), 1-5.

Eylül'ünde CHP Genel Sekreterliğine getirilerek, partinin ilk Genel Sekreteri oldu. 1923 yılının 3 Mart'ında Genel Sekreterlikten istifa etti ve Milli Savunma Bakanlığı'na getirildi. 1924 yılının 21 Mayıs'ında İşçileri Bakanı oldu. 1924 yılının 21 Kasım'ında, Fethi Okyar Kabinesinde, İşçileri Bakanı oldu. Fethi Bey'in uysal bir politika takip etmesi sebebiyle; Dahiliye Vekilliği'nden 4 Ocak 1925 yılında istifa etti. Aynı tarihte ikinci defa Genel Sekreterliğe getirildi. 1928 yılının 11 Ekim'inde Nafia Vekili oldu. 1930 yılının 25 Eylül'ünde istifa etti. 1931 yılının 9 Mart'ında üçüncü defa Genel Sekreter oldu. 1936 yılının 15 Haziran'ında Genel Sekreterlikten ayrıldı. 1942 yılının 17 Ağustosunda, İşçileri Bakanı oldu. 1943 yılının 19 Mayıs'ında istifa etti. 1945 yılının 31 Ekim'inde, CHP Meclis Grup Başkanlığına ikinci defa getirildi. 1946 yılında, İstanbul Milletvekilliğine seçildi. 1946 yılının 5 Ağustos'unda Başbakan oldu. 1947 yılının 9 Eylül'ünde istifa etti. 1950 yılının 2 Nisan'ında vefat etti.⁶⁹

Recep Peker'in Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü ile yıldızı barışmamış olmasına rağmen, İnönü'nün onu Başbakanlığa layık görmesi, bazı CHP'lilere de sürpriz olmuştur. Peker, İnkılap tarihimizin karakteristik simalarından birisini teşkil eder. Vazifesinde titiz müsamahası az ve bu nispette tahammülsüz bir yaratılışa sahiptir. Onun sert tabiatlı bir insan oluşu 1946 yılı siyasi bünyemiz için uygun düşmemiştir. Bu nedenle, Saraçoğlu'ndan sonra Başbakanlık için Peker'e hemen müracaat olunmamış; fakat Hilmi Uran'ın kabineyi kurmayı kabul etmemesinden sonra Recep Peker'e başbakanlık teklif edilmiştir.⁷⁰

Her ne kadar İnönü ve Peker şahsiyet açısından anlaşılamaz olsalar da ortada duran şaibeli bir meclis ve kamuoyunun desteklediği güçlü bir

⁶⁹ Fahir GİRİTLİOĞLU: **Türk Siyasi Tarihi'nde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, I (İstanbul, 1965), 198.

⁷⁰ Fahir GİRİTLİOĞLU: **a.g.e.**, 199.

muhalafet bulunuyordu. İnönü'nün başbakanlık teklifini reddedenler, bu dönemde şiddetleneceğini sezdikleri partiler arası ilişkilerde sorumluluk alarak, ileride Peker'in başına gelecek olan siyasi hayattan ve partiden tamamen silinmek tehlikesine girmek istemedikleri görülmektedir. Öte yandan Peker'in başbakanlığa getirilişi CHP içinde uzun zamandır muhalafete karşı sert tedbirler alınmadığından şikayetçi aşırılarca memnunlukla karşılandı. Bu atama, bir yerde CHP içinde hürriyet ve siyasi partiler hakkında farklı görüşlerin iki ayrı grupta temsil edilmesine fırsat tanımıştır. Bunlardan ilki, Peker'i destekleyen ve çoğunluğu yaşlı eski mebus olan otoriter usullere bağlılıkları ve hükümete karşı yöneltilen eleştirileri rejime karşı yapılmış sayan aşırılarıdır. Daha genç ve liberal düşüncelere sahip diğer grupta olanlar ise, çok partili sistem, tartışma hürriyeti ve genellikle demokratik hürriyet taraftarı olan ılımlılardır.⁷¹

Peker'in Başbakan olduğu tarihe kadar, bütün başbakanlar "Parti genel başkan vekilliği" sıfatını da taşıdıkları halde, bu kaideden Recep Peker'in başbakanlığında ayrılınmıştır. Recep Peker sadece başbakan olmuş, genel başkan vekili olmamıştır. Parti genel başkan vekilliği vazifesi, tekrar Şükrü Saraçoğlu'na verilmiştir. Saraçoğlu bu vazifeyi, 1947 yedinci kurultayına kadar devam ettirmiştir.⁷²

Hükümet ile Demokrat Parti arasındaki ilişkiler Demokrat Parti'nin kuruluşu ile başlayan problemlerin bir uzantısıdır. Peker hükümeti kurulmadan önce oluşan politik hava, Hükümet - Demokrat Parti ilişkilerinin bir diyalog ve uzlaşma havasından çok, bir çatışma havasında gelişeceğini işaretini vermiştir.

⁷¹ Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 150.

⁷² Fahir GİRİTLİOĞLU: **a.g.e.**, 199.

Nitekim, hükümetin kuruluş safhasında ortaya çıkan, Demokrat Parti'den de hükümete bakan alınacağı, Recep Peker'in muhalefete karşı sert bir siyaset takip edeceği gibi spekülatif haberler, daha hükümet faaliyete geçmeden siyasi havayı gerginleştirmiştir.⁷³

Peker Hükümeti'nin programının mecliste görüşülmesi sırasında yeni meclisin ilk ciddi tartışması meydana gelmiştir. CHP'liler programın bir an önce görüşülüp kabul edilmesi için acele ederlerken muhalefet program hakkındaki görüşlerini açıklamak için süre istemiştir. Demokrat Parti teklifine rağmen Peker Hükümetinin Programı halkçıların oyu ile kabul edilmiştir.⁷⁴ Yeni hükümet programı eskilerden pek farklı değildi, programda demokratik hüviyet savunulurken, kanunlara dayalı otoritenin korunacağı belirtilmiştir.⁷⁵

Meclis çalışmalarına başladığı gün, muhalefet partisinin takındığı tavır bu meclisin alışık olmadığı türdendir.⁷⁶ Demokrat Parti artık demokrasiye geçildiğine göre, hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını azınlıkta olmalarına rağmen göstermek istiyordu. Demokratlar ilk olarak bu tavırlarını alışılmayan bir şekilde, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığa seçilişi sonunda yemin etmek için meclise girişini ve yemini oturdukları yerden takip ederek gösterdiler.⁷⁷ Arkasından meclisin meşruluğunu tanımadıklarını göstermek için teklif edilen komisyon adaylığı seçimlerine katılmayarak Peker hükümeti programını incelemek için teklif ettikleri süre verilmeyince topluca Genel Kurul'u terk etmişler, ayrıca oylamada oturuma katılıp kırmızı oy vermişlerdir.⁷⁸

⁷³ Metin TOKER: **a.g.e.**, 134.

⁷⁴ **Vatan** (15 Ağustos 1946), 1.

⁷⁵ Peker Hükümeti'nin programının tam metni için bkz. **Vatan-Ulus** (15 Ağustos 1946), 1-4-5.

⁷⁶ Metin TOKER: **a.g.e.**, 186-187.

⁷⁷ Metin TOKER: **a.g.e.**, 188.

⁷⁸ **Vatan** (15 Ağustos 1946), 1-5.

Peker, 13 ay devam edecek olan Başbakanlığı zamanında çeşitli sebeplerden dolayı Demokrat Partili idarecilerle mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Peker'in, Meclis içerisindeki mücadelesinde Demokrat Partili milletvekillerine karşı bazen tehdide kadar gittiği ve:

“Unutmamak lazımdır ki, henüz İstiklal Mahkemeleri Kanunu meriyettedir.” şeklinde konuştuğu vaki olmuştur.

Demokrat Partide devamlı şekilde Başbakan'ın hareketinden şikayetçi olmuş, hatta Peker'den şikayetçi olmak Demokrat Parti için bir usul haline gelmiştir.⁷⁹

Demokrat Partili yöneticiler, her fırsatta hükümetin muhalefete baskı uyguladığını öne sürmüşler, siyasi yapı içinde yer bulma ve bir güç olma istediklerini dahi eleştirel yaklaşımla elde etmeye çalışmışlardır. Sistemin gereği olarak kabul edilen taleplerini dahi sistem bunu gerektiriyor gerekçesiyle değil, hükümet bizi ezmek istiyor gerekçesiyle sunmuşlardır. Böylece hükümetin demokrasiye aykırı uygulamalarına bir de Demokrat Parti'nin demokrasinin erdemlerini basit politik taktik vasıtası olarak kullanan üslubu eklenmiştir. Bunun sonucu olarak siyaset tıkanmış ve Demokrat Parti tarafından sunulan, seçimlere gizli oy usulünün getirilmesi, partilere göre renkli kağıt kullanılması, sandık başlarında partili görevlilerin bulunması ve her sandıktaki seçim neticelerinin orada açıklanması gibi istekleri ihtiva eden gayet makul tekliflerine hükümetin cevabı şöyledir:

⁷⁹ Fahir GİRİTLİOĞLU: **a.g.e.**, 199.

- Reylerin okullarda ve kapalı hücrelerde gizli olarak kullanılmasına imkan yoktur. Çünkü memleketimizin her köyü henüz bir okul binasına kavuşmamıştır.
- Rey pusulalarını renkli olarak hazırlamak da birçok karışıklıklara, güçlüklerle yol açacaktır.
- Parti temsilcilerinin rey tasniflerine iştirak ettirilmesi ve tutanaklara bunlar tarafından imza atılması keyfiyeti de, seçim işlerini karıştıracaktır. Çünkü parti temsilcilerine böyle bir hak tanınırsa, aynı hakkı bağımsız adayların temsilcilerine de tanımak gerekecek bu takdirde tasnif heyetleri akla gelmez sabotaj hareketleri ile karşılaşabileceklerdir.
- Her sandıktaki seçim neticesinin orada ilan edilmesi gereksizdir. Tasnif heyetini teşkil eden üyeler neticeyi bildiğine göre bunu ayrıca ilan etmekte bir sakınca yoktur.⁸⁰

Hükümetin kuruluşundan itibaren var olan çatışma ortamı her iki tarafın politikalarını gün geçtikçe daha da sertleştirirken, hükümet bütün kontrolü elinde tutabilmek için; milletlerarası gerginliği bahane ederek İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'ndeki sıkıyönetimin altı ay uzatılmasını istemiştir. Demokrat Parti Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan, hükümetin gazeteleri kapatmak ve halkın mitinglerine engel olmak için sıkıyönetimi uzatmak istediğini öne sürmüştür. Demokrat Parti milletvekillerinden Refik Koraltan, dünyanın silah bıraktığı bir ortamda sıkıyönetim ilan edilemeyeceğini belirtip böyle bir uygulamanın kendilerine karşı baskı vasıtası olarak düşünüldüğünü ifade ederek sıkıyönetim ilanına karşı çıkmıştır. Buna karşı hükümet, sıkıyönetimi uzatma sebeplerinin muhalefetin iddia ettiği gibi gazete kapamak, mitingleri engellemek

⁸⁰ Nadir NADİ: "Seçim Kanununa Dair", **Cumhuriyet** (3 Aralık 1946), 1.

olmadığını zaten kanunsuz eylemlere engel olmak için yasaların yeterli olduğunu açıklamıştır.⁸¹

Demokrat Partililerin itirazlarına rağmen söz konusu şehirlerde 23.11.1940'tan beri devam eden sıkıyönetim 1946 yılı Aralık ayından itibaren altı ay daha uzatılmıştır. Bunun hemen ardından 6 Ocak 1947'de bütün sendikalar ile muhalif olarak görülen altı gazete ve dergi, sınıf mücadelesi fikrini savunmak suretiyle suç işledikleri gerekçesiyle sıkıyönetim tarafından, muhalefeti haklı çıkarır bir şekilde süresiz olarak kapatılmıştır.⁸²

Hükümet bu uygulamalarının, 1945'ten beri oluşmaya başlayan demokratikleşme süreciyle çatıştığının farkındadır. Bu nedenle otoriter uygulamalarını demokratik bir kılıf içerisinde sunmak çabası içerisine girerek demokrasiyi uygulamalarına göre yorumlamaya çalışmıştır. Peker'in, 18.12.1946 tarihinde verdiği demeç, bu gayretin iyi bir örneği olup onun otoriter tavrını meşrulaştırmaya çalıştığının bir göstergesidir. Peker demecinde şunları söylemektedir:

“Biz bu mecliste demokrasi hakiki bir şekilde gelişsin, açılsın diye vaaz işi kardeş muamelesini, iyi muameleyi vazife diye yapıyoruz. Yaptıkları hareket nevi'nden demokrasinin memlekete getireceği aksülamel ne olur arkadaşlar? Bu anarşi arasında ne doğar? Ya bir sınıf diktatoryası yahut eli sopalı aşağılık insanların, sefil şahsi hakimiyetlerini ifade eden diktatörler.

Biz bundan münezzehiz arkadaşlar. Biz yaşadıkça önümüzde insanlığın ışığı ve elimizde kanun vasıtası oldukça, bu memlekette bu felaket olmayacaktır. Biz yalnız, sade günümüzün hürriyetini, mesut hayatını temin etmekle yetinen bedbahtlar değiliz. Evlatlarımızın, torunlarımızın torunlarının

⁸¹ **Ulus** (5 Aralık 1946), 1-3.

⁸² Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 155.

ve bütün istikbale açılacak, gelişecek olan Türk milletinin hür insanlık şartları içinde yaşamasını sağlayacak bir hürriyeti ve bunu veren bir demokrasi ruhunu yukarıda hakim kılmak istiyoruz. Şuursuz, tahrikçi, anarşi getiren bir yolun arkasında bulunan aksülameli feci zümre veya şahıs hakimiyeti gizlenir.”⁸³

Peker bu düşüncesini uygulamalara aktarırken, Demokrat Parti yöneticileri, otoriter uygulamaların devamını sağlayacak bir muhalefet yapmayı sürdürmüşlerdir. Bütçe görüşmelerinde bu muhalefet açıkça gözler önüne serilmiştir.

Peker Hükümetinin güven oyu almasından hemen sonra Demokrat Parti'nin üzerinde durduğu en önemli konu seçim sonuçları olmuş Meclis açılmadan önce seçim sonuçları üzerine CHP ile yaptığı gizli görüşmeden⁸⁴ bir sonuç alamayınca Meclis açılır açılmaz itirazlarını gündeme getirmiştir. Demokrat Parti 36 vilayette yapılmış olan seçimlerin tamamına itiraz ederken Meclise girmiş CHP'li 27 üyenin mazbatalarının iptalini istemiş⁸⁵ İtirazları incelemek üzere kurulan “Tutanakları İnceleme Komisyonu” çalışmaları bir netice vermemiştir.⁸⁶ Mecliste seçim mazbatalarının görüşülmesinde Demokrat Parti, itirazlarına karşılık beş sandalyeden olmuştu. Bu olayla bir anlamda iktidar muhalefete haddini bildirmiş ve çizmeyi aşmaması gerektiğini hatırlatmıştır.

1.2.1 Hükümetin Almış Oluğu Önemli Kararlar

Recep Peker Hükümeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra uygulamaya başladığı siyaset ve ekonomi politikası, yeni huzursuzlukların kaynağını teşkil etmiştir. CHP içinde Peker Hükümeti'nin sonuna zemin

⁸³ **Ulus** (19Aralık 1946), 1-4.

⁸⁴ Metin TOKER: **a.g.e.**, 192-193.

⁸⁵ **Cumhuriyet** (13 Ağustos 1946), 1-4.

⁸⁶ **Cumhuriyet** (25 Ağustos 1946), 1-3.

hazırlayan icraatın, en önemlisi “7 Eylül Kararları” olarak bilinen ekonomik tedbirlerdir.⁸⁷

Bu tarihte, TL'nin bir ABD doları karşısındaki değeri 1.30 TL'den %53.6 dolayında düşürülerek 2.80 TL'ye indirilmiştir. Devalüasyon, savaş sonrası dönemin şartlarına ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamaya yöneliktir. Amaç, üzerinden fiyat ve miktar sınırlamaları kaldırılacak olan ithalatın artışını sınırlı tutmak ve dışarıya satılmakta olan ürünlerin dolar cinsinden fiyatını düşürerek ihracatı artırmaktır. Bunun sonucu olarak ithalat serbest bırakılmıştır.⁸⁸

7 Eylül Kararları'nın savaş yıllarındaki enflasyonist baskı sonucu paranın değeri $\frac{1}{4}$ oranında düşmüştür. Bu durum ihracat için bir engel, karaborsa için de teşvik mahiyetindeydi.⁸⁹

Bu kararların yavaş yavaş neticelerinin alınmaya başlanmasından sonra, hem toplum yapısına olumsuz tesiri, hem de ekonomi kuralları açısından mali bir hata olduğu görülmüş Demokrat Parti, hükümetin bu ekonomi politikasını şiddetle eleştirmiştir. Demokrat Parti'ye göre dünya piyasalarında ihraç mallarımıza talebin giderek artması ile iç piyasada belirli bir daralma görülecek, dolayısıyla fiyatlar süratle yükselecektir.

Paranın değeri düşürüldükten sonra, ithal malların fiyatı kısa zamanda %50 nispetinde artarken İhraç malları ise ucuz fiyatlarda satılıp gitmiş, bu neticeler hayat pahalılığını körüklemiştir. Yine bu ortamdan istifade eden yeni zenginler türedi, eskiler daha da zenginleşmiştir. Aslında bu gelişmeler

⁸⁷ **Ayın Tarihi**: No:154 (Eylül 1946), 16-19.; **Cumhuriyet** (9 Eylül 1946), 1-3.

⁸⁸ Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 151.

⁸⁹ Cem EROĞUL: **a.g.e.**, 21.

Demokrat Parti'nin lehinedir. Çünkü, 7 Eylül Kararları neticeleri itibariyle gayri memnun kitleleri de Demokrat Parti saflarında toplanmıştır.⁹⁰

Peker hükümetinin, 7 Eylül kararlarından sonra meclise sunduğu “Matbuat Kanunu” tasarısı iktidar muhalefet anlaşmazlığına yeni bir kapı açmıştır.⁹¹ Tasarıda yer alan yeni hükümlere göre, gazete ve dergi sahibi olan bir kimsenin “Su-i Şöhret” vasfına haiz olamayacağı belirtilmiş ve gazete çıkartabilmek için bu kanuni vasıftan başka, beyanname verme mecburiyeti getirilmiştir. Tasarı, beyanname vermemiş gazeteler hakkında en büyük mülki amire gazete kapatma yetkisi tanımaktadır. Tasarıda ayrıca resmi şahsiyetlerin şeref ve haysiyetleri hakkında “Su-i Zannı” davet edecek yazı yazarlara beş yıla kadar ağır hapis cezası getirmiştir.⁹²

Tasarı hakkında partisinin görüşünü belirten Adnan Menderes: “Açık hakikat şudur ki, vatandaşın hürriyetine saygı göstermek, millet ve devlet menfaatlerine hakim olma gibi tabirlerle hükümete muhalefet etmekte olan gazeteler dize getirilmek istenmektedir.”⁹³

CHP'li Adnan Adıvar tarafından da bu karar eleştirilmiştir. Adıvar 22 yıldan sonra ilk defa çıktığı meclis kürsüsünde konu hakkında şunları söylemiştir: “Görüyoruz ki 22 yıldır demokrasi alanında hala yerimizde sayıyoruz.”⁹⁴ Bütün bu eleştirilere rağmen tasarı CHP üyelerinin oyları ile aynı gün kabul edilmiştir.⁹⁵

⁹⁰ Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 152-153.

⁹¹ **Vatan** (14 Eylül 1946), 1-4.

⁹² Recep Peker'in tasarısı hakkındaki konuşması için bkz. **TBMM T.D.:** D.8, C. I, (13.09.1946), 313.

⁹³ **TBMM T.D.:** D.8, C. I., (13.09.1946), 292.

⁹⁴ **TBMM T.D.:** D.8, C. I., (13.09.1946), 280.

⁹⁵ **Vatan** (14 Eylül 1946), 1-4.

1.2.2. 12 Temmuz Beyannamesi

İktidar - muhalefet ilişkilerindeki gerginliğin doruk noktasına ulaştığı son olaylar rejim için tehlikeli neticelerin ihtimalini beraberinde getirmiştir. Partiler arası siyasi çekişmelerin tabandaki yansıması daha ürkütücü boyutlarda cereyan etmektedir. İlk arabuluculuk teşebbüsü iş adamlarından Vehbi Koç⁹⁶ ve Üzeyir Avunduk'tan gelmiş; ancak bir netice sağlanamamıştır. İngiliz Avam Kamarası'nın daveti üzerine Londra'ya giden TBMM'den bir grup milletvekili arasında bulunan Nihat Erim ve Fuat Köprülü arasında Londra'da başlayan dostluk, dönüşte de devam etmiş, iki parti uzun müddet bu kanaldan diyaloga girebilmiştir.⁹⁷

İnönü'nün, partisinden bazılarınca da hoş karşılanmayan partiler üstü girişimleri hem iç hem de dış gelişmeler açısından zaruridir. Bu gelişmeler paralelinde İnönü, haziran ayının ilk haftasında gerçekleşen Peker-Bayar görüşmesinin devamı niteliğindeki bir dizi özel görüşme yapmış,⁹⁸ bu görüşmelerde Bayar, hükümetin muhalefet üzerindeki baskılarından şikayet ederek, devlet imkanlarından partilerin eşit şartlarda istifade etmesi talebinde bulunmuştur. Bayar, ayrıca eğer demokratları eşit görüyorsa hükümetin bunu bir beyanname ile kamu oyuna açıklamasını istemiştir. Peker'in reddinin yanı sıra İnönü, Bayar'la yaptığı son görüşmede elinden geleni yapacağı vaadinde bulunmuştur.⁹⁹ Bu görüşmeler zincirinde İnönü-Bayar diyalogu müspet yönde gelişirken, Peker-Bayar görüşmeleri sonrası şiddetli suçlamalar devam etmiştir.¹⁰⁰

⁹⁶ Metin TOKER: **a.g.e.**, 256.

⁹⁷ Müstakil Demokratlar Grubu: (Haz.) **Demokrat Parti Kurucuları** (Ankara, 1949), 10.

⁹⁸ Metin TOKER: **a.g.e.**, 258-259.

⁹⁹ **Vatan** (28-29 Haziran 1947), 1-4.

¹⁰⁰ **Ulus** (2 Temmuz 1947), 1.

İnönü, hükümet ve muhalefet liderleri ile defalarca yaptığı görüşmeler sonunda, bu görüşmelerin muhtevası niteliğindeki beyannamesini 11 Temmuz akşamı radyodan okumuştur. Beyanname basında bir gün sonra yayımlandığı için, siyaset tarihimizde 12 Temmuz Beyannamesi olarak bilinmektedir.¹⁰¹ Bu beyannamenin en önemli yanı, muhalefet partisinin parti olarak eşitliğinin CHP tarafından tanındığını gösteren bir belge oluşudur.¹⁰²

İnönü'nün hadiseler hakkındaki görüşlerini ve yapılması gerekenleri açıkladığı bu beyanatta şunlar söylenmektedir:

“...Siyasi havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere, dertleri bilenlerin, kendiliklerinden, karşı tarafa teskin edici tedbirler alacakların ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak, durum muhalefet partisi liderinin “fiili bir netice beklemek” şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani bir başka türlü söylenirse, vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikayet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte fayda görmüyorum. Zaten bunlar umumi efkarca da kafi derecede bilinmektedir. Gördüm ki, taraflardan hangisinin haksız yahut hangisinin daha evvel karşısındakini kırmağa başladığını aramakta da fayda yoktur.

Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını hükümet reisinin kabul etmemesini, böyle bir hareketi tasvip etmeyeceğini katiyetle beyan etmemesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar’a söyledim. Ben, muhalefet liderinin kanun dışı maksatlar ve metotlar isnadını reddetmesini, muhalif parti çalışması içinde kalmak esasının göz önünde

¹⁰¹ Tarık Zafer TUNAYA: **a.g.e.**, 688-689.

¹⁰² Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 149.

tutulduğunu ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakan'a bunu söyledim.

Her iki tarafla uzun konuşmalar ardından çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanişaya getiren bugünkü durumu, memlekette siyasi partilerin çalışıp gelişebileceğine kat'ı mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmamasını, bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler, onların dayanamamış ve bugünkü siyasi durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce bir buçuk seneden beri geçirdiğim tecrübeler ağır ve ümit kırıcı olmuştur; ama gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir.

Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazım gelir. Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikayetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. Bu zeminde ben, devlet reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması; yani valilerimiz ve mahiyetleri, bir seneden beri çok ağır tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe idi. Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkati icap eder.

Siyasi partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar, idare mekanizmasında çalışanların haklarına, itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır.

Zannediyorum ki, hükümet reisi ile muhalefet lideri arasındaki son tartışmada, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın da bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma, hükümete ve iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında görüşme ve araya girme sahalarını olduğu gibi anlatmış olduğunu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın; yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için, benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat işinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır.

İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinde müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise, iktidar, bu partinin veya öte partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman yalnız ruhi mahiyette olan amillerdir.

Bu güçlükleri yenmek için siyasi hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

Bu beyanatımı, neşrinden önce, Başbakan ile muhalefet lideri görmüşlerdir.¹⁰³

Bu bildirgede temel olarak, siyasal partilerin Türk demokrasisinin vazgeçilmez unsuru olduğu ve gelinen noktadan geri dönülemeyeceğinin özellikle iktidar tarafından anlaşılması gerektiği belirtilmiştir. Böylece iktidar, muhalefetin varlığına tahammül etmeyi ve onunla bir arada yaşamayı kabul

¹⁰³ **Ulus** (12 Temmuz 1947), 1-3.

etmiştir.¹⁰⁴ Cumhurbaşkanı bu bildiride, otoriter uygulamalardan bir bakıma sertlik yanlısı Recep Peker'i sorumlu tutmuştur. Cumhurbaşkanı'nın Recep Peker'i savunması durumunda muhalefetin Meclis'ten çekilebileceği ve rejimin bir çıkmaza gireceği düşünüldüğünde 12 Temmuz Beyannamesi'nin amacı ve Cumhurbaşkanı'nın niyeti daha iyi anlaşılabilir.

12 Temmuz Beyannamesi CHP için de bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu beyannameyle İnönü'nün, Demokrat Parti muhalefetine karşı bizzat kendisinin görevlendirdiği otoriter eğilimli Recep Peker Hükümeti'ni suçlama amacı taşıdığı söylenebilir. Bu nedenle Başbakan Recep Peker, 12 Temmuz Beyannamesini ilginç bir şekilde demokrasiye ve 1924 Anayasası'na aykırı bularak eleştirmiş, 1924 Anayasası'na göre, Başbakan'ın Cumhurbaşkanı'na değil de parlamentoya karşı sorumlu olması nedeniyle, kendisini 12 Temmuz Beyannamesi'ne bağlı saymadığını söylemiştir.¹⁰⁵

12 Temmuz Beyannamesi neticeleri itibarıyla bir yandan iktidar-muhalefet ilişkilerine yeni bir çehre kazandırırken, diğer yandan da hem CHP ve hem de Demokrat Parti içinde parti içi muhalefetin doğuşuna vesile olmuştur. Beyannamenin CHP yönünden görünen tesiri Recep Peker Hükümeti'nin sonunu getirirken, Demokrat Parti'de ise parti içi çatışma, parçalanmaya kadar giderek yeni bir partiyi Millet Partisi'ni siyasi hayata çıkaracaktır.

¹⁰⁴ Mete TUNCAY: "Demokrat Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII., (İstanbul, 1983), 2067.

¹⁰⁵ Taner TİMUR: **Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)**, (Ankara, 1971), 60.

1.2.3. Hükümete Karşı Muhalefet ve Hükümetin Çekilmesi

İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi ile hükümetin baskı yaptığı ve taraf tuttuğu şeklindeki muhalefet iddialarını dolaylı olarak desteklemiş görünmüştür. Bunun başka bir manası İnönü artık Recep Peker'in görevde kalmasını istemiyor demektir. Fakat Peker, Anayasa hükümlerine dayanarak iktidarını devam ettirmekte ısrarlı olmuş,¹⁰⁶ bu tavrını çekinmeden ortaya koyarak, İnönü'nün Meclisi feshetme yetkisinin olmadığını söylemiştir.¹⁰⁷ Zaten Recep Peker'in bu beyannameden anladığı iki parti arasındaki çekişmeleri yatıştırmak ve vazifelerin anlayışla yerine getirilmesi için iki partiye verilmiş bir öğüttür. Hiçbir vakit hükümetin vazifelerini ve Anayasa gereğince Meclise karşı sorumluluğunu değiştirebilecek mahiyette bir belge değildi.¹⁰⁸

Aslında İnönü-Peker anlaşmazlığının temelleri CHP'nin tarihi kadar eskidir. Peker CHP içerisinde özellikle Atatürk devrinde şahsiyeti ve çalışkanlığı ile kısa zamanda sivrilmiş, doktriner yönüyle de CHP'nin ilkelerinin tasnifinde etkili tek şahıstır.¹⁰⁹ Atatürk'ün ölümünden sonra partide ikinci plana bırakılanlar arasında Peker de bulunmuş, zaman zaman geçmiş hükümetlerden ve icraatlarından özellikle muhalefete karşı sert davranılmadığından şikayetçi olmuştur. Peker, demokratik hayatın gereğine inanmış olmasına rağmen, Türkiye'de siyasi ortamın henüz demokrasiye geçilmesine hazır olmadığı düşüncesindeydi.¹¹⁰ Başbakanlığı döneminde beklenildiği gibi muhalefetin susturulması tam gerçekleşmemiş hatta siyasi tansiyon yükselmiştir. Peker, şahsiyetinin vesayete müsaade etmeyeceği, hükümet işlerinde İnönü'nün müdahale etmesini bile kabul etmeyeceği

¹⁰⁶ Suna KİLİ: **Türk Anayasaları** (İstanbul, 1982), 42.

¹⁰⁷ **Ulus** (3-4 Aralık 1947), 5.

¹⁰⁸ **Ulus** (4-5 Aralık 1947), 5.

¹⁰⁹ Fahir GİRİTLİOĞLU: **a.g.e.**, 201.

¹¹⁰ Fahir GİRİTLİOĞLU: **a.g.e.**, 200.

biliniyordu.¹¹¹ İnönü ise, Peker'in karakteri dolayısıyla muhalefette olan ilişkilerde doğması beklenen anlaşmazlıkta araya girerek hükümet icraatlarını vesayet altına alabilmeyi düşünmüş olabilir. Fakat, Recep Peker'in, müdahalelere tahammülü olmayan biri olarak İnönü'den gelen bu tarz teşebbüslere tepki göstermesi tabiidir.¹¹²

Recep Peker, ilk ve son görevi olan başbakanlığa atandıktan sonra parti içindeki durumunu güçlendirmek için uygun bir gayret sarf etmiştir.¹¹³ En büyük grubu oluşturan ve aşırılardan destek gören bizzat İnönü'nün-Peker karşısında bir kuvvet dengesi olarak desteklediği mutediller grubu da bulunmaktaydı ki Parti Meclis Gruplarında Peker Hükümeti'nin yanlış icraatları (7 Eylül Kararları gibi)bu grupça eleştirilmekteydi.¹¹⁴ 12 Temmuz Beyannamesi ile doğan İnönü-Peker sürtüşmesinde yine etkili olan bu gruptu.

Recep Peker'e karşı yürütülen eleştirilerin büyük çoğunluğu elbetteki muhalefetten gelmiştir. Demokrat Parti kurucuları 12 Temmuz Beyannamesi'ni hükümetin yanlışlığının kabul edilmiş olmasından, olumlu bir adım olarak ilan ederken, yanlışlığı ispatlanmış olan Peker'in istifasını istemişlerdir.¹¹⁵

Bir yandan muhalefetin, diğer yandan kendi partisi içinden milletvekillerinin eleştirilerine maruz kalan Peker, 26 Ağustos'ta yapılan parti grup toplantısında, partisinden hükümetine güvenoyu istemiştir. 35 kişinin¹¹⁶ güvensizliğini belirttiği oylamada Peker güvenoyu almasına rağmen bu olay CHP tarihinde görülmemiş boyutta bir olay olarak yerini almıştır.¹¹⁷

¹¹¹ Samet AĞAOĞLU: **a.g.e.**, 118-119.

¹¹² Samet AĞAOĞLU: **a.g.e.**, 119.

¹¹³ Fahir GİRİTLİOĞLU: **a.g.e.**, 200.

¹¹⁴ Fahir GİRİTLİOĞLU: **a.g.e.**, 119.; Metin TOKER: **a.g.e.**, 291.

¹¹⁵ **Vatan** (5 Ekim 1947), 1-3.

¹¹⁶ **Ulus-Vatan** (27 Ağustos 1947), 1.

¹¹⁷ Metin TOKER: **a.g.e.**, 286-287.

Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Temmuz Beyannamesini hazırlama aşamasında, Recep Peker'le görüşmüş ve beyanname hakkında başbakanla mutabık olduğunu bildirmiştir; ancak Peker bu girişime yürekten katıldığını söylememiş aksine muhalif olduğunu belli etmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü de yeni gelenen noktada otoriter bir başbakanla siyaset yapılamayacağını anlamış, bu nedenle İnönü, başbakanlığa getireceği yeni ismin arayışı içinde temmuz ayının son günlerinde CHP ileri gelenleriyle bir dizi görüşme yapmıştır. Görüşmelere, Şemseddin Günaltay, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Falih Rıfkı Atay ve Hasan Ali Yücel katılmıştır.

Cumhurbaşkanı ile Peker arasında, kapatılan gazetelerin yeniden açılması konusunda da karşılıklı sert mesajlar verilmiştir. Şöyle ki, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, kapatılan gazetelerin yeniden açılması yönünde Cumhurbaşkanından bir istekte bulunmuş; İnönü bu isteği Başbakana iletmiştir. Peker, Cumhurbaşkanına durumu anlatmış; gazetelerin açılmasına muhalif olduğunu bildirmiştir. Başbakanın bu cevabı üzerine İnönü, çok sert bir karşılık vermiş ve çevresine Peker'in kendi sözünü dinlemediği, kendi politikasını takip etmediği mesajını vermiştir. Bütün bu olayların sonucunda parti içinde Peker'e karşı muhalefet baş göstermiştir. Peker'i destekleyen bir grup milletvekili, meclisin açılmasından sonra Meclis kulislerinde geniş bir propaganda hareketine girişmişlerdir. Hedefleri, imkan olduğu ölçüde daha çok milletvekilini kendi saflarına çekmek, bu sayede Meclis Grubu'nun desteğini alacak Başbakan'ın Cumhurbaşkanı'na karşı bir hareketini, bir çıkışını mümkün hale getirmektir.¹¹⁸

Yaşanan bu ilişkiler içinde, Peker'in istifa etmesi ya da tavırlarını bu ortama göre yeniden düzenlemesi gerekliydi. Ancak Peker, İnönü'ye rağmen ne istifa etmiş ne de tek partici tavrından vazgeçmiştir. Hatta Mecliste kendinin desteklendiği kanaatindedir. Bu yüzden tavrını değiştirmek yerine

¹¹⁸ Metin TOKER: **a.g.e.**, 197.

İnönü'ye karşı mücadeleyi tercih etmiştir. Ancak Peker beyannameyi kabul etmekle bir taktik hatası yapmış; Demokrat Parti'nin verdirmeye çalıştığı baskı yapılmayacağı sözünü vermiş ve baskı yapıldığını kabullenmiş duruma düşmüştür. Her ne kadar İnönü'nün bu siyasi taktiğini fark edip cumhurbaşkanlığı makamının bu konuda yetkisiz olduğunu belirten demeçler vermiş ise de istediği neticeyi elde edememiştir. Kendisi hem partide hem de kamuoyunda prestij kaybederken, İnönü bilhassa kamuoyunda prestij kazanmıştır. Nitekim Haydar Paşa hadisesi olarak adlandırılan protesto olayında “yaşasın Milli Şef, kahrolsun Peker Hükümeti” şeklinde atılan slogan bu oluşumun bir neticesidir.¹¹⁹

Böylece İnönü, 12 Temmuz'a kadar yapılan bütün hatalı uygulamalardan kendini soyutlayarak bu uygulamaların tümünden Peker'i sorumlu hale getirmiştir. Peker kendisinin politik bir oyunla karşı karşıya olduğunun farkındadır. Bunu da: “Evet, iyi biliyorum ki, yakın ve uzak geçmişin bütün kusurlarını kendi üzerlerinden aşırıp başka birisine aktarmak ve bu yoldan hürriyet kahramanları arasında yer almak modasının alabildiğine hükümrân olduğu bir devirde yaşıyoruz.” sözleriyle ifade etmiştir.¹²⁰

26 Ağustos 1947'de gergin bir havada toplanan CHP Meclis Grubu'nda o güne kadar hep oybirliği ile karar alınan grup toplantısında alışılmadık bir şekilde sert tartışmalar ve hükümete yönelik sert eleştiriler yapılmıştır. 303 güvenoyuna 35 karşı oy verilmiştir. Ret oyu verenler şunlardır: Nihat Erim, Vedat Dicleli, Kasım Gülek, Kasım Eren, İ. Rüştü Aksal, Cavit Oral, Sinan Tekelioğlu, Fahir Kurtuluş, Mahmut N. Gündüzalp, Cevat Dursunoğlu, H. Suphi Tanrıöver, C. Sait Siren, Şevket R. Hatipoğlu, A. Fuat Cebesoy, Nazif Erkin, Tahsin Banguoğlu, Tezer Taşkiran, İ. Hamit

¹¹⁹ Bekir KOÇLAR: **a.g.e.**, 79.

¹²⁰ Bekir KOÇLAR: **a.g.e.**, 80.

Tigrel, Sait Odyak, Sedat Çumralı, Muhsin Adil Binal, Hasan Ş. Adsal, Avni Refik Bekman, Muhtar Ertan, Ali Kemal Yiğitoğlu, Abdurrahman Melek, Vehbi Sarıdal, Hilmi Atlıoğlu, Kamil Kitapçı, Hilmi Öztarhan, Suut Kemal Yetkin, Raşit Börekçi, Osman Agan, Bekir Kaleli, M. Şevket Esendal.¹²¹

Red oylarının ardından, siyasal tarihimizde “Otuz beşler Grubu” olarak geçecek olan Muhalefet Grubu böylece oluşmuş oluyordu. Recep Peker’in anti liberal ve katı siyasetine muhalefet eden bu grubun CHP’nin diğer milletvekillerine oranla daha genç olmaları yanında, bu grubun diğer bir özelliği de çoğunun aydın kişilerden olmalarıydı. Buna bağlı olarak CHP’nin muhalefet yıllarındaki önemli sözcüleri de bu grup arasından çıkmıştır.¹²²

Nadir Nadi güven oylamasından hemen sonra yazdığı bir makalede bu konuda şunları söylemektedir: “Recep Peker parti grubunda belki ekalliyette kalabilirdi; illavelakin ne yaparsınız ki, muhalefet çevrelerinin aylardan beri devam eden feryadı buna imkan bırakmamaktadır. Recep Peker’e rey verilmezse sonra herkes ne der? Bir avuç muhalefetin arzusuna uyularak, koskoca Peker düşürülmüş gibi olmaz mı? O zaman demokratların şımarmayacağını ve hürriyet maskesi altında bir nev’i dikta rejimi gelmeyeceğini bize kim temin edebilir?”¹²³

4 Eylül 1947’de yapılan Meclis toplantısında, kabinede değişiklikler yapılmak üzere parti grubunun onayı alınmış, ancak bu kez de 49 kişi aleyhte oy kullanmıştır. Bu sırada bazı milletvekilleri de hükümetin istifa etmesini istemişlerdir.¹²⁴

¹²¹ Metin TOKER: **a.g.e.**, 200.

¹²² Mehmet TURHAN: **Siyasal Elitler** (Ankara, 1991), 170.

¹²³ Bekir KOÇLAR: **a.g.e.**, 84.

¹²⁴ Feroz-Bedia Turgay AHMAD: **a.g.e.**, 35.

5 Eylül’de Başbakan, 6 bakanı değiştirerek hükümeti devam ettirmek istemiş ve şu bakanları tayin etmiştir:

Görevden Alınanlar

Yeni Atananlar

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer

M. Hüsrev Göle

Ticaret Bakanı Atıf İnan

H. Nazmi Keşmir
(Vekaleten)

Milli Müdafaa Bakanı C. Cahit Toydemir

Münif Birsell

Tarım Bakanı Faik Kurdoğlu

Şevket Adalı

Çalışma Bakanı Sadi İrmak

T. Bekir Balta

Ekonomi Bakanı T. Bekir Balta

Cevat Etkin

Bu değişiklik parti içinde ve basında yeni tartışmalara yol açmış ve tenkit edilmiştir. Tenkitlerin temeli, hükümette bu kadar geniş çaplı değişikliğin yapılabilmesi için Başbakanın da istifa etmesi gerektiği esasına dayanmakta olup Peker’in o zamana kadar usulden olup partili milletvekillerine danışmadan bu değişikliği yapması, şikayete sebep olmuştur. Bu arada İnönü ile Peker arasında önemli bir çatışma daha meydana gelmiştir. Meclisin tatile girmek üzere olduğu günlerde Peker, yeni tayinleri Meclise sunmamış ve bunu tatilden sonraki devreye bırakmak istemiştir. Bunun üzerine İnönü, bu meseleyi çözmek üzere tatile giren meclisi tekrar toplantıya çağıracağını açıklamıştır. Bu tartışmalar esnasında Peker, istifa edeceğini açıklamıştır. Hatta kürsüde: “Vurdumduymaz değilim, bana düşeni yapacağım.” Diyerek bu düşüncesini grup toplantısında dile getirmiştir. Bunun akabinde, İnönü’nün huzuruna çıkmış, kendisine İnönü tarafından, itidal ve grubun temayül oyları belirmeden çekilmesi tavsiye edilmiştir. Peker

ise İnönü'den aralarında anlaşmazlık olmadığına dair bir beyanname yayımlamasını istemiş, fakat İnönü bu isteği kabul etmemiştir.¹²⁵

5 Eylül'de Meclis çalışmalarının başladığı gün Peker Hükümeti'nde yapılan değişiklikler açıklanmış,¹²⁶ üç gün sonra ise, Recep Peker'in istifa ettiği haberi siyasi çevrelerde şaşkınlık yaratmıştır.¹²⁷ Gerekçe sağlık sebebidir; ama kimse buna inanmamıştır. Recep Peker de yıl sonuna doğru istifasının sebebini açıklamış¹²⁸ fakat gerçek sebebin ne olduğu tam bilinmemekle beraber, farklı yorumlar yapılmıştır.¹²⁹

Recep Peker'in istifası hem CHP'de, hem muhalefette ve hem de demokrasi taraftarı pek çok kimsede ferahlık yaratmıştır.¹³⁰ Peker istifa sebebini; yukarıdaki olayların haricinde, İnönü'nün ve partideki muhalif grubun hükümeti dışarıdan yönlendirme çabalarına bağlamamıştır.

Bunalımın atlatılması demek, sertlik dönemlerinin adamı olan Peker'in de sonu demektir. Peker'in istifasının ardından muhalefet ve demokrasi taraftarları derin bir nefes almışlar İnönü, Peker'i feda ettikten sonra, yanına mutedil olarak tanınan Nihat Erim'i de alarak doğu illerine bir seyahate çıkmıştır. Kendi talebi üzerine de bir Demokrat Milletvekili, Nuri Özsan da ona vekalet etmiş, bu bir nevi partilerin balayı yolculuğu olmuştur. İnönü, Erzurum'da Demokrat Parti merkezini ziyaret etti ve her tarafta idare amirlerinden, partilere eşit muamelede bulunmalarını istemiştir. Bunca zaman sınırları koparırcasına germiş olan bunalımdan adeta eser kalmamıştır. Artık karşılıklı iyi niyet gösterileri birbirini izlemektedir.

¹²⁵ Bekir KOÇLAR: **a.g.e.**, 87.

¹²⁶ **Ulus** (6 Eylül 1947), 1-3.

¹²⁷ **Ulus** (10 Eylül 1947), 1-3.

¹²⁸ **Cumhuriyet** (4 Aralık 1947), 1-4.

¹²⁹ Asım US: **1930-1950 Hatıra Notları** (İstanbul, 1966), 716.

¹³⁰ Cem EROĞUL: **a.g.e.**, 36.

Recep Peker Kabinesinin istifasının ardından yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmiş olan Hasan Saka, yeni kurduğu hükümetin programını meclise getirmeden önce, tetkik edilmesi için Demokrat Parti'ye vermiş iki parti arasında yaşanan bu kardeşçe münasebet de Celal Bayar tarafından övülmüştür.¹³¹

¹³¹ Cem EROĞUL: **a.g.e.**, 31-32.

İKİNCİ BÖLÜM

I. VE II. HASAN SAKA HÜKÜMETLERİ

2.1. I. Hasan Saka Hükümeti (10 Eylül 1947-8 Haziran 1948)

2.1.1 I. Hasan Saka Hükümetinin Kuruluşu ve Programı

Recep Peker siyasi hayattaki yeni ve önemli gelişmeler karşısında sağlık durumunun bozulmasının ağır vazife yükünü taşımasına imkan bırakmamasını gerekçe göstererek 9 Eylül 1947'de Cumhurbaşkanlığı makamına istifasını sunmuştur.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından istifa kabul edilmiş ve aynı gün yeni kabinenin teşkiline Trabzon Milletvekili Hasan Saka memur edilmiştir.

Recep Peker'in 9 Eylül 1947 Salı günü öğleyin Cumhurbaşkanlığına sunduğu istifaname ise şu şekildedir:

Ankara 9 Eylül 1947

Cumhurbaşkanlığı yüksek katına, Son günlerde sağlık durumumun büsbütün bozulması, türlü sebeplerle ağırlaşan vazife yükünü taşıyamadığımı istirham ederim.

Yakında hükümetten ayrılan ve hükümete yeni girmiş bulunanlar da dahil olmak üzere bütün mesuliyet arkadaşlarımın vazifelerini başarma hususundaki değerli vasıflarını takdirle kaydederek, haklarında yüksek teveccühlerimi dilerim.

İç ve dış, bütün devlet işlerinde güçlükleri yenmek için çabalarken, bizlerden esirgemediğiniz tesirli yardımlarınızdan dolayı minnettarlık duygularımı arz ederim.¹

Tazimlerle
Başbakan
Recep Peker

Cumhurbaşkanı hükümetin istifasına cevap olarak İstanbul Milletvekili Recep Peker'e şunları yazmıştır:

Ankara, 9 Eylül 1947

İstanbul Milletvekili Bay Recep Peker'e,

Çekilme mecburiyetinde olduğunuzu bildiren yazınızı teessürle okudum. Sizin ve değerli arkadaşlarınızın bir seneyi geçen bir zamandan beri ağır devlet vazifelerinde gösterdiğiniz, gayret ve fedakarlığı takdirle yad ederek teşekkürlerimi takdim ederim.

Yakın bir zamanda afiyetinizin yerine gelmesine ve gelecekte de sizin ve bakan arkadaşlarınızın ehemmiyetli devlet işlerinde kıymetli işler görmelerini dilerim.

¹ **Ulus** (10 Eylül 1947), 1.

Çekilmeniz kabul edilmiştir. Yeni hükümet kuruluncaya kadar vekil olarak vazifeye, arkadaşlarınızla beraber devam etmenizi rica ederim.²

Cumhurbaşkanı
İsmet İNÖNÜ

Falih Rıfki Atay, Hükümette yaşanan değişiklik hakkında, Recep Peker hayranlığını dile getiren yazısında şu ifadelerle yer vermektedir:

“Son iki grup toplantısında pek az hükümet adamına nasip olabilecek bir çoğunluk güveni kazanan Başbakan Recep Peker görevinden çekilmiştir. Bu çekilmesinde sağlık mazeretinden başka amillerin olduğu bilinmemekle beraber eğer varsa bu sebep ve ihtimaller üzerinde durmak istemiyoruz. Muhalefet çevreleri ve gazeteleri, bu durumu Recep Peker’in halk efkarı baskısına dayanamadığı gibi, halk efkarını ancak kendilerinin temsil etmekte oldukları üzüntüsüne de bağlayacaklardır. CHP’de ise bir müddet hakikati bilmemekten bir rahatsızlık hüküm sürecektir. Bu rahatsızlık havasının kurultaydaki akislerinin ne olacağını göreceğiz.

Recep Peker, tek partiden-çok partiye geçiş devrinin Başbakanı olmuştur. Eğer memleket bu buhranlı dönemi karışıklık ve kargaşalığa düşmeden atlatmışsa bunu Recep Peker’in demokrasi hak ve hürriyetleriyle nizam ve kanunlar otoritesinin içini görmekteki sağlam anlayışına da borçluyuz. Recep Peker’in seçim sonuçlarını kabul etmeyen azgın ve devamlı bir tahrik havası içinde iktidara gelmiş olduğu unutulamaz.

Parti, Recep Peker’i prensip ve fikirlere bağlı, bunlar için iktidarda duran ve bunlar uğruna iktidarı bırakan, prensip ve fikirleri yerine nice fanilerin bir tek yüzünü görmeğe can attıkları ikbal mevkilerini feda eden bir

² **Ulus**, (10 Eylül 1947), 1.

şahsiyet olarak daha iyi tanımıştır. Bu hizmet anlayışının demokrasiyi geliştirme devrinde bizim parti veya karşı parti için gelenek olmasını dileyelim.

Cumhurbaşkanımız, hükümeti kurmak vazifesini Dış İşleri Bakanı Hasan Saka'ya vermiştir. Kuvay-ı Milliye'den beri Müdafa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkasının, CHP'nin türlü vazifelerinde bulunan, uzun müddet Parti Grup Vekilliği yapan ve partisinin prensiplerine sımsıkı bağlı olduğu şüphe götürmeyen Hasan Saka'nın, muhalefet çevrelerince ve gazetelerince beklenen şahsiyet olduğunu zannetmiyoruz. Bunlardan bazıları daha şimdiden hoşnutsuzluklarını belirtmişler ve bu yeni hükümete de pek kısa bir ömür biçmişlerdir. CHP, kendi davasını güdecek bir iktidar aradıkları ve istedikleriyle muhalefetin bu iktidar değişiminden diledikleri ve umdukları arasındaki ayrılığı uzlaştırmak ne kadar güç olduğunu bildiğimiz için, Sayın Hasan Saka'nın nasıl çetin bir yük altına girmiş olduğunu anlıyoruz. Son grup toplantılarındaki çoğunluğun görüşü hiç şüphe yok, yeni hükümetin tutumu için de bir direktif hükmündedir.”³

Asım Us'un Hatıra Notları adlı eserinde Hasan Saka kabinesinin kuruluşuna ilişkin şu ifadeler yer almaktadır:

“Cumhuriyetin ilanından beri Hasan Saka hükümeti ilk defa olarak doğrudan doğruya Meclise dayanan bir hükümettir.”⁴

Hilmi Uran “Hatıralarım” adlı eserinde Hasan Saka Kabinesinin kuruluşuna ilişkin şu sözlere eserinde yer vermektedir:

“Recep Peker'in istifası üzerine Cumhur reisi sayın İnönü, kabineyi teşkile Hasan Saka'yı memur etmişti; bunun için de, mutad olduğu üzere,

³ **Ulus** (10 Eylül 1947), 1.

⁴ Asım US: **a.g.e.**, 718.

daha önce ayrı ayrı bizleri keyfiyetten haberdar etmişti. Hasan Saka esasen Peker kabinesinde Hariciye Vekili idi ve işlerin içli, dışlı cereyan tarzına vukufu vardı. Sonra kendisi ağır başlı, temkinli ve uysal tabiatlı idi. İnönü'ye de öteden beri bağlı idi. Binaenaleyh yeni kabine ile birlikte İnönü'de artık fikir huzuruna kavuşmuş ve işlerin ahenkle yürümesi bu suretle sağlanmış olacaktı, nitekim öyle de olmuştu.

Hasan Saka'nın Kabine Reisliği'ne getirilmesi hususunda her vakit usulen yapıla gelen istişareler bu defa biraz daha genişletilerek ve galiba işe demokratik bir şekil verilmek de istenerek, Muhalefet Partisi Lideri Celal Bayar'ın da mütalaasına müracaat edilmişti... Muhalefet çevreleri, Recep Peker'den öteden beri şikayet eder durumda oldukları için, Hasan Saka'nın Kabine Reisliği'ne Bayar'ın bir müjde olarak telakki edeceği umulurdu. Fakat Kayseri Mebusu merhum Ömer Taşcıoğlu'ndan o vakit dinlediğime göre, Celal Bayar bu istimzaca hiçbir kıymet vermiyor görünmüş ve hatta: "Adet yerini bulsun diye yapılmış bir şeydir" diye de adeta onu istihfaf etmiştir."⁵

Hasan Saka, uysal tabiatlı ve temkinli bir insan yaratılışına sahip bulunduğu için, Hasan Saka'nın Başbakanlığa getirilişi ile, siyasi hayatımıza huzur ve ferahlık hakim olmuştur. Hasan Saka'nın; siyaset edebiyatımızda, uzun yıllar hatırlanacak olan, geniş toleransına örnek bir hareketini Fahir Giritlioğlu aşağıda bahsedilen bir olayla söyle hikaye etmiştir:

Hasan Saka'nın icraatını beğenmeyen bir demokrat partili vatandaş; Başbakan'a hitaben, onu istifaya davet için:

–Artık çekil...şeklinde bir telgraf çeker.

Hasan Saka, telgrafa şu cevabı verir:

⁵ Hilmi URAN: **a.g.e.**, 478.

–Çekildim. Tam altmış beş kilo geliyorum.⁶

10 Eylül 1947’de yeni Başbakan Hasan Saka sabah saat 9.15’te Başbakanlığa gelmiş ve öğleye kadar istişarelerde bulunmuştur. Saat 11.00’de Başbakanlığa gelen Recep Peker, Başbakan Hasan Saka’yı ziyaret etmiş ve halef-selef olan iki devlet adamı yarım saat kadar görüşmüşlerdir. Bundan sonra Recep Peker yeni Başbakan Hasan Saka’ya muvaffakiyet temenni ederek Başbakanlıktan ayrılmıştır. Gazeteler Başbakanlıkta hazin bir veda merasimi yaşandığını, Peker’in neşeli görüldüğünü ve yeni Başbakanı öperek tebrik ettiğini yazmıştır.⁷ Başbakan, aynı gün devam ettiği bazı milletvekillerini kabul ederek kendileriyle görüşmüştür. Yeni kabinenin listesi bu temaslar sonunda akşam üzerine doğru kesin şeklini almış ve saat 18.00’de ilan edilmiştir. 11 Eylül yeni kabinenin ilk toplantısını yapacağı tarih olacaktır.⁸

10 Eylül 1947 günü Hasan Saka’nın Başbakanlığı’nda kurulan 16. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nde görev dağılımı şöyledir.⁹

10.09.1947

TBMM Başkanlığına

Başbakan Hasan Saka tarafından teklif edilerek kabul ve tasdik olunan yeni Bakanlar Kurulu Listesi’nin bilgilerinize sunulduğunu saygı ile arz ederim.¹⁰

⁶ Fahir GİRİTLİOĞLU: a.g.e., 206.

⁷ **Son Posta** (11 Eylül 1947), 1.

⁸ **Ulus** (11 Eylül 1947), 1.

⁹ **Ulus - Vatan - Cumhuriyet - Son Posta** (11 Eylül 1947), 1.;Nuran DAĞLI ve Belma AKTÜRK: 1920-1960, I (Ankara, 1988), 137.

¹⁰ **TBMM T.D.:** D.8, C. VI (8. 10. 1947), B. 83, O. 1, 665.

Bakanlar Kurulu

Başbakan	Hasan Saka (Trabzon)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Faik Ahmet Barutçu (Trabzon)
Devlet Bakanı	Mustafa Abdülhalik Renda (Çankırı)
Adalet Bakanı	Şinasi Devrin (Zonguldak)
Milli Savunma Bakanı	Münir Birsell (İzmir)
İçişleri Bakanı	Münir Hüsrev Göle (Erzurum)
Dışişleri Bakanı	Necmettin Sadak (Sivas)
Maliye Bakanı	Halit Nazmi Keşmir (Tokat) Şevket Adalan (Gümrük ve Tekel Bakanı) 27.03.1948.
Milli Eğitim Bakanı	Reşat Şemseddin Sirer (Sivas)
Bayındırlık Bakanı	Kasım Gülek (Seyhan)
Ekonomi Bakanı	Cavit Ekin (Diyarbakır)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Behçet Uz (Denizli)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Şevket Adalan (İzmir)
Tarım Bakanı	Tahsin Çoşkan (Kastamonu)
Ulaştırma Bakanı	Şükrü Koçak (Erzurum)
Ticaret Bakanı	Mahmut Nedim Gündüzalp (Edirne)
Çalışma Bakanı	Tahsin Bekir Balta (Rize)

Kurulan Hasan Saka kabinesi'nde eski hükümetten dört bakan yeniden vazife almıştır. Tekrar vazife alan bakanlar şunlardır:

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı'na: Faik Ahmet Barutçu

Dışişleri Bakanlığı'na: Necmeddin Sadak

Bayındırlık Bakanlığı'na: Kasım Gülek

Ticaret Bakanlığı'na: M. Nedim Gündüzalp¹¹

Yer değiştiren iki bakanın isimleri de şunlardır:

Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na: Şevket Adalan,

Tarım Bakanlığı'na: Tahsin Coşkan getirildi.¹²

Yeni kurulan Hasan Saka Kabinesinde görev alan isimlere bakıldığında Recep Peker Hükümeti'nden farklı olmadığı görülüyor. Bundan hareketle şu noktaya ulaşabiliriz; demek ki hükümet değişikliğindeki tek amaç Recep Peker ve kendisi gibi düşünen statükocuların iktidardan uzaklaştırılması idi. Nitekim Peker ile birlikte Mümtaz Öktem, Cevdet Kerim İncedayı ve Atıf İnan gibi “müfritler” olarak sıfatlandırılan kişiler bu kabine dışında bırakılmışlardır.¹³ Bunun yanı sıra kabine pek çok yeni simayı kapsamıştır ve “tek parti taraftarı olarak tanınan hiç kimse yoktur.”¹⁴

Yeni kurulan Hasan Saka kabinesi, eski Recep Peker kabinesi gibi aynı siyasi teşekkülün mevludu olmasına rağmen memleket matbuatı tarafından gördüğü muamele onun gördüğünden tamamen farklı olmuştur. Aynı zamanda geniş halk kitlelerinin telakkisinde de, ona karşı büyük bir anlayış gayreti sezilmektedir.¹⁵ Recep Peker'in Başbakanlığı döneminde otoriter ve uzlaşmaz yapısının da etkisiyle tek parti sistemini devam ettirmek

¹¹ **Ulus** (11 Eylül 1947), 1.

¹² **Ulus** (11 Eylül 1947), 1.

¹³ **Vatan** (11 Eylül 1947), 1-4.

¹⁴ Ahmet Emin Yalman: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971** (İstanbul, 1970), 119.

¹⁵ **Son Posta** (11 Eylül 1947), 1-3.

istemesi muhalefet ve kamuoyunun büyük tepkisine maruz kaldığı gibi, Cumhurbaşkanı İnönü ile de ters düşmüştür.¹⁶

Hilmi Uran, “Hatıralarım” adlı eserinde İnönü-Peker çatışması hakkında şu sözleri söylemiştir;

“Benim Genel Sekreterliğim zamanına tesadüf eden mühim iç meselelerimizden birisi de Cumhur reisi Sayın İnönü ile Hükümet Reisi Recep Peker arasındaki münasebetlerin, gün geçtikçe gergin bir hale gelerek, nihayet günün birinde Recep Peker’in istifasıyla bu münasebetlerin kopuvermiş olmasıdır. Peker, her münasebet düştükçe etrafında bulunanlara İnönü’nün yüksek devlet adamlığı vasıflarından bahseder ve “Allah onu başımızdan eksik etmesin” temennisinde bulunurdu. Fakat bir Başvekil olarak da hareket istiklaline daima sahip kalmak ister ve vesayete tahammül göstermezdi. Zannederim bu da İnönü ile bağdaşamamalarının esaslı sebebini teşkil ederdi. Ben İnönü’den Recep Peker hakkında çok şikayet dinlediğimi hatırlarım. Buna mukabil, Recep Peker’den İnönü hakkında tek şikayet dinlemiş değilim. Şu kadar var ki, Peker’in de şikayet ve tazallüm yoluna gitmekten ise, Mecliste kendisine bir taraftar çoğunluğu sağlamak suretiyle, İnönü’nün vesayetinden sıyrılmak ve o vesayeti sıfıra indirmek hususundaki gayretini daima hissetmişimdir.”¹⁷

Asım Us “Hatıra Notları” adlı eserinde Peker-İnönü çatışmasına değinmiştir. Eserinde şu sözlere yer vermiştir; “Başlarda Recep Peker hükümetine karşı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün vaziyeti normaldi. Fakat partiler arası anlaşmazlık yüzünden İnönü ruhen muzdaripti. Bu anlaşmazlıkların kalkması için aralarında temaslara olmasını istiyordu. Doğrudan doğruya temastan fayda olmayacağını anlayınca müdahaleye

¹⁶ **Vatan** (10 Eylül 1947), 1-3.

¹⁷ Hilmi URAN: **a.g.e.**, 476.

lüzum görmüştür. İptida Celal Bayar'ı çağırmiş şikayetlerini dinlemiş, sonra Receple karşılaştırmıştır. Bu temaslarda Recep, uzlaşmaz tavır almıştır. Eşit muamele esasını kabul ettiğı halde Recep'in tamim yazmaktan çekinmesini Cumhurbaşkanı doğru bulmamıştır. Baskının mevcudiyeti itiraf ediliyormuş gibi görünmeyerek bir ifade tarzı kullanılabileceğini söylemiştir. Bundan sonra Recep, Meclis parti grubunda itimat kararı almış ve bu itimat kararından sonra Cumhurbaşkanına karşı mukavemet tavrı takınmak istediğini göstermiştir.”¹⁸

İşte böyle bir başbakandan görevi devralan Hasan Saka Hükümeti, DP'li yöneticiler ve muhalefet yanlısı basın tarafından Peker kabinesine nazaran olumlu karşılanırken, birtakım tereddütlerinden dolayı da temkinli yaklaşmayı tercih etmişlerdir.

DP Genel başkanı Celal Bayar kabine hakkında: “Gelenin gidenleri aratmayacağına emin değiliz” derken¹⁹ ayrı bir değerlendirmede de: “...Yeni kabinenin demokratik gelişmeyi kolaylaştıracağını ümit etmek hakkımızdır.” derken, Fuat Köprülü ise: “Şimdi başlıca temennimiz, yeni kabinenin Peker kabinesinin totaliter siyasetini desteklemek suretiyle demokrasinin inkişaf zaruretinin idrak etmediğini meydana vurmuş unsurları ihtiva etmemesi noktası üzerinde toplamış bulunuyor”²⁰ demiştir.

Bir bakıma Demokrat Parti'nin yayın organı durumunda olan Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman 10 Eylül'deki yazısı ile Saka kabinesini şöyle tahlil ediyordu. “...şunu açıkça söylemeliyim ki Hasan Saka'nın Başvekil olması, ilk his olarak umumi bir hayal sukutu uyandırmıştır.

¹⁸ Asım US: **a.g.e.**, 721-722.

¹⁹ Ahmet Emin YALMAN: **a.g.e.**, 119.

²⁰ **Vatan** (10 Eylül 1947), 1-4.

Başvekilin demokrasiye bağlılık ve imanının hiçbir delilini bilmiyoruz. Bunun aksini gösteren alametler eksik değildir. Kendisi düşen kabinede Hariciye Bakanlığı yapmış ve gerek onun ve gerek Şükrü Saraçoğlu kabinesinin bütün mesuliyetine ortak olmuştur. Dış bakanlığında uzun müddet tamamıyla menfi ve hareketsiz bir gidişi temsil etmiş ve San Fransisko ve Londra Birleşmiş Milletler Konferansları'nda hareketsizlik rekorunu kazanmıştır.

Dünyanın halini ve memleketin müspet ihtiyacını takdir edemediğinden dolayı tenkit ettiğimiz Recep Peker kabinesine; medeni ölçülerle düşünebileceğimiz en son halef Hasan Saka'dır.”²¹

Ancak 12 Eylül'de yazdığı yazıyla Yalman, Başbakan Hasan Saka'ya rağmen, kabinesini daha ılımlı bir bakış açısıyla değerlendirmiş ve “...Son iki haftanın bütün bu buhran ağırları arasında Hasan Saka kabinesi doğmuştur. Bunu demokrasi tarihimizde bir bakımdan ileriye doğru bir adım saymak caizdir. Müfrit zümrenin lideri Recep Peker, faal politikacısı Mümtaz Ökmen, saldırganı hatibi ve propagandacısı Cevdet Kerim İncedayı'nın iktidardan ayrılmaları ve tahakküm muhitinin nimet tevzi edemez bir hale gelmesi elbette bir kazançtır. Bundan başka tek parti idaresinde iktidar oyunu; yıpranmış, yorulmuş ve tecrübeden geçmiş uysal kimseler arasındaki bir köşe kapmaca mahiyetini gösterirken; bu defa ki kabinde daire biraz olsun genişlemiş, müspet kıymet ifade eden bazı genç simalar sahneye çıkmıştır.” diyerek bu kabinenin Recep Peker kabinesine kıyasla demokrasinin gelişmesi açısından bir kazanç olduğunu ifade etmektedir.²²

Selim Ragıp Emeç Son Postadaki yazısında Hasan Saka kabinesini bekleyen zor günlere değinerek şunları söylemiştir: “Hasan Saka

²¹ Ahmet Emin YALMAN: “Kabinenin Değişmesi”, **Vatan** (10 Eylül 1947), 1-3.

²² Ahmet Emin YALMAN: “Yeni Safhada Hedef Nedir?”, **Vatan** (12 Eylül 1947), 1-3.

kabinesinden beklenen ve görölmek istenen esaslı bir vasıf da, onun, memleket ve halk davaları karşısında gösterebileceği anlayış zihniyetinin ifadesi bahsinde Hasan Saka kabinesine büyük bir sorumluluk düştüğüne işaret etmememiz yapamayız. Yeni kabine, denilebilir ki, bu bahiste esaslı ve geniş bir imtihan geçirmek vazifesiyle karşı karşıya gelmiş bulunmaktadır.”²³

Ulus gazetesi de Hasan Saka'nın ve kabine üyelerinin 12 Temmuz Beyannamesi'nin açtığı yolda yürüyenlerden meydana geldiğini belirtmiş,²⁴ Peker hükümetine göre daha hissedilir derecede liberal eğilimli olduğunu yazmıştır.²⁵

Yeni kabinede dikkati çeken üç isim bulunmaktadır. Necmettin Sadık Sadak, Münir Hüsrev Göle, Halid Nazmi Keşmir.

Necmeddin Sadak²⁶, memleketin mukadderatını Birleşmiş Milletlerin demokrasi çerçevesi dahilinde sağlamak lüzumunu belirtmiş, Türkiye'nin cihanşümul bir işbirliği tesis etmesi fikirlerini daima ileri sürmüş olan bir şahsiyettir. Sadak, aynı zamanda memlekette sosyalizme yer verilmesi, bir sosyal partinin mutlak lüzumunu ileri sürmekte olması dolayısıyla bu gayenin tahakkukuna doğru bir adım atılacağını da hatıra getirmiştir. Bu durum dış

²³ Selim Ragıp EMEÇ: “Kabineyi bekleyen çetin imtihanlar”, **Son Posta** (11 Eylül 1947), 1-4.

²⁴ Esat TEKELİ: “Hasan Saka Kabinesi İş Başında”, **Ulus** (12 Eylül 1947), 1-3.

²⁵ Cemil KOÇAK: **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, IV (İstanbul, 1995) 149.

²⁶ 1906 yılında Isparta'da doğmuştur. Adliye yargıçlarından olan babasıyla birlikte Konya, Eskişehir, İzmir illerinde dolaşarak ilk tahsilini buralarda tamamlamış, sonra İstanbul'a gelerek Galatasaray Lisesi'nde tahsilini bitirmiştir. Mezun olduktan sonra o zaman ki Maarif Nezareti tarafından açılan Avrupa sınavını kazanmış ve Fransa'ya gönderilmiştir. Fransa'da Liyon Üniversitesinde okuyarak 1914 yılında Türkiye'ye dönmüştür. Önce Maarif Nezareti Tercümanlığında, sonra Telif ve Tercüme dairesi mümeyyizliğinde bulunduktan sonra, Darü'l Fünun müderris muavinliğine ve bilahare Ziya Gökalp'ten boş kalan İctimaiyat Dersi öğretmenliğine tayin edilerek müderrisliğe yükselmiştir. Akşam gazetesinin baş yazarıdır. Evli ve iki çocuk babasıdır. www.basbakanlik.gov.tr 21.09.06

politikada daha ileri adımlar atılacağına ve daha hareketli bir politika takip edileceğine delil sayılmaktadır.

Münir Hüsrev Göle'nin²⁷ daha Peker Kabinesinde İçişleri Bakanı olur olmaz ilk iş olarak valiliklere bir tamim yayınlayıp idare makinesinin Devlet Reisi'nin 12 Temmuz Beyannamesine uygun hareket etmesi gerektiğini belirtmiş olması dolayısıyla tekrar bu kabinede yine İçişleri Bakanı olması iç politikada demokrasinin gelişmesini fiilen sağlayacak hareketlerin ve önemli değişikliklerin olacağını göstermektedir.

Halid Nazmi Keşmir'in²⁸ Maliye Bakanlığı'nı muhafaza etmesi ile ilgili Son Posta "Bu durum yeni hükümetin 7 Eylül kararlarında topyekün ısrar edeceğine delil sayılamaz. Bu kararlar Peker hükümetince ceffelkalem alındı diye yine ceffelkalem değiştirilemez. Bu bakımdan Maliye Bakanı'nın yerini muhafaza etmesi ve bu davanın tasfiyesine memur bırakılması bu günlük aynı isabet edilmektedir."²⁹ sözlerine yer vermiştir.

Esat Tekeli gazetedeki köşesinde yazmış olduğu, "Hasan Saka Kabinesi İş Başında" adlı yazısında, kabine hakkındaki görüşlerine şöyle yer vermiştir:

"Kabinenin en önemli vasıflarından biri, hükümet başkanının aynı zamanda eski bir ekonomi profesörü ve iktisatçı olmasının isabet kaydettiğini

²⁷ 1890 Bayburt doğumlu olup, Mülkiye mezunudur. Fransızca bilmektedir. Kaymakamlık görevlerinde bulunmuştur. Gaziantep, Kozan, Afyonkarahisar Mutasarrıfı, Maliye Vekaleti Vergiler Temyiz Komisyonu Azası, İnhisarlar Müdür Muavini, II, VI, VII, VIII. Dönem Erzurum Milletvekili olup İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Evlidir. www.basbakanlik.gov.tr 21.09.06

²⁸ 1897 yılında, İbradı'da doğdu. Mülkiye mezunu olup, Fransızca ve İngilizce bilmektedir. Ekonomi maliye Profesörü, Ticaret ve İktisat Vekaleti Müsteşarı, VI(Ara Seçim), VII, VIII. Dönem Tokat Milletvekilliği yapmış, evli ve iki çocuk babasıdır. www.basbakanlik.gov.tr 21.09.06

²⁹ **Son Posta** (11 Eylül 1947), 3.

2.1.2. I. Hasan Saka Hükümeti Programı ve Programa Yönelik Eleştiriler ve Hükümetin İstifası

Hasan Saka Hükümeti 10 Eylül 1947’de kurulduğu sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1947’ye kadar tatil münasebetiyle çalışmalarına ara vermiş bulunuyordu. Yaşanan bu durum karşısında hükümetin Meclis’te programını okuması ve güvenoyu istemesi için 1 Kasım’a kadar beklemesinin doğru olup olmayacağı tartışmaları başlamıştır.³³

Kabinenin, programını okuması için Meclisi toplantıya çağırması mı doğrudur yoksa bunun için iki ay kadar bir zaman beklemeye tahammülü var mıdır? Bu konuda bağımsız Milletvekili Adnan Adıvar, Anayasa’nın yeni bir kabine teşkili hakkındaki hükümlerine göre beklemenin mantığa pek de uygun düşmeyeceğini belirtmiştir.³⁴

Meclisin en erken zamanda toplanması gerektiği fikrini ileri sürenler Anayasa’nın 44. maddesinin son fıkrasına istinaden, “hükümet tutacağı yolu ve siyasi görüşünü en geç bir hafta içinde Meclis’e bildirir ve ondan güvenoyu ister” hükmünü savunmuşlardır. Meclisin hemen toplanmasına lüzum görmeyenler aynı maddenin sondan bir evvelki fıkrasına dayanarak “Meclis toplanık değilse programı sunma işi Meclisin toplanmasına bırakılır” ifadesini esas almışlardır.³⁵

Meclisin normal süresinde mi yoksa normal sürecinden önce mi toplanması konusundaki Anayasa’nın ilgili hükümlerinin kabineyi zayıf göstermek ve havayı bulandırmak isteyenlerin teşebbüslerinin önüne geçmek için “kabinenin programını okumak ve yapılacak tenkitlere cevap vermek

³³ **Vatan** (11 Eylül 1947), 1-3.

³⁴ **Son Posta** (11 Eylül 1947), 1-4.

³⁵ **Vatan** (18 Eylül 1947), 1.

üzere Meclisi toplantıya çağırmakta fayda mülahaza olunabilir” düşüncesini taşıyanlar da vardır.³⁶

Bu konuya yönelik tartışmalar basında devam ederken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Anayasanın 19. maddesi gereği TBMM 8 Ekim 1947 Çarşamba günü saat 15.00’de toplantıya çağırdığı tebliği basında yayımlanmıştır. Başbakan Hasan Saka’da verdiği bir demeç ile konuya açıklık getirerek: “...Hükümetin belli bir programla çalışmaya koyulması için bu program üzerinde ve en yakın zamanda TBMM’den güven alması ihtiyacını tabiatıyla ilk günden beri duymaktayız. Bunun bir müddet geri kalmasının tek sebebi olan bütçe çalışmaları biter bitmez güven istemek fırsatını bize vermelerinin Cumhurbaşkanımızın takdirlerine arz ettik. Cumhurbaşkanımız kabul buyurdular ve Anayasa’nın kendilerine verdiği yetkiyi kullanarak TBMM’yi 8 Ekim’de toplantıya çağırdılar.” açıklamasında bulunmuştur.³⁷

Hasan Saka, yeni kurduğu hükümetin programını meclise getirmeden önce iyi niyet gösterisinde bulunarak, hükümet programının bir nüshasını da Demokrat Parti yöneticilerine vermiştir.³⁸

Hasan Saka Hükümeti programı ilk önce CHP Meclis Grubu’nda görüşülüp tartışılmış ve yapılan oylamada bir muhalife karşı 362 oyla hükümete güven bildirilmiştir. Üç gün süren tartışmaların ardından programın prensip bakımından tadili istenen hususları şunlardır: Programda idare amirlerinin partiler arasında eşit muamele yapmalarının sağlanması ifadesine itiraz edilerek, bunun bugüne kadar eşit muamelenin yapılmadığı fikrini doğrulacağı ileri sürülmüştür. Antidemokratik kanunların kaldırılmasını belirten

³⁶ Nazım PORAY: “Meclisin Toplanması Hakkında”, **Memleket** (14 Eylül 1947), 1-4.

³⁷ **Vatan – Ulus** (1 Ekim 1947), 1-3.

³⁸ Şerafettin TURAN: **Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, (Ankara, 1999), 199.

bölüm için de, kanunların kabulü ancak TBMM'nin yetkisi dahilinde olduğundan böyle bir ibarenin önceden taahhütte bulunulması anlamına geleceği için doğru olmadığı belirtilmiş müzakerelerin uzun sürmesine de bu hususlar sebep olmuştur.

Hasan Saka Devletçilik mevzuundaki görüşlerini de ancak özel teşebbüsün yapamayacağı işlerin devlet tarafından yapılması üzerindeki hükümetin görüşlerini uzun uzadıya anlatmıştır. Genellikle su işleri, liman işletmeleri, demiryolları ve kömür işlerinin devletin yapacağı başlıca işler olduğunu belirtmiştir. Ayrıca aşırı sağcı ve solcularla mücadele edileceğini, bozguncu hareketlere karşı tedbirler alınacağını, Toprak Kanunu mevzuunda gerekirse tadil tekliflerine bulunulacağını, orman meselelerinde düzenlenen tedbirlerin alınacağını, mesken sıkıntısı ile ilgili tedbir ve teşviklerin ele alınacağını ve hayat pahalılığı ile mücadele edeceklerini izah eden uzun bir konuşma yaparak grubu bilgilendirmiş ve hükümet programını savunmuştur.³⁹

8 Ekim'de toplanan TBMM'nin 13 Ekim 1947 tarihindeki oturumu Meclis Başkanı Kazım Karabekir'in başkanlığında gerçekleştirilmiş oturum açılır açılmaz Hasan Saka hükümet programını okumuştur.

Hükümetin Programını aynen aktarıyoruz:

Başkan(Kazım Karabekir): Söz Başbakanındır.

Başbakan(Hasan Saka-Trabzon): TBMM'nin çalışmaya ara verdiği günlerde iş başına gelen ve en kısa zamanda huzurunuza çıkmayı vazife bilen Hükümetimiz bu fırsattan faydalanarak Yüksek Heyetinizi derin saygılarla selamlar.

³⁹ Cumhuriyet (11 Ekim 1947), 1-4.

Aziz arkadaşlar,

Cumhuriyet Halk Partisi Genel başkanı'nın 19 Mayıs 1945 nutkundan ve 1946 Olağanüstü Parti Kurultayından sonra tek dereceli seçim, birden fazla parti hayatı ile başlayan ve Devlet Başkanı'nın 12 Temmuz Beyannamesi'nde en kesin ifadesini bulan yeni iç politikada hükümetimizin başlıca yeni vazifesi, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan İnkılapçı partimizin umdelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkişafını sağlamaya çalışmak olacaktır.

Anayasa hükümlerinin veya partimizin programının gerektirdiği gibi, bütün vatandaşların her türlü haklarından en güvenli şekilde istifade etmeleri Cumhuriyet idaresinin başlıca amacıdır.

Siyasi partilerin çoğunlukta veya azınlıkta, iktidarda ve muhalefette devlet idare teşkilatı karşısında farklı muamele görmemelerini, kanunların kendilerine verdiği haklara dayanarak çalışma imkanları bulmalarını Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti, giriştiğimiz hayatın tabii bir icabı saymaktadır.

Bugün olduğu gibi, gelecekte de siyasi huzur ve emniyeti eksiksiz olarak, değişmez bir nizam ve bir ahlak geleneği şeklinde yerleştirecek unsurları tamamlamaya çalışmak ehemmiyet verdiğimiz bir gayedir. Hükümetimiz, aynı zamanda bütün partilerin her şeyden üstün olarak cumhuriyet müesseselerine hürmet etmelerini demokrasi hayatının kuvvetli mesnedi bilmektedir.

Huzursuzluk ve düzensizlik hareketlerini, keyfi ve cebri muamelelere karşı göstereceği aynı hassasiyetle takip edecek olan Hükümetimiz, kanunların suç saydığı bu gibi hareketleri her nerde görürse, suçluları adaletin eline teslim etmekte tereddüt göstermeyecektir. Bu münasebetle

şunu da arz edeyim ki, hukukta ve cezada davaların süratle halkın adalet işlerindeki esaslı bir dileğine cevap verilmiş olacaktır.

Feragat ve fedakarlık duyguları içinde, çok defa güç şartlar altında, vazifelerini yapan idare amirlerinin memleket nizam ve asayişini, kanun dairesinde, dikkatle korumaktaki çalışmalarını takviye edeceğiz, vazife ve mesuliyetleri ile yakından alakalı olacağız.

Şunu da açıkça belirtmeyi vazife biliriz ki, fikir ve kanaat hürriyetine hürmet göstermekte ne derece titiz davranacak isek kanunların yasak ettiği aşırı sağcı ve solcu tahrik ve teşkillere karşı da çok uyanık ve tedbirli olmak azmindeyiz.

Aziz arkadaşlar,

Hükümetlerin ve partilerin müşterek malı olarak bir milli siyaset halini almış olan dış politikamız devam edecektir.

Karşılıklı saygı, şeref ve haysiyet esasları dahilinde herkesle dost geçinmeyi daima gaye bilen Türkiye Cumhuriyeti, bütün anlaşma ve antlaşmaları her zaman olduğu gibi, barış ve güven siyasetine yöneltecek, varlık ve istiklalinin müdafaası bakımından gerekli bulduğu tedbirleri almakta asla kusur etmeyecektir. Bu tedbirlerin başında, yurdumuzu ve istiklalimizi korumak için her an nöbet bekleyen kara, hava ve deniz ordularımızın kudretini artıracak her imkandan faydalanarak tedbirler almayı, bugünkü dünya şartları içinde baş vazife biliyoruz.

Birleşmiş Milletler prensiplerine samimi olarak bağlı kalan Hükümetimiz, bu Yüksek Kurul'un geçirdiği buhranlara rağmen, dünyada barış ve güven amili olarak yaşamasına ve daha iyi işler bir hale gelmesine bütün iyi niyet sahibi devletlerle birlikte çalışmaya devam edecektir.

Muhterem arkadaşlar,

Hükümetin ehemmiyetle üzerinde durarak alacağı işlerden biri, vatandaşların geçim zorluğuna çare aramaktır. Hem milli ölçüde, hem dünya çapında çeşitli sebeplerden doğan bu muğlak mesele ile uğraşmak, lazım gelen tedbirleri aramak üzere, ilgili bakanlardan devamlı bir heyet kurulmuştur.

Bu sahada resmi ve mahalli teşekküllerden başka, serbest toplulukların ve teşebbüs sahiplerinin bu milli vazifede hükümete yardımcı olmalarını isteyeceğiz. Bu konuda, bütün milletin hükümetle işbirliği etmesinin zaruri olduğuna inanıyoruz.

Memleketin başlıca dertlerinden olan ve bilhassa büyük şehirlerde kendini gösteren mesken buhranını mümkün olduğu kadar çabuk önlemek için ciddi tedbirler almak kararındayız. Bu tedbirlerin başında, inşa faaliyetine engel olan malzeme darlığını, bu arada bilhassa çimento, kereste ve demir sıkıntısını giderecek çarelere başvuracağız. Bu ihtiyaçları karşılayacak ithalat ve gümrük kolaylıkları, düşündüğümüz tedbirler arasındadır. Kereste ithalini kolaylaştırmak suretiyle ormanlarımızı da harap olmaktan kurtarmayı hedef tutuyoruz.

Sayın arkadaşlar,

Hayat pahalılığına daha esaslı çare olmak, aynı zamanda memleket ekonomisini, milli serveti geliştirmek bakımından en gerçek tedbirlerin, her sahadaki istihsallerimizi süratle artırmak olduğuna inanıyoruz.

Türkiye ekonomi hayatının temeli olan toprak istihsallerini artırmak için ilk iş ziraatı iptidai vasıtalarından kurtarmaktır. Bu yolda gereken tedbirleri alacağız.

Devletin elinde bulunan işletme çiftliklerini üretim müesseseleri halinden çıkarıp, bulundukları ziraat bölgelerinde üretici modern usulleri öğretecek bir mektep vazifesi gördürmek, ve çiftçilerin muhtaç oldukları tohumları sağlayacak örnek müesseseler haline getirmek kararındayız.

Ziraat meselesi ile ilgili olarak, başlamış olan çiftçiye topraklandırma işine adalet dairesinde devam edilecek ve devlete ait arazinin ilk önce dağıtılması göz önünde tutulacaktır.

Memlekette ziraatın temeli olan su işlerine lazım gelen ehemmiyeti vermekteyiz. Büyük su işlerinde şimdiye kadar başlanmış olan konuları biran evvel toparlamaya ve tamamlamaya gayret edeceğiz. Ufak masraf ve yardımlarla önemli faydalar sağlayan küçük su işlerini daha geniş ölçüde devam ettireceğiz.

Endüstride istihsalin artmasına ve rasyonel hale konmasına çalışmak büyük emelimizdir. Fabrikalarda maliyetin indirilmesine ve kalitenin yükselmesine çalışacağız.

Hükümetin bu meselede ehemmiyet vereceği bir nokta da devletçilik sahası ile sermaye ve teşebbüslere ayrılan yerin uzun vadeli bir planla kesin olarak karşılaştırılıp ilan edilmesi olacaktır. Devletin hususi teşebbüslerle kendi sahası arasında rekabete girişmemesine dikkat edeceğiz.

Su kuvvetinden ve linyitlerden elektrik enerjisi elde etmekle milli endüstrisi de en verimli şekilde ilerleyebileceğimizi inanıyoruz. Bu suretle hem maliyet fiyatlarını indirmek kabil olacak hem de geniş ölçüde yakıt ve bilhassa ulaştırma tasarrufu elde dilediğidir. Bu işi önemle takip edeceğiz.

İstihsalı artırma bahsinde madenlerimizin Milli servet ve ihracat bakımından çok emniyetli mevkiini göz önünde tutarak en modern şekilde makineleşmiş rasyonel bir işletmeye kavuşmasını ön plana alacağız.

Bu sahada memleketin istikbalde büyük bir servet kaynağı olmaya namzet kömür havzamızı en başta düşünmekteyiz. İstihsal seviyesini çok yakın bir zamanda yükseltmek kararında olduğumuz havzanın, bu gayeye erişmesi için bütün lüzumlu vasıtalarla teçhiz edilmesine çalışmak kararındayız.

Milli ekonomide bir taraftan yolların, diğer taraftan limanların ehemmiyeti meydandadır. Bunu içindir ki memleketin her tarafını birbirine bağlayan ana demiryolu şebekesini tamamlamaya ve yolların müntehi olduğu limanları bir an evvel yapmaya çalışacağız.

Yol şebekemizin en yeni usullerle ve makineli vasıtalarla yapılmasını ve sistemli bir bakım altına alınmasını esas tutuyoruz.

Ulaştırma işlerinde tarife meselesine ehemmiyet vereceğiz. Memleketin ekonomik hayatında büyük rolü olan tarife sisteminin istihsalı teşvik etmek ve kolaylaştırmak için icabında farklı ve seyyal olması imkanlarını araştıracağız.

Vergi sisteminde başlamış olan düzeltme faaliyetine devam edecek vasıtasız vergilerimizi daha adaletli esaslara dayandıracağız. Bu vergilere vatandaşların gerçek gelirleri ve ödeme güçlerine uygun bir hala koymaya çalışacağız.

Vasıtalı vergilerimizi de milli hayatı ve ekonomik kaynaklarımızı zorlamayacak şekilde geliştirmeye gayret edeceğiz.

Dış ticarette, bilhassa zaruri halk ihtiyaçlarını karşılayan eşyaların ithalinde mümkün olan her kolaylığa devam etmek kararındayız.

Şu noktayı belirtmek isterim ki, hükümet her türlü ekonomik teşebbüsler de yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır.

Bundan başka hükümetimiz büyük bilgi ve tekniğe ihtiyaç gösteren bütün iş ve istihsal sahalarında yabancı mütehassıslardan en geniş ölçüde istifade etmek emelindedir.

Muhterem arkadaşlar,

Hükümetin ehemmiyetle üzerinde duracağı başlıca işleri yüksek heyetinize bu suretle bildirmiş oluyorum. Hükümetin sürekli genel vazifeleri hakkında tafsilata girişmeyi faydalı bulmadık, hiç şüphe yok ki bütün icraatımda partimiz programına bağlı kalan hükümetimiz sağlık işlerinin ve milli eğitimin gelişme şartları üzerinde ehemmiyetle duracağı gibi işçi ve çalışma hayatını nizamlama ve sosyal emniyeti sağlama meseleleri ile de çok yakından alakalı olacaktır.

Üzerinde hemen duracağımız ıslahat işlerinden de kısaca bahsetmek isterim: Devlet kadrolarında rasyonel bir çalışma sistemi kurmak ve esaslı tasarruf yoluna gitmek kararındayız. Bu amacın gerçekleştirilmesi için yüksek ihtisas sahibi olarak tanınmış yabancı müesseselerden de faydalanmayı yerinde buluyoruz.

Devlet idare teşkilatının çalışmasını hükümet değişmelerinden müteessir olmayacak istikrarla şekil ve usullere bağlamayı lüzumlu görüyoruz.

Cumhuriyet rejiminin başlıca gayesi, idare teşkilatının halk menfaatleri hizmetinde olmasıdır. Bu bakımdan, bütün idare ve emniyet teşkilatımızın, kanunları tatbik ederken, vazifelerini yaparken, bu zihniyetle hareket ederek halka iyi muamelede bulunmaları lüzumunda ısrarla duracağız.

Cumhuriyetin temeli olan fazilet ve ahlak savaşında müessir tedbirler alacağız. Devlet idaresinde vazife ve salahiyetlerini kötü kullananlara karşı çok hassas davranmak azmindeyiz.

Sayın arkadaşlar;

Bu yollarda yürüyecek olan hükümetimizin programı yüksek tasvibinizi kazanırsa bize güvenoyu vermenizi dileriz. İtimadınızı kazandığımız takdirde, yüklendiğimiz vazifeleri başarmak için sizlerden her sahada değerli irşatlarınızı bizden esirgememenizi rica edeceğiz.⁴⁰

TBMM'de okunan programın ardından TBMM başkanının söz hakkı vermesiyle milletvekilleri program hakkındaki görüşlerini bildirmişlerdir. On altı milletvekili söz almıştır. Söz alan milletvekillerinin isimleri şunlardır:

Adnan Adıvar, Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Suut Kemal Yetkin, İsmail Hakkı Çevik, Sinan Tekelioğlu, Fazıl Ahmed Aykaç, Hakkı Gedik, Cihad Baban, Fuad Hulusi Demirelli, Ahmet Oğuz, Kamil Gündeş, Hasan Polatkan, Kemal Zeytinoğlu, Kemal Özçoban, Tayfur Sökmen.⁴¹

Kürsüye hitap etmek için gelen İstanbul milletvekili olan Adnan Adıvar, Hasan Saka tarafından okunan program hakkında şu noktalara değinmiştir:

“Her şeyden önce Hasan Saka Kabinesinin üç hafta kadar kısa bir zaman bile olsa adi içtimadan evvel bir fevkalade içtimaa bizi çağırarak itimat reyi istemiş olmasından dolayı çok teşekkür ederim.

Hükümet, beyannamesinde iç politikadan birçok tarihlerde verilen nutukla ve beyannamelerden bahsettikten sonra bilhassa Anayasa hükmünün tamamen tatbik edileceğini söylemiş olmakla çok güzel bir hareket yapmış oluyor. Benim fikrimce bütün bu nutuk ve beyannamelerin esas ruhu, ruhi asili bizim Anayasamızdır.

⁴⁰ **TBMM T.D.:** D.8, **C.VI** (13.10.1947) B. 85, O. 1, 672-675.

⁴¹ **TBMM T.D.:** D.8, **C.VI** (13.10.1947) B. 85, O. 1, 675.

Muhtelif diğ er partileri de farklı muamele görmeyeceklerine dair olan vaat de çok güzel bir vaattir.

Diğ er bahsedilen bir konu da Sanayi nokta-i nazarından kömürün ehemmiyetinden bahsettiler. Bendeniz Hükümetle aynı fikirdeyim. Çünkü kömüre ehemmiyet vermeyen memleketlerin akıbetlerini görüyoruz. Hatta günümüzde İngiltere'nin maruz kaldığı iktisadi buhranın en büyük sebebi kafi derecede kömür çıkaramamış olmasıdır.

Bir de, programda çok isterdim ki, Maarif ve Sağlık işlerine ait kısmı biraz daha ayrıntılı olsun. Çok arzu ederdim ki, bilhassa bu Meclisin ve şimdiye kadar gelen bütün Hükümetlerin büyük fedakarlıklarla maarife tahsis ettikleri paralar nazarı dikkate alınırsa bu bahsin daha fazla yer tutsun.

Programda yer alan daha mühim mesele ve güzel cümlelerden biri de şudur: Cumhuriyet rejiminin başlıca gayesi, idare teşkilatının halk menfaatleri hizmetinde olmasıdır, cümlesidir.”⁴²

İkinci hatip olarak kürsüye gelen Kütahya Milletvekili Adnan Menderes Demokrat Parti adına hükümet programını eleştiriye başlamış ve şunları söylemiştir:

“Demokrat Parti'nin kuruluşundan beri çeşitli vesilelerle tezahür eden milletin arzu ve istekleri, 12 Temmuz Beyannamesi'nin ortaya koyduğu yeni yapı ve Recep Peker Hükümeti'nin akıbetinin, yeni hükümetin kendisine pay çıkarması parti grubumuzu, program hakkında hayrete düşürdü.

Programın tanziminde dünün müdafaası gayreti başta gelmektedir. Sıkıyönetimin kaldırılacağına dair hiçbir işaret mevcut değildir. Milletçe bu

⁴² **TBMM T.D.:** D.8, **C.VI** (13.10.1947) B. 85, O. 1, 675-676.

kadar şikayet olunan baskı, cebir ve şiddet hareketleri, bu propaganda, adeta idare amirlerine takdir vesilesi yapılmıştır.

Program yirmi beş senedir iktidarda olan bir partinin kurduğu hükümetin programı olma özelliğini taşıyor. Hayat pahalılığını önlemek için istihsalin artırılması lazımdır, istihsalin artırılması içinde ziraat aleti temin edilecektir, gibi sözlerden sonra nasıl artırılacaktır, nasıl temin edilecektirden hiç bahs olunmaması da ayrıca görüşümüzü teyit etmektedir. Böyle bir program daha çok programsızlığa vesika olarak gösterilir.

Halk Partisinin demokratik umdelere ne kadar dayandığı ve geniş demokrasi kurduğu iddiasının ne dereceye kadar doğru olduğu önce program ve nizamnamesinin tetkikinden anlaşılabilir, Anayasa'nın vatandaşa verdiği hakları, Devlet varlığının çerçevesi içindir diye iki kelime ile geri alan madde, Halk Partisi programının demokratik umdelere dayanmadığını ispata kafidir. Nizamnamesi bile değişmez genel başkanlık ve şeflik sistemine göredir. Sonra 25 seneden beri Halk partisinin iktidarının değişmemiş olması, Halk Partisinden başka bir partinin siyasi hayatımızda birkaç aydan fazla tutunamaması ve kurulan partilerin Halk Partisi eliyle bertaraf edilmesi gibi fiili vaziyetler de meydandadır. Demokrat Parti'nin kuruluşundan beri maruz kaldığı hücumlar ise, Halk Partisi'nin geniş demokrasi rejiminin kurucusu olmak vasfını edinmesine manidir.

Halk Partisi'nin şimdiye kadar hizmetlerine bakılınca övülecek yerleri çoktur. Fakat hiçbir sebep ve icap yok iken hükümet programında onun en zayıf taraflarını övmekle söze başlanması hatalı bir taktik olmuştur. Meclis kürsüsünde tamamen bir parti ağzıyla söze başlamanın ve mütalaa yürütmenin bir hükümet için ne dereceye kadar doğru olduğunun takdirini de umumi efkara bırakıyoruz.

Demokrasinin kurulması uğrunda halk içinde ve halkla beraber çalışan ve bunca güçlülere göğüs geren Demokrat Partinin demokrasinin

kurulmasında hissesi olduğunu iddia etmek mevkiinde olmayacağız; fakat buna mukabil hükümetten demokrasinin Halk Partisi tarafından kurulmuş olduğu iddiasına programında yer vermesini eleştirmekte kendimizi haklı görmekteyiz.

Peker Kabinesi'nin bile antidemokratik kanunların mevcudiyetinden haberdar olduğu ve hatta bunların değiştirileceğinden bahsetmiş bulunduğu bilinmektedir. Bütün memleketin artık Anayasaya aykırı hüküm ve kanunların süratle değiştirilmesini sabırsızlıkla beklediği şu sıralarda hükümetin bundan tamamıyla mütegafile görünmesinin, umumi teessürle karşılanacağında şüphe yoktur.

İdare amirlerinin çok defa güç şartlar altında feragat ve fedakarlıkla vazife gördükleri kaydolunmaktadır. Yakın geçmişte idarenin ve idare amirlerinin değil; olsa olsa Halk Partisi'nin güç şartlar altında kaldığı bir hakikattir. O halde idare amirlerine atfolunan fedakarlık ve feragatin de Halk Partisi nam ve hesabına sarf edilmiş olduğunu kabul etmek icap ediyor.

Hükümetin, ehemmiyetle üzerinde durup ele alacağı işler olarak takdim olunan iktisadi ve mali mevzulara gelince; programda bu mevzulara umumi ve sathi şekilde temas edilmekte adeta bir kısım iktisadi ve mali meselelerimizin kısa bir fihristi yapılmakla iktifa olunmaktadır.

Programa göre iç politikada hükümetin takip etmek istediği yol, kanaatimce 12 Temmuz Beyannamesiyle memlekete yapılan ferahlık duygusunu izale edecek istikametlere teveccüh etmektedir.

Programda, Hükümetin bütün icraatında Halk Partisi programına bağlı kalacağı hakkındaki ifadesine gelince; memleketin bugün içinde bulunduğu sıkıntılar ve ağır şartlar programsızlığın, rastgele iş görmenin neticeleri olarak ortada durmaktadır. Çünkü muhtelif Halk Partisi Hükümetlerinin icraatı çok defa birbirini çürütür haller göstermiştir. Bunlara bakarak Hasan Saka

Hükümetinin, bütün icraatında hangi Halk Partisi programına bağlı kalarak iş göreceğini tahmin etmek cidden müşkildir.

Halk Partisi ve onun Hasan Saka Hükümeti 12 Temmuz Beyannamesi'nin açmak teşebbüsünde bulunduğu devrin eşiğinde tereddütler içinde sallanmaktadır.”⁴³

Adnan Menderes'in program hakkındaki konuşmasının ardından sırasıyla kürsüye iktidar ve muhalefet partisi milletvekilleri söz alarak hükümet programı lehinde ve aleyhinde düşüncelerini belirten konuşmalarını yapmışlardır.

Kürsüye gelen Tunceli Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, hükümet programı hakkındaki görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir;

“Öncelikle konuşmama Adnan Menderes'e teşekkür ederek başlamak istiyorum. Adnan Menderes, hükümet programını hayretle karşıladığını söyledi, ancak hayret edilecek ne vardır? Hasan Saka Kabinesi Beyannamesi içinde bilmem anti-demokratik bir ruh mu, bir mana mı sezmişler? Buna katılmak mümkün değil, Hasan Saka'nın beyanatı tamamıyla Anayasa'nın ruhuna uygundur. Demokrasinin tam inkişafına mutabık bir beyandır. Bunda derin hayreti mucip ne vardır, hangi unsur vardır?

Adnan Menderes, size öyle geliyor cevabını verdikten sonra Feridun Fikri Düşünsel şöyle cevap vermektedir:

“İddianızın delile istinat etmesi lazımdır. Mecelle'nin 36. maddesi mucibince kuru tevehhüme itibar yoktur.

⁴³ **TBMM T.D.:** D.8, **C.VI** (13.10.1947) B. 85, O. 1, 676-681.; **Vatan** (14 Ekim 1947), 1-3-4.

Halk Partisinin olduğu gibi Demokrat Partinin de, Bağımsızın da, bütün arkadaşlarımızın, Türk Milletinin aziz ve mukaddes iradesi karşısında eğilmesinin onun en zevkli ve kutsal vazifesi olduğuna ve onun her kuvvetimizin kaynağı olduğunda aramızda hiçbir ihtilaf olamaz.

Recep Peker Hükümeti'nin başına gelenler...Efendim ne geldi Recep Peker Hükümeti'nin başına? Yani batapu Hükümet makamı kimin hakkı, kimin makamı? Recep Peker arkadaşımız, hürmeti mahsusamız ve sevgimiz olan bir arkadaşımızdır, bu Partinin hatta Cumhuriyet rejiminin ilk kuruluş gününden beri hatta Heyet-i Temsiliye'den beri daima milli davanın arkasında yürümüş, çalışmış, emek sarf etmiş, Atatürk'ün büyük mektebinde en evvel yetişenlerden biri olmuş bir şahsiyeti muhteremdir. Onun başına ne geldi? Millet Meclisi'nin itimadı üzerine işbaşına geldi, sonradan rahatsızlığı ve sair mülahazada bulundu ve çekildi.

Adnan Menderes, CHP Hükümet eliyle kurulmuş bir partidir dediler. Oysa CHP Partisi Hükümet eliyle kurulmamıştır. CHP Partisi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin istihalesi olarak ve bir mücadele eseri mukaddesidir. Kurucusu ise Yüce Atatürk'tür.

12 Temmuz Beyannamesi'ne muhalefet cereyanı muvaffak olmaktadır dediler. Hayır Adnan Menderes, öyle bir cereyan yoktur.”⁴⁴

Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik'in değerlendirmesi ise şöyledir:

“Hükümet beyannamesinde milli menfaat bakımından en göze çarpan nokta hayat pahalılığı aleyhinde yapılması vaat edilen mücadeledir. Hükümet herkesin müşteki olduğu hayat pahalılığını ortadan kaldırmayı vaat

⁴⁴ **TBMM T.D.:** D.8, **C.VI** (13.10.1947) B. 85, O. 1, 681-685.

etmektedir. Fakat, programda bu vadin ne suretle tahakkuk ettirileceği hakkında bir izahat yoktur.”⁴⁵

Kocaeli Milletvekili İsmail Rüştü, program hakkında şu sözleri söylemiştir:

“Ben hükümetin programının lehinde ve aleyhinde konuşacak değilim. Çörçil’in sözünü hatırlatarak: “muhalefetin vazifesi muhalefettir” diyerek demokrasinin yerleşmesi için en aşağı iki partiye ihtiyaç vardır. Muhalefet haklı bulunduğu noktalarda dahi iktidara hücum etmek yolunu arayacaktır.”⁴⁶

CHP Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu ise programın iç politika kısmı üzerinde durmuş büyük ilgi uyandıran ve ittifakla alkışlanan konuşmasında kısaca şunları söylemiştir.

“Hükümet Programı 12 Temmuz Beyannamesi’ni ruhuna uygun hazırlanmıştır. Tatmin edicidir. Saka Hükümetine başarılar dilemek her samimi arkadaşımızın görevidir. Partili olarak değil, sadece bir milletvekili sıfatıyla objektif konuşacağım.

12 Temmuz Beyannamesi’nden bahsettiler; bu bir milli meseledir. Bu tür milli meselelerde tam bir mutabakata varmalıyız.” Bizde demokrasi var mı yok mu halimizden bellidir. Hükümet programı üzerinde biz CHP Meclis grubunda üç gün kavga ettik. İki gün de demokratlar kavga etti. Bugün de burada konuşuyoruz. Demokrasi budur. Eğer bundan başka bir şey bekleniyorsa yanılmışlardır.

Geçtiğimiz bir sene içerisinde iki parti arasında sert tartışmalar cereyan etti. “Sen baskı yapıyorsun karşı taraf da sen ihtilal yapıyorsun”

⁴⁵ **TBMM T.D.:** D.8, **C.VI** (13.10.1947) B. 85, O. 1, 686.

⁴⁶ **TBMM T.D.:** D.8, **C.VI** (13.10.1947) B. 85, O. 1, 703.; **Vatan** (14 Ekim 1947), 2-4.

şeklinde birbirlerine ithamda bulundular. (Demokrat sıralarından, kaybedilmiş bir senemiz var) sesleri üzerine: Evet kaybedilen sene tecrübesizliğimizden kaynaklanmıştır.

İşte 12 Temmuz Beyannamesi böyle asabi bir hava içerisinde yayımlanmıştır. Zamanlaması da iyi yapılmıştır. İki parti el ele verip milli hakimiyetin gerçekleşmesini sağlamak zorundadır.”⁴⁷

Demokrat Partili Hakkı Gedik, suiistimalleri, israfları vazife ihmallerinin önüne geçmesinin lüzumuna işaret ederek bu noktaların programda belirtilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. İktisadi meselelere geniş ölçüde temas etmiş ve şimdiye kadar her hükümetin birçok vaatlerle geldiğini fakat memleketin yerinde saydığını ve hayal sukutuna uğradığını, Hasan Saka'nın da bundan öncekilere benzediğini söylemiştir.⁴⁸

Bağımsız milletvekili olan Cihat Baban da hükümet programını son demokratik gelişme karşısında çok cesaretsiz bulduğunu, demokrasinin hazır bir elbise olmadığını, nutukla, beyanname ile demokrasinin kurulamayacağını anlatmış ve şöyle devam etmiştir: “Demokrasi ne Halk Partisi'nin ne de Demokrat Parti'nindir. Siyasi şuuruna kavuşan Türk Milletininindir. Hasan Saka Hükümeti kendisini hangi Halk Partisinin hükümeti addediyor. 12 Temmuz 1947 Halk Partisi mi yoksa 21 Temmuz 1945'ten sonra iktidara gelerek zaman israf eden ve demokrasiye dost olmayan Halk Partisi'nin mi?”⁴⁹

Kocaeli Milletvekili Nihat Erim de hükümet programı hakkında yaptığı konuşmada: “Hasan Saka programında 12 Temmuz zihniyetinin kafi derecede tebarüz ettirilmediği zannına kapıldığını” söylemiş ve sözüne şöyle

⁴⁷ **Vatan** (14 Ekim 1947), 1-3-4.

⁴⁸ **TBMM T.D.:** D.8, C.VI (13.10.1947) B. 85, O. 1, 688-691.

TBMM T.D.: D.8, C.VI (13.10.1947) B. 85, O. 1, 692-694.; **Cumhuriyet** (14 Ekim 1947), 1-2.

devam etmiştir. “Bundan sonra milletin hayatında geçecek her dakika 12 Temmuz Beyannamesinin daha ziyade kökleşmesine yarayacaktır. Hasan Saka 12 Temmuz Beyannamesi’nin yarattığı zihniyetle iktidara gelmiştir. Bu zihniyetle iktidarda kalacak ve çalışacaktır. Hasan Saka’nın 12 Temmuz ruhunu baltalaması mümkün değildir. Bunu hiçbir hükümet yapamaz. Çünkü Türk milletin iradesi bunu türlü şekillerde izhar ve ispat etmiş bulunmaktadır.”⁵⁰

Programa yönelik yapılan bu konuşmaların ardından Hasan Saka hükümetin Başbakanı olarak, programa yönelik yapılan eleştirileri cevaplamak için kürsüye gelmiştir. Konuşmasına “Sayın Adnan Menderes hakikatleri tahrif ettiğimden bahsetti” şeklinde başlayarak “Hangi hakikatler tahrif edilmiştir? Demokrasinin yerleşmesi hususunda iftihar ettiğim CHP’nin umdelerini göstermem tahrif değil, bizzat ifade etmişimdir. Kendisi CHP içinde bulunmuş bir şahsiyet olarak bilir ki, CHP’nin kendisine gaye edindiği prensiplerin başında ülkede hakiki bir demokrasiyi yerleştirme arzusu vardır.” Başbakan devamında, memlekette demokrasinin geliştirilmesi yolundaki hedeflerin ortak olduğunu, Demokrat Parti’nin bu yolu izlemesinden şeref duyduğunu ifade ederek, idare mekanizmasının her iki partinin emniyeti bakımından bu pasajı ilave etme zarureti hissettiğini belirtmiştir. Hükümetin tek parti zihniyetiyle hareket etmesinin beyannameye aykırı olduğunu ve antidemokratik kanunların da ayıklanmasına başlandığını kaydetmiştir.⁵¹

“Hasan Saka’dan sonra DP İstanbul Milletvekili Fuat Köprülü kürsüye gelerek: Başbakan’ın izahlarına teşekkür etmiş ve, “Hükümetin programı da Başbakan’ın sözleri kadar açık ve net olsaydı bazı hususlarda tenkitlere gerek kalmayacaktı” sözleriyle görüşlerini ifade etmiştir.

⁵⁰ **TBMM T.D.:** D.8, **C.VI** (13.10.1947) B. 85, O. 1, 715-716.; **Cumhuriyet** (14 Ekim 1947), 1-2.; **Vatan** (14 Ekim 1947); 3-4.

⁵¹ **TBMM T.D.:** D.8, **C.VI** (13.10.1947) B. 85, O. 1, 717-723.; **Cumhuriyet** (14 Ekim 1947), 1-2.

Tartışmalarda her iki taraf da konuşmalarını 12 Temmuz Beyannamesi etrafında yoğunlaştırmışlar ve ona sığınmışlardır. Programdan ziyade geçmişin ve bir önceki hükümetin muhasebesi yapılmıştır. Bunun üzerine söz alan eski Başbakan Recep Peker kürsüye gelerek muhalif partiye mensup hatiplerin konuşmalarında kendisinin hedef alındığını ve bunlara cevap vereceğinden bahisle: Fuat Köprülü bizi totaliterlikle suçlamıştır. “Totaliter değil, tahrife girmeyelim fakat otoriter zihniyetin muhafazası devletin başlıca teminatıdır. Otoriter zihniyet olmadan hükümet idare edilemez. Hürriyet anlayışı ile nizam anlayışı arsasında, biri ötekini yıpratmayan bir muvazene zihniyetini anlayıp tatbik koyabilmek lazımdır.”⁵²

Hasan Saka Beyannamesini okuyup ve programa yönelik eleştiriler son bulduktan sonra, Hükümetin programı oylamaya sunulmuş, 49 muhalif oya karşı, 362 kabul oyu ile TBMM Hasan Saka kabinesine güvenini bildirmiştir. 411 milletvekili oylamaya katılmıştır. Yapılan oturum 8 saat 3 dakika sürmüş, toplam 28 hatip söz almıştır. Yapılan görüşmeleri kalabalık bir dinleyici kitlesi de izlemiştir. O kadar büyük bir katılım olmuştur ki sabah erken saatlerde tüm localar dolmuş ve içeri girmek üzere sıra bekleyenler uzun bir kuyruk teşkil etmişlerdir. Alınan güven oyunun ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin 16. Hükümeti görevine başlamıştır.⁵³

Asım Us, “Hatıra Notlarında” yeni hükümet hakkında şu sözlere yer vermiştir;

“Cumhuriyetin ilanından beri Hasan Saka Hükümeti ilk defa olarak doğrudan doğruya Meclise dayanan bir hükümettir.”⁵⁴

⁵² **TBMM T.D.:** D.8, C.VI (13.10.1947) B. 85, O. 1, 729-731.; **Cumhuriyet** (14 Ekim 1947), 1-2.

⁵³ **TBMM T.D.:** D.8, C.VI (13.10.1947) B. 85, O. 1, 734.; **Ulus-Cumhuriyet** (14 Ekim 1947), 1-2.

⁵⁴ Asım US: **a.g.e.**, 718.

Hükümetin aldığı güvenoyunun ardından gazeteler de programa yönelik tenkitler başlamıştır.

Selim Ragıp Emeç program hakkında şu açıklamalara yer vermiştir:

“Hasan Saka kabinesinin adeta program sayılamayacak kadar umumi mahiyetli bir deklarasyonla TBMM’nin karşısına çıkmasından doğan sürprizin tesirleri hala devam ediyor. Bu münasebetle kabinenin programını henüz okumamış olduğu sıralarda, hükümet mahfillerinden sızan ve Hasan Saka kabinesini programıyla değil ortaya koyabileceği işlerle değerlendirmek gerektiğini belirten telkinlerin mahiyeti de daha iyi anlaşılıyor.”

Hasan Saka kabinesi her şeyden evvel Recep Peker kabinesinin ufak tefek farklarla bir devamı olduğu için, onun Yedi Eylül 1947’de ortaya koyduğu ticari, iktisadi ve mali esaslardan tamamen ayrı bir yol tutması ve bunu, ilmi bir takım mucip sebeplere istinat ettirerek ortaya koyması pek beklenemezdi.

İşte programını, tamamen ve mütearife kabilinden bir umumiyet halinde tanzim eylesini de ancak yukarı ki sebeplerde bulabiliyoruz. Şimdi, öyle anlaşılıyor ki, Hasan Saka kabinesinin düşüncesi, Saraçoğlu’nun idaresine tevarüs eden Recep Peker’in müessif tecrübesiyle, bu tecrübeden evvelki zaman arasındaki farkları mukayese ederek bunlardan çıkaracağı ameli ve müspet neticelere kendi kanaat ve inançlarını eklemek olacaktır. Şayet, bir nevi halita demek alınırsa, Hasan Saka kabinesinin meclis karşısına çıkmasından yayımlanan: “Ayin esi iştir kişinin lafa bakılmaz!” hikmetinin medlulü de, bu suretle, kendi kendini ispat etmiş olacaktır. Mamafih hakikatin hiç de böyle tecelli etmeyeceği ve hükümet hikmetinin tamamen başka türlü olması lazım geldiği de anlaşılmıyor değil.”⁵⁵ Hasan Saka ve kabinesine ilişkin basında yer alan eleştiriler bu şekildedir.

⁵⁵ Selim Ragıp EMEÇ: “Programsızlık Derdi”, **Son Posta** (17 Ekim 1947), 1-2.

10.09.1947 yılında ilk kabinesini, Recep Peker hükümetinin ardından kuran Hasan Saka tarafından teşekkül eden, I. Hasan Saka hükümeti birçok icraat yapmıştır. Ancak kabinenin kuruluşuyla oluşturulan elverişli politik iklim, ekonomik durumu teskin etmek için işe yaramamış vaatleri yerine getirmedeki başarısızlığın sorumluluğu tek tek bakanlara yüklenmiştir. Kendi başına bir devinirliği olmayan bakanlar yetersiz ya da dinamik olmadığında aksamaya elverişli oldukça bürokratik bir sistemde, bakanların rolü özellikle dikkat çekmiştir.⁵⁶

I. Hasan Saka Hükümeti'nin icraatları olumlu bir yönde gelişmesine rağmen ekonomik istikrarsızlık, darlığı çekilen tabii ihtiyaç maddeleri ve dolayısıyla bakanların da etkilendiği yolsuzluk iddiaları Hasan Saka'yı güç durumda bırakmıştır.⁵⁷

Basında da Hasan Saka ve kabinesine yönelik eleştiriler başlamıştır: “Yeni hükümetin eski işleri hala kavrayamadığı anlaşılıyor”, “Saka, soruların çoğaldığı bahanesiyle yine cevap vermedi” şeklinde haberler basında yer almıştır.⁵⁸

Memlekette sıkıntısı çekilen buğday, ihracat kanalıyla yurt dışına satılmıştır. Bu hadise büyük tepkilere neden olmuştur. Hasan Saka: “diğer senelere göre hayat seviyesi dört misli yükseldiğinden buğday fiyatları da ona göre ayarlanmıştır” şeklinde yapmış olduğu açıklamalarla eleştirilere cevap vermeye çalışırken⁵⁹ TBMM’de yapılan görüşmelerde yapılan müzakereler

⁵⁶ Feroz AHMAD: Türkiye’de **Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971** (İstanbul, 1976), 41.

⁵⁷ Yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle Ticaret Bakanı Atıf İnan ve Tekel Bakanı S. Hayri Ürgüplü yargılandılar. Yapılan tahkikat sonucu beraat ettiler.

⁵⁸ **Son Posta** (13 Aralık 1947), 1-4.

⁵⁹ **Son Posta** (13 Aralık 1947, 1-2-4.

sonucunda Maliye Bakanı; Halit Nazmi Keşmir ise, ekonomik istikrarsızlığa ilişkin sorulara yanıt vermeye çalışmıştır.⁶⁰

Hasan Saka hükümeti izlemiş olduğu Dış İşleri politikasında da tenkitlere uğramıştır. Dış İşleri Bakanı Necmeddin Sadak:

“Türkiye’nin takip ettiği siyasette gizlenecek hiçbir cihet yoktur, siyasetimiz barışsever milletlerin tabii müttefiki olmaktır. Her ne pahasına olursa olsun beli fedakarlıklarımızla ödenecek sulh ve anlaşmalar taraftarı değiliz. Politikamız sözünde ve ahdinde duran, sulhu ve iyi niyeti nerede görürse oraya dostluk elini uzatan, tecavüz nereden gelirse gelsin ona karşı gelmeye azmetmiş bir siyasettir.”⁶¹ şeklindeki açıklamalarıyla Hasan Saka kabinesinin izlediği dış politika prensiplerine yönelik eleştirilere yanıt vermeye çalışmıştır.

Hükümet kurulurken; Başbakan dahil üç büyük iktisatçının kabinde yer alması ekonominin düzene gireceğine ve hayat pahalılığının önüne geçileceğine dair genel bir kanaat uyandırmıştı. Ancak hükümet etkili bir politika izleyememiş, yaşanan bu hayal kırıklığına bir de basındaki tenkitler de eklenince I. Hasan Saka Hükümeti sıkıntılı günler geçirmeye başlamıştı.

Yapılan bu eleştiriler, I. Hasan Saka Hükümeti’ni hızla yıpratıyordu. Ekonomik istikrarın sağlanamaması, hayat pahalılığı, bakanların yolsuzluk iddiaları hükümeti zor durumda bırakmıştır.

Mayıs ayından itibaren hükümetin istifa edeceğine dair söylentiler hızla yayılmaya başlamış. Bu durum basında da geniş yer bulmuştur.⁶² Nitekim yaşanan bu gelişmelerin akabinde Hasan Saka 9 Haziran 1948’de

⁶⁰ **Son Posta** (16 Aralık 1947), 1-4.

⁶¹ **Son Posta** (23 Aralık 1947), 1-3.

⁶² Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **a.g.e.**, 42.

kabinesinde bazı bakanları değiştirmek gayesiyle istifa etmiş⁶³ ve kendisinden yeni bir kabine kurması istenmiştir.⁶⁴ Hükümetin istifasında etkili olan nedenlere ilişkin şu açıklamalarda bulunulmuştur:

“Başbakan Hasan Saka, içinde bulunduğumuz umumi şartlara göre hükümet durumunun yeniden tetkik ve mütalaasına fırsat vermek üzere istifa etmiş ve istifası kabul edilmiştir.”⁶⁵

Yaşanan bu istifa olayında İnönü ilk olarak muhalefet lideri Celal Bayar’a durumu bildirerek görüşünü almıştır.⁶⁶ Bu diyalog iki muhalefet partisi arasındaki ilişkilerin iyiye doğru gittiğine işaret eden bir olay olarak kendini göstermiştir.

2.2. II. Hasan Saka Hükümeti (10 Haziran 1948-16 Ocak 1949)

2.2.1 II. Hasan Saka Hükümeti’nin Kuruluşu

8 Haziran 1948’de I. Hasan Saka Kabinesi istifa etmiş Cumhurbaşkanı İsmet İnönü aynı günde TBMM Başkanlığı’na: “Yeni hükümetin teşkiline Trabzon Milletvekili Hasan Saka tekrar memur edilmiş ve yeni bakanların seçilmesinin kendisine bildirilmiş olduğunu saygı ile arz ederim.”⁶⁷ İfadelerinin yer aldığı tezkeresiyle Hasan Saka’nın hükümeti kurmaya tekrar memur edildiğini bildirmiştir.

⁶³ **Cumhuriyet** (9 Haziran 1948), 1.

⁶⁴ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **a.g.e.**, 41.

⁶⁵ **Ayın Tarihi**: No. 17 (Haziran 1948), 12.

⁶⁶ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **a.g.e.**, 42.

⁶⁷ **TBMM T.D.**: D.8, C. 12 (11. 06. 1948) B. 70, O. 1, 149.

Başbakan Trabzon Milletvekili Hasan Saka tarafından seçilen bakanlar listesinin 10 Haziran 1948 tarihinde TBMM'ye sunulduğuna dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi okunmuştur. Cumhurbaşkanının tezkeresinde yeni hükümetin tezkeresinden şöyle bahsedilmektedir;

TBMM Başkanlığı'na,

Başbakan Trabzon Milletvekili Hasan Saka tarafından, Anayasanın 44. maddesi gereğince seçilen Bakanlar Kurulu listesinin onanmış ve sunulmuş olduğunu arz ederim.⁶⁸

11 Haziran 1948'de TBMM'de okunan bu tezkerenin ardından Türkiye Cumhuriyetinin 17. Hükümeti kurulmuştur II. Hasan Saka Kabinesinde yer alan bakanlıklar ve görev dağılımı şu şekildedir:⁶⁹

Devlet Bakanı(Başbakan Yardımcısı); Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu

Adalet Bakanı; Rize Milletvekili Fuat SİRMEN

İçişleri Bakanı; Erzurum Milletvekili Münir Hüsrev GÖLE

Dışişleri Bakanı; Sivas Milletvekili Necmeddin SADAK

Maliye Bakanı; İzmir Milletvekili Şevket ADALAN

Milli Eğitim Bakanı; Bingöl Milletvekili Tahsin BANGUOĞLU

Bayındırlık Bakanı; Kocaeli Milletvekili Nihat ERİM

Ekonomi Bakanı; Diyarbakır Milletvekili Cavit ERKİN

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı; Maraş Milletvekili Dr. Kemali BAYAZİT

⁶⁸ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (11. 06. 1948) B. 70, O. 1, 153.

⁶⁹ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (11. 06. 1948) B. 70, O. 1, 153-154.

Gümrük ve Tekel Bakanı; Zonguldak Milletvekili Emin ERİŞİRGİL

Tarım Bakanı; Seyhan Milletvekili Cavit ORAL

Ulaştırma Bakanı; Seyhan Milletvekili Kasım GÜLEK

Ticaret Bakanı; Gaziantep Milletvekili Cemil Said BARLAS

Çalışma Bakanı; Rize Milletvekili Tahsin Bekir BALTA.

Hasan Saka'nın yeni ekibi, programı gerçekleştirmeye yeterli gördüğü, Nihat Erim(Bayındırlık Bakanı) ve Cemil Sıtkı Barlas (Ticaret Bakanı) gibi Türk siyaset yaşamında önemli roller oynamayan, daha genç ve hırslı kişileri de kapsayan bakanlardan oluşmuştur. Nitekim, Adanalı zengin toprak ağası olan Cavid Oral'ın da kabineye Tarım Bakanı olarak alınması, tarım sorununda tutucu bir politikanın izleneceği anlamına gelmektedir.⁷⁰

Hilmi Uran, "Hatıralarım" adlı kitabında Hasan Saka Hükümetinin kuruluşuna ilişkin şu ifadelerle yer vermiştir;

"Başvekil Hasan Saka, bir tarafta geçen harp halinin devam eden çeşitli meşkulatı içinde, bir tarafta da muhalefetin hiçbir şeyle tatmin olur görünmeyen hali karşısında adeta boğuşur gibi çalışırken, kabinesinde yapacağı yeni bazı değişikliklerle ve bilhassa kabinesine alacağı bazı genç unsurlarla vaziyetinin hafifleyebileceği galiba kendisine telkin edilmiş olacak ki, böyle bir tadile imkan hazırlamış olmak için günün birinde istifa etti ve yeni kabinenin teşkil vazifesi de tekrar kendisine verildi." diyerek yeni kabine hakkındaki görüşlerine şu sözlerle devam etmiştir:

"Bu istifa olayı 8 Haziran 1948 tarihinde olmuştur. Ben o günlerde Giresun'da idim ve hükümet değişikliği olduğu haberini CHP Genel Sekreteri Fikret Sılay'dan bir telgraf ile öğrendim. Ankara'ya gelmem isteniyordu.

⁷⁰ Feroz AHMAD: **a.g.e.**, 41.

Ankara'ya geldiğimde bana kabineye alınması düşünülen arkadaşları bildirdiler. Bu isimler partinin genç unsurlarıydı. Kabineye girmeleri ile bilhassa muhalefete karşı hükümetin mevkiini kuvvetlendirecekleri düşünülüyordu. Kabineye girecekleri pek muvaffak bulduğumu söyledim. Benim bu arkadaşlar hakkında müsait konuşmam da sayın İnönü'yü o kadar aşırı memnun etmişti ki onun bu hali benden adeta kabineyi böyle bir gençleştirme taraftarlığını hiç ummadıkları fikri ve şüphesini bende hasıl etmişti.

Hasan Saka'nın bu yeni kabinesi, artık bu tarz teşekkülü ile Sayın İnönü'nün hükümetle olan temaslarını daha yakından ve daha samimi olarak sağlamıştı, diye kabul edilebilir.”⁷¹

II. Hasan Saka kabinesinde Otuz Beşler nazarı dikkati çekmektedir.”⁷² Kabinenin kuruluşunun akisleri ülkede devam ederken gazetelerde bu konuya bir çok farklı yorumlar getirmişlerdir.

Son Posta: “CHP'nin otuz beşleri ve mutedilleri yeni kabinenin kuruluşundan ve kuruluş tarzından çok memnundurlar.”⁷³ yorumuna yer verirken, Ulus Gazetesi ise: “Yeni hükümetin genç elemanları, yeni hükümetin zinde kuvvetini temsil etmektedir” demiş, “Tarım, Bayındırlık, Ulaştırma ve Ticaret Bakanlıkları'na yeni elemanların getirilmiş olması, bundan sonra bu alanlarda kendine has bir hareketliliğin hakim olacağına delil sayılmalıdır”⁷⁴ yorumunda bulunmuştur. Cumhuriyet gazetesi ise: “II. Hasan Saka Hükümetinin demokrasi ruhunu ve prensiplerini birincisinden daha kuvvet ve süratle hakim kılacağını kabul etmek yanlış olmaz.”⁷⁵

⁷¹ Hilmi URAN: a.g.e., 511-513.

⁷² **Son Posta** (10 Haziran 1948), 1-2.

⁷³ **Son Posta** (10 Haziran 1948), 1-2.

⁷⁴ **Ulus** (11 Haziran 1948), 1-4.

⁷⁵ **Cumhuriyet** (11 Haziran 1948), 1-3.

Hükümete yönelik yapılan tespitler; yeni hükümetin genç ve dinamik bir kadrodan oluştuğu ve bu yönde çalışmalar yapmasının beklendiği yönündedir.

II. Hasan Saka Hükümeti, tutacağı yolu ve siyasi görüşünü ana çizgileriyle belirten programını, TBMM’de okunmuştur. Yeni kabine programının kısalık ve ölçülülüğü en mühim hususiyetini teşkil etmektedir. Hükümet beyannamesini günlük ve normal idare işlerinin tafsilat ve teferruatıyla doldurmaktan titiz bir dikkatle kaçınmıştır. Bu suretle de kabinenin ana davalarımız üzerindeki görüşü, daha açık özlü ve aydın bir şekilde belirtilme imkanına kavuşmuştur.⁷⁶

18 Haziran 1948 tarihinde, TBMM’de Başbakan Hasan Saka tarafından okunan II. Hasan Saka Hükümeti programı şöyledir:

“Sayın arkadaşlar; Hükümetinizin Yüksek Heyetinizin beyannamesini sunacağım.

Büyük Millet Meclisi’nin sayın üyeleri, Anayasa gereğince, tutacağı yolu beyan etmiş bulunan siyasi huzurunuzda çıkmış bulunan hükümetimiz bir parti programına bağlı olduğunu göz önünde tutarak, başarmakla görevli bulunduğu işlerin teferruatı üzerinde durmaksızın, ehemmiyetli gördüğü memleket davalarını huzurunuzda belirtmeyi daha elverişli bulmaktadır.

Aziz arkadaşlar,

İkinci Cihan Harbi’nin sona ermesiyle uzun ve karanlık bir sürünceme devresine girmiş bulunan dünya ufuklarında herhangi bir iyileşme alameti henüz belirmemiştir. Milletlerarası münasebetlerin bir ahlak ve adalet nizamı

⁷⁶ Yavuz ABADAN: “Yeni Kabinenin programı”, **Ulus** (19 Haziran 1948), 1-5.

içinde gelişebilmesini sağlayacak ve insanlığın daha kötü akıbetlere düşmesini önleyecek başlıca çare olarak, Birleşmiş Milletlere olan inancımız, bugünün şartları ne olursa olsun devam etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin dış siyasetinin değişmeyeceğini bu vesile ile bir kere daha teyit etmek isteriz.

İkinci Cihan Harbi'nin ilk yıllarından itibaren müşterek insanlık ideali uğrunda Türk Milletinin katlandığı ve bugün de hürriyet ve istiklali uğrunda hala katlanmakta bulunduğu fedakarlıkların ne derece ağır olduğunu bilmeyen kalmamıştır. Sekiz yıldır devlet bütçesi'nin yarısına yakın, hatta zaman zaman yarısından fazlası vatan müdafaasına ayrılmaktadır. Bu bakımdan durum, harp esnasında olduğundan asla daha müsait değildir. Bilakis, bu masrafların uzun yıllar arasız devam etmiş olması, milli ekonomi üzerinde gitgide ağırlaşan bir baskı yapmaktadır. Fakat, Hükümetimiz, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da milli savunma ihtiyaçlarını her ihtiyacın üstünde tutacaktır. Zira, ülke bütünlüğümüzün ve bağımsız devlet haysiyetimizin başlıca temelini bunda görmekteyiz. Bu uğurda, gerekirse, milletimizin daha ağır fedakarlıklara tereddütsüz katlanacağından şüphe edilemez.

Sayın arkadaşlar,

Büyük Meclisin bu toplantı yılında çıkardığı bazı kanunlar, girmiş olduğumuz yeni demokratik sistemin temellerini kuvvetlendirmiştir. Yüce Kamutayın tasvibine sunulmak üzere bulunan Seçim Kanunu değişiklik tasarısı gerçek demokrasilerin temeli sayılan halk iradesinin, iyi niyet sahibi hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bir emniyet içinde belirtmesini sağlayacaktır. Hükümet, önümüzdeki kısmi seçimlerin ve her seçimin, vatandaşların oylarını serbestçe kullanabilecekleri ve neticelerine emniyetle bakabilecekleri bir tarzda cereyan etmesine önem vermektedir. Türkiye'de demokrasinin tertemiz geleneklerle siyasi ve medeni vatandaş haklarını teminat altında

bulunduran mevzuat üzerinde yükselmesine titiz bir itina göstermekte devam edeceğiz.

Bu arada Basın Kanunu'nu, memleket basınına düşen yüksek görevin değerini takdir ederek, bir taraftan Anayasamızın sağladığı hürriyetlerin sınırı içinde en geniş tenkit hakkını tanıyan, fakat diğer taraftan, en medeni memleketlerde olduğu kadar ferdin şeref ve haysiyetini koruyan bir şekle koymanın lüzumuna inanmış bulunuyoruz.

Anayasamızın teminat altına aldığı rejimimize zarar verecek propaganda ve tahrikatla müessir şekilde mücadele etmek azmindeyiz.

Sayın arkadaşlarım,

Vatandaş çocuklarının oylarına dayanan sağlam ve kuvvetli bir iktidarla, siyasi ve tabii haklarının her türlü şartlar altında masun kalacağından emin bir azlık murakabesi veya muhalefet sistemini yerleştirmeye çalışmak, gayelerimizin başında gelmektedir. İktidarın azlığı ezmesini, azlığın da meşru ve kanuni haklarının sınırı dışına çıkarak tahakküm yoluna sapmasını milletimizin asla tahammül edemeyeceği istibdat şekilleri saymaktayız.

Yurdumuzun medeniyet ve refah yolunda ilerlemesini halk iradesine dayanan bir idarenin devamında görüyoruz. Bunun için kanunlarda, sosyal ve politik hayatta olduğu gibi her derecede okullarımızda demokratik terbiyenin yerleşmesine ehemmiyet vereceğiz.

Değerli Milletvekili arkadaşlarım,

Biraz önce işaret ettiğimiz dünya durumu, bunun neticesi olan ve bütçemizin yarısını kaplayan milli savunma giderleri; düzeltilmesi, giderilmesi veya azaltılması, yalnız memleketimizin gayretleri ile kabil olmayan bir sıkıntı yaratmıştır.

Memleketimizin çekmekte olduğu sıkıntıları dünyanın politik ve ekonomik durumundan tecrit ederek mütalaa etmenin doğru olamayacağını takdir edersiniz. Bütün dünyada ekonomik zorluklar henüz azalmış değildir. Hatta birçok memleketlerde bu zorluklar artmaktadır. İç ve dış amillerin elverdiği nispette bu sıkıntıyı gidermeye çalışmak elbette vazifelerimizin başında gelir.

Muhterem arkadaşlar,

Yıllardır bütçemizin yarısını alan milli savunma masraflarını ve diğer yarısına yakın kısmını bulan devlet kadro giderlerini, öbür yandan kültür, ekonomi, sağlık ve bayındırlık alanlarında kalkınmamızın gerektirdiği karşılıkları, ekonomik kaynaklarımızı zorlamadan temin ödeviyle karşı karşıya bulunmaktayız.

Bundan dolayıdır ki, devlet idaresi sorumluluğunu üzerine alan bir hükümet bu ödevini yerine getirebilmek için Yüksek Heyetinizin hem güvenine, hem de yardımına dayanarak cesaretli ve radikal tedbirler almak mevkiindedir.

Büyük Meclis önünde açıklamak isteriz ki, yalnız genel bütçeye dahil teşkilat kadroları her yıl artışlar kaydetmek suretiyle çeşitli özlük hakları ile birlikte karşılıkları, içinde bulunduğumuz yıl bütçesi gelirinin %46'sına kadar yükselmiştir.

Hükümetimiz bu derece yükselmiş olan kadro masraflarının daha fazla artmasını önlemek kararındadır. Bu kadroyu hizmet ihtiyaçları ile mütenasip bir hale getirmek için alınmış olan kararın, tedrici surette tatbikine geçinerek bütün kadroları yeni baştan düzenlemek, sayısı on yıl içinde bir misline çıkmış olan memurlarımızı, kitle halinde açıkta bırakmayacak şekilde ve mağduriyete sebep olmayacak tedbirlerle, bugün için mümkün olan asgari kadrolara varmak istiyoruz.

İçinde bulunduğumuz hal ve şartlara göre, devlet masraflarında tasarruf lüzumunu görmemek mümkün değildir. Hükümetimiz bu tasarruf gayesini en ciddi şekilde gerçekleştirmek azmindedir.

Bu arada, ekonomik kalkınmamız için doğrudan doğruya verimli olmayan ve geciktirilmesi mümkün olan inşaattan vazgeçmek kararındayız. Diğer taraftan, devlet idare masraflarının her nevi'nde mümkün olan azami kısıntıya gitmek suretiyle bütçe yükünü hafifletmeye gayret edeceğiz.

Bütçe kısıntılarıyla birlikte, vergilerimizin ıslahı yolunda girişilmiş olan çalışmalara devam edeceğiz. Bu arada vergi reformumuzun esasını teşkil eden gelir ve usul kanunlarının Yüksek Meclisçe bu yıl içinde kabulü davanın, şunu da kesin olarak belirtmek isteriz ki, hallini kolaylaştıracaktır. Mali durumun sağlamlığı bakımından bütçe masrafları için hiçbir suretle emisyon tedbirine gitmeyeceğiz. Para değerinin korunmasına ve Türk parasının içeride ve dışarıda istikrar ve emniyet unsuru olmak vasfını muhafaza etmesine itina göstereceğiz.

Tasarruf yolunda alacağımız tedbirlerin yaratacağı imkanlar ne olursa olsun ekonomik kalkınmamızı bir an önce gerçekleştirmek için, dış krediye ihtiyacımız aşıkardır. Bu yolda yapılan teşebbüsler müspet neticelere ulaşmak üzeredir. Gerek dış kredilerin, gerek iç finansman imkanları müsaade edeceği nispette, başlıca ziraatı ve diğer ekonomik sahaları kavrayan, muhtelif yıllara ayrılmış kalkınma planımız yakın bir zamanda tespit edilmiş bulunacaktır.

Muhterem arkadaşlar,

Hükümetimizin üzerinde duracağı ana davaları bu suretle kısaca belirtmiş olduk. Bu görüşmelerimiz Yüksek Heyetinizin tasvibini kazanır ve bize güvenoyu verirsiniz bu yolda elimizden gelen gayreti sarf edeceğiz. Eğer bizleri itimadınıza layık görecekseniz, hükümetimizin bugünün ağır

şartları altında iş görüp muvaffak olabilmesi her şeyden önce Yüksek Heyetinizin sürekli yardım ve desteğine bağlı olduğunu da arz etmeme müsaadenizi dilerim.

Hükümetin Beyannamesi burada bitiyor. Maruzatımı ileri sürülecek fikirler üzerine bilahare ikmal ederim.⁷⁷

2.2.2. Hükümet Programına Yönelik Eleştiriler ve Hükümetin İstifası

Başbakan Hasan Saka Hükümet Programını okuduktan sonra, TBMM'deki milletvekilleri söz haklarını kullanarak, programa yönelik tenkitlere başlardır.

İlk söz hakkını alan Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik, program hakkında şu sözleri söylemiştir:

“İ. Hasan Saka Hükümetinin 9 aylık icraatının kısa bir izahını yaparak söze başlamak istiyorum” diyen hatip, İ. Hasan Saka Hükümetinin programını ve yaptıklarını sıralayarak tenkitlere başlamıştır: “Dokuz ay henüz geçmiş hayatı içinde sıkı yönetimi kaldırmak, Polis Vazife Ve Salahiyet Kanununun 18. maddesini teklifimize uyan bir tasarı ile mevzuatımız dışına atmaktan başka hiçbir eser yaratmamıştır. Matbuat Kanunu hala o korkunç hali ile ayakta durduğu gibi seçim işlerinde milli arzuyu yerine getirecek düzeltmeler yapılmadı. İlk programda geçim zorluğunu hafifletecek tedbirler ön planda ele alındığı halde, iktidara geçildiği günden beri yaşanan ekonomik istikrarsızlık bu politikanın da uygulanamadığını açıkça ortaya koymuştur.

⁷⁷ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 223-225.

Dış ekonomi ile alakası olmayan mevzularda, Hükümetin tamamen hareketsiz kalmış olduğunu görünce, hayatın ucuzlaması yerine sonu gelmeyen bir pahalılık olması yaşanan ekonomik sıkıntıları da gözler önüne sermektedir. Hayat pahalılığı 6-7 misli arttığı halde milli ve ferdi gelirlerimiz bu nispetle artmamıştır.

Hasan Saka, ithalat maddelerinde gümrük kolaylıkları temin edildiğini zirai istihsalı artıracığını, ulaştırma işlerinde oluşan yüksek nakil ücretlerini indireceğini vaat etmişti. Bugün görüyoruz ki bu vaatlerin birçokları tahakkuk etmemiş hatta bir kısımları da memleket aleyhine olarak ters istikamete doğru yol almıştır.”⁷⁸

Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik’ten sonra, hükümet programını tenkit için, kürsüye gelen Eskişehir Milletvekili Mehmet Oğuz konuşmasına ilk önce I. Hasan Saka Hükümetinin icraatları doğrultusunda tenkitlere başlamış ve “I. Hasan Saka Hükümeti, 12 Temmuz Beyannamesi diye adlandırılan şahsi bir görüşün çerçevesi içinde mütalaa eden bir zihniyetin ürünü olan bir iç politika takip etmişlerdir. İstifa eden Hasan Saka’nın yeniden sekiz bakanı değiştirerek bir hükümet kurmakta gösterdiği cesaretin manasını anlamak mümkün değildir” diyen hatip, yaşanan bakan değişiklikleriyle, I. Hasan Saka’nın başarısızlıklarının bakanlar üzerine yüklendiği görüşünü beyan etmiş ve hükümetin, memleketin ihtiyaçlarını ve ıstıraplarını adeta görmezlikten gelerek programında bunlara bir yer dahi ayırmadığını ve yapılacak işler hakkında açıkça fikir beyan edilmediğini vurgulamıştır.

“Hükümet, programda bütçenin genel durumu üzerinde durmuş ve yaşanan tüm başarısızlıklar, imkansızlıkların üzerine yıkılmıştır” diyen hatip konuşmasına programda olumlu bakış açısıyla yaklaştığı konulara da yer vermiştir. Bağımsız milletvekillerine olan güven ve inancımızın hala devam

⁷⁸ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 225-226.

etmesi memnuniyetle karşılanmalıdır diyerek ülkenin bulunduğu coğrafi vaziyetler de dikkate alınarak etkili bir siyaset izlenmeli diyerek bu politikayı yürütmek için de iktisadi imkanlara ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir.

Hasan Saka Kabinelerinin, demokrasinin icaplarını yerine getirmediğini, kendine mahsus mutaassıp bir zihniyetten kurtulamadığı için demokratik hareketlerin geciktiğini vurgulamıştır.

Seçim Kanunu'nda, 21 Temmuz 1946 seçimlerinden doğan bütün noksanların ve yolsuzlukların tekerrürüne imkan vermeyecek yenilikler yapılmalıdır diyen Oğuz, Matbuat Kanunu'nun da değişikliğe ihtiyacı olduğuna sözlerinde yer vermiştir. Hükümetin ekonomik istikrarsızlığı sonlandırmak için bel bağladığı imkanlar ümit verici değildir diyen hatip, hükümetin en ehemmiyetli konulardan olan ekonomi işlerine dair programda en ufak ciddi görüşlere yer vermemesi ve adeta bu konuları sükutla geciktirmesi, bizleri şaşırtmıştır.” demiştir.⁷⁹

Mehmet Oğuz'un programa ilişkin yoğun olarak yaptığı bu tenkitlerin ardından Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu söz olarak II. Hasan Saka Hükümetinin programına ilişkin tenkitlerine başlamış ve önce Hasan Saka Hükümetinin faydalı işler yapmış olduğunu söyleyerek konuşmasına başlayan hatip, Hasan Saka'nın Halk Partisi içinde en evvel Başbakan olarak demokratik sistemi kurmak için ortaya atılmış bir başbakan olduğunu söylemiş, “Hasan Saka, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nu değiştirmiş, milletin %90'ının istediği din işlerini yoluna koymuş ve bunu bir kanun haline getirmiştir.” diyerek şöyle devam etmiştir:

“Hasan Saka, Seçim Kanunu'nu yenilemek üzere çalışmalara bizzat katılmıştır. Komünistlerle mücadele eden Saka, Ankara'da 70 bin nüfusun

⁷⁹ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 228-230.

barındığı gecekondlu evlerinin sahiplerine temlikini temin eden kanunu, meclisten çıkarmıştır.”

Hatip, Hasan Saka’ya güvenoyu vereceklerini ancak ondan isteklerinin bulunduğunu belirttikten sonra, “Hasan Saka’nın iş yapacağına ve genç elemanlardan teşekkür etmiş olan hükümetin milletin arzularını yerine getireceğine itimadımız büyüktür” demiştir.

Tekelioğlu; devlet dairelerinde yapılan gereksiz harcamalar ve fuzuli masrafların önüne geçilsin, fuzuli memuriyetlere son verilsin diyen hatip, en bozuk işlerden birisinin orman işleri olduğunu vurgulayıp “devletin en mühim işlerinden olan ormanların bugün işletme müdürlerinin keyfine, arzusuna göre sarf edildiğini söyleyerek, bu teşkilatın lağvedilmesini istiyoruz” demiştir.⁸⁰

Hatip Tekelioğlu’nun, ziraat işletmelerinin Türk milletinin başına gelen büyük bir bela olduğuna yönelik fikri üzerine büyük bir tepki oluşmuştur. Denizli Milletvekili Kemal Cemal Öncel: “Tekelioğlu’nun akli bu işlere ermiyor” derken, Mardin Milletvekili Dr. Aziz Uras, ve Konya Milletvekili Mithat Şakir Atlan da bu fikre tepki göstermiştir.⁸¹

Sinan Tekelioğlu konuşmasına devamla, eleştirilere şöyle cevap vermiştir.

“Kendi arazilerini işletmekten aciz olan, çiftçi geçinen gruplar kira ile arazi tutuyorlar, herhalde kabadayılık yapacaklar. Bu arazi etrafındaki halka dağıtılacak olursa; hem halk, hem hükümet, hem memleket bundan istifade edecektir. Halk arazi diye feryat ederken, araziyi boş bırakmak veya kiraya vermek doğru değildir diyen hatip, Hasan Saka’dan rica ediyorum bu çiftlikleri civardaki köylülere tevzi etsinler. Bu çiftliklerde yaşanan ufak tefek

⁸⁰ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 232-233.

⁸¹ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 234.

yolsuzlukların da bilincindeyim diyen hatip, İnşaat tehiri için karar verildiği halde bu çiftliklere parklar ve lokantalar yapılmış birçok masraflar ihtiyar edilmiştir.⁸²

Kombinalarda da birçok masraflar, israflar, suiistimaller yapılmaktadır.⁸³ Toprak Mahsulleri Ofisini, artık başka kişilere para kazandırmayacak kullansın ve Ziraat Bankası'na raptedilsin.⁸⁴

Milli Savunma Bakanlığı'nın işleri de yoluna konulmalıdır. Genel Kurmay, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlansın"⁸⁵ diyen Tekelioğlu, Emekli Kanunu'na da konuşmasında yer vermiş ve yeterli zam alamayan emeklilerin mağdur duruma düştüğünü vurgulamıştır. "Memlekete hizmet etmiş, hayatını vakfetmiş insanlar bizim için önemlidir" diyen Tekelioğlu Batı Trakya'dan göç ile gelen Türklerin durumuna da değinmiş;⁸⁶ "Batı Trakya'dan birçok muhacirler gelmiştir. Bu muhacirlerin Yunanistan'da Hükümet kuvvetleri tarafından, gerek çeteciler tarafından çekmedikleri eza ve cefa kalmamış, canlarını kurtaracak, birçok şehit ve yaralı bırakarak anavatana gelmişlerdir. Ancak yeterli yardım yapılmamıştır. Bu duruma Sıhhat Bakanlığı'nın el uzatmasını Hasan Saka'dan rica ederim."⁸⁷ demiştir.

Hükümet programı hakkında uzun bir açıklama yapan ve hükümetten beklentileri dile getiren Sinan Tekelioğlu'nun ardından kürsüye gelen Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik; "(...) II. Hasan Saka hükümetinin programı, gerçekleştirilemeyen vaatlerle dolu olan I. Hasan Saka Hükümeti programını kısaca bir tekrarı olup, müspet, inandırıcı bir kıymet taşımamaktadır" demiştir.⁸⁸

⁸² **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 234.

⁸³ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 235.

⁸⁴ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 235.

⁸⁵ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 235.

⁸⁶ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 236.

⁸⁷ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 236.

⁸⁸ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 237.

Hatip “II. Hasan Saka Hükümeti de sarıh ve samimi olarak ne yapmak istediğini çizememiş, tespit edememiştir.⁸⁹ Gittikçe kötüye giden iktisadi, zirai, mali ve sosyal durumu bu akıbetten kurtarmak imkanları, ancak seçim emniyetini sağlayacak tam ve kamil bir seçim kanunu yapmak ve bunun olgun ve feragatli bir zihniyetle derhal tatbik edilmesi imkanını TBMM feshine ve yeniden seçim yapılmasına karar vermek suretiyle sağlanabilir” demiş,⁹⁰ “21 Temmuz 1946 seçimine göre teşekkül eden TBMM’nin; o günden-bugüne kadar geçen zaman içinde, milletin başlıca ihtiyaçlarını, sıkıntı ve üzüntülerini son sıraya alarak, bir hakkın ifa ettiğine kani değiliz” diyerek sözlerine devam etmiştir.⁹¹

Kürsüye gelen diğer hatip Çorum Milletvekili Dr. Necdet Yücer, hükümet programında yer alan ekonomik esaslar ve bu konudaki önerilerini içeren bir konuşma yapmış, Türk mallarının dış piyasada satılmamakta veya çok güçlüklerle satılmakta olduğunu ve bunun nedenlerini konuşmasında maddeler halinde sıralamışlardır.⁹²

Söz alan Maraş Milletvekili Emin Soysal, “Hasan Saka hükümetinin programı maalesef bağımsız milletvekillerine önceden vaktinde verilmemiştir. 13.10.1947’de okuduğu beyannamesini Demokratlara ilk önce vermiş bağımsız milletvekillerine vermemiştir”, diyerek bu durumdan duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir.⁹³

Emin Soysal “Hasan Saka sanki I. Hasan Saka Hükümeti programı gerçekleşmiş ve tüm söylemler yapılmış gibi bundan 8 ay sonra yeni bir

⁸⁹ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 237.

⁹⁰ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 237.

⁹¹ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 238.

⁹² **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 238-239.

⁹³ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 240.

program okuyor, okunan program, adeta bir programsızlık örneğidir” diyerek, Hasan Saka Hükümetini oldukça acı bir şekilde eleştirmiştir.⁹⁴

Eskişehir Milletvekili Hasan Polatkan, Hükümet programına yönelik yaptığı eleştirilerde şu sözlerle yer vermiştir:

“...I. Hasan Saka hükümeti programı ortaya atılan boş vaatlerden ibaretti...Sekiz ay önce okunan I. Hasan Saka hükümeti programında, memleketin bugün büyük bir derdi olan inşaat malzemesi sıkıntısını giderecek çarelere baş vurulacağından bahsolunduğu halde bugüne kadar bu hususlarda en ufak bir tedbir alınmamıştır. Programda, vatandaşın geçim zorluğuna çare aranılacağı yazılmakta idi. Memleketimiz için bu kadar hayati öneme sahip bu mesele için bulunan çare, kurulan bir komisyona rapor hazırlatmaktan öte gidemedi.”

Hatip konuşmasında dış ticaret ve ziraat konusuna değinerek, beklentilerinden bahsetmiş, yapılmayan ve yerine getirilemeyen vaatlere değinmiştir.

Kürsüye gelen Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytinoğlu; “Eski kabinenin bir soru sonucu hayat pahalılığı ve geçim zorluğu hakkındaki vaatlerini inkâra giden beyanlarından sonra yeni programının bu gibi halleri önleyici bir şekilde tertiplenmiş olmasını da gayet tabii bulmak lazım gelir. Güvenoyu almak üzere karşımıza çıkan yeni hükümetin umumi ve mütereddit oluşu daha işe başlarken kendine olan itimatsızlığını göstermiş bulunmaktadır.” demiştir.⁹⁵

Afyonkarahisar Milletvekili Şahin Laçın; “II. Hasan Saka Hükümetinin programı bundan 9 ay evvelkinden daha basit ve aynı haleti ruhiye içinde hazırlanmış olduğundan eski hükümetin devamı olarak kabul edilebilir. Bu

⁹⁴ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 240.

⁹⁵ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 248.

kabine birkaç genci de içine almasına rağmen bugünün icaplarına uyarak demokrasiyi geliştirecek karakteri taşımamaktadır.” demiştir.⁹⁶

Afyon Karahisar milletvekili Sadık Aldoğan konuşmasını üç başlık altında toplamıştır; Birincisi Hasan Saka Hükümetinin çekilmesi meselesi üzerinde, ikincisi Hasan Saka’nın tekrar niçin kabineyi teşkile memur edilmesi üzerinde, üçüncüsü de bu kabinenin teşekkül tarzı üzerinde olmuştur.

Hatip, konuşmasında: “demokrasi hüküm süren bir memlekette bir başbakanın bu kadar kaçamaklı ve müphem ifade edilmiş bir sebeple istifa etmiş olduğu görülmüş şey değildir” demiştir.⁹⁷

Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, “II. Hasan Saka Hükümetinin kendilerini yeterince tatmin edemediğini, tenkitin gayet kolay olduğunu fakat milletin yaralarına kalıcı bir şekilde tesir etmek gerektiğine” sözlerinde yer vermiştir. “Gerek Hasan Saka kabinesi olsun gerekse diğer başka kabineler olsun bu duruma değinemezse hiçbir muvaffakiyet gösteremez” demiştir.⁹⁸

Afyonkarahisar milletvekili Kemal Özbaran konuşmasında yeni hükümet hakkında şu görüşlere yer vermiştir:

“Bir hükümet teşekkül ederken, teşekkül anında o ülkenin sakinleri olan milletin taşımakta olduğu haleti ruhiye ve o yerde mevcut olan ahval ve şartlara uygun şekilde bir programla milletin karşısına çıkmaya mecburdur. Program 1939’dan bu tarafa bu milletin geçirmekte olduğu zorluklara çare bulmak arzu ve kaygusunu milleti tatmin edecek şekilde ifade edememiş görünüyor.

⁹⁶ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 248.

⁹⁷ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 250.

⁹⁸ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 255-256.

Maddi ıstıraplar hususunda bundan 9 ay evvel Hasan Saka'nın programında, yapacağız, edeceğiz gibi vaatlerle müteselli olur gibi oluyorduk. O zaman bendeniz söz aldığım zaman, hayır katiyet yoktur, burada bir hayal ve serap seziyorum demiştim. Hatta bazı arkadaşların itirazını mucip olmuştu. I. Hasan Saka kabinesi vaatlerini yerine getirememiştir, bu da yapılan eleştirilerde haklı olunduğunu göstermektedir” demiştir.⁹⁹

II. Hasan Saka Hükümeti programına ilişkin yapılan eleştirilerin ardından kürsüye gelen Hasan Saka programa yönelik yapılan eleştirilere cevaben şu açıklamayı yapmıştır:

“Aziz arkadaşlar; tekrar kürsüye gelmemi icap ettiren bazı noktalar olmasaydı, müzakerenin bu safhasında söz almamam hakikaten daha doğru olurdu. Maruzatıma başlamadan evvel şunu arz edeyim ki, bütün gayretine rağmen kendilerinin arzusuyla 48 saat evvel kendilerine tevdi ettiğim hükümet beyannamesi üzerinde yapmış oldukları ve beni müstefit eden Demokrat Parti grubu namına yazılı olarak burada okumuş oldukları sözleri bütün gayretime rağmen not edemedim. Kendilerinin yazılı cevaplarının muhteviyatından daha evvel haberdar olmuş olsaydım kendilerine burada mufassal cevap vermek imkanını bulurdum.

Kendilerinin yazılı mütalaalarına, tetkik ve tenkitlerine tamamen cevap veremeyecek olursam sözlerini, fikirlerini not edememiş imkansızlığına bağışlasınlar.

Bazı esaslı noktalar var ki onlara temas etmek istiyorum. Sayın İsmail Hakkı Demokrat Parti grubu namına hükümet beyannamesini mütenazır tenkitlerini okudukları zaman bilhassa esaslı bir iki nokta üzerinde durmuşlardır.

⁹⁹ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 256-257.

I. Hasan Saka hükümeti 8-9 aylık müddet zarfında demokrasi yolunda bir Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun 18. maddesi ile sıkıyönetimin kaldırılması gibi bir iki şey istisna edilecek olursa bu yolda hemen hemen hiçbir şey yapmamışlar buyurdular.

Bendeniz zannediyorum ki, mesuliyeti üzerime aldığım zamandaki durumla bugün vardığımız durum arasındaki mesafeyi, demokrasi rejiminin bu memlekette ilerlemesi ve süratle mesafe alması bakımından ölçmek hususunda objektif düşünülürse ve hükümetin bütün icraatında gösterdiği zihniyet ve yürüdüğü yolu ölçerlerse hükümeti bu kadar kısır işgüzarlıkla itham etmekte isabet olmadığına kendileri de kani olur zannederim.

Kürsüde muhtelif vesilelerle söz alan arkadaşlar hakimlerin behemehal seçim emniyetinin bu memlekette temin etmek için seçim muamelatına bilfiil vaziyet etmeleri ve bu işin onların murakabesi altında yürütülmesi lüzumunu ileri sürdüler. Bu, Demokrat Partili arkadaşlarımızın Seçim Kanunu'nun tadili tasarısını Büyük Millet Meclisi'ne sundukları gün ileri sürdükleri bir tekliftir. Hükümet seçim muamelatının emniyeti bakımından bu memlekette hukuki müeyyide bakımından, herhangi bir boşluk var mı, yok mu diye bütün gayretini sarf etmiş ve I. Hasan Saka Kabinesi muhtelif yerlerde belediye seçimi, şu seçim, bu seçimde bütün idari imkanları kullanmak suretiyle hüsnü niyetle ve iyi seçim yapmak gayretinin muhtelif misallerini vermiş olmakla beraber hukuki mevzuat sahasında da bazı noksanlar olup olmadığını incelemiş ve bunları tamamen yerine getirmek maksadıyla çalışırken ilk yaptığı iş Demokrat arkadaşlarımızın evvelce Büyük Millet Meclisi'ne sundukları bir tadil teklifini eline almak, tetkik etmek olmuştur. Samimiyetle zannediyorum Hükümet, Büyük Millet Meclisi'nin encümenleri elinde tetkik edilmekte bulunan layiha getirildiği vakit ana prensipleri için ettirdiği tadilat hususunda o tadil tekliflerini kat kat ileri geçecek kadar hükümleri içine koymuş bulunuyordu.

Encümende bu mevzu ilk defa mütalaa edildiği zaman Demokrat Parti'ye mensup arkadaşların verdiği izahatı dinledik. Çok temiz ve kıymetli hakimler sınıfının seçim muamelatı dolayısıyla siyasi cereyanlara en çok da bu gibi siyasi işlere karıştırmak bizim bünyemize: bizim geleneğimize ve bizim dükkanımızın telakkisine ve bizim idari umumiye zihniyetimize ve psikolojik sistemimize uygun olmadığı düşüncesiyle buna taraftar olmadığımızı söyledik. Bu layihayı tetkik eden encümen de bizimle beraber tasarıda bu noktanın yer almamasına karar vermiştir. Arkadaşlar, Demokrat memleketler yalnız İtalya ve Fransa değildir. Demokraside daha çok ileri giden ve daha çok eski bulunan başka memleketler de vardır. Bizim anladığımız manada demokrasi rejimine sahip olan bütün dünya memleketlerinin içerisinde, yalnız ikisinin iki seneden beri ahval ve şeraitin uygulanmasıyla kabul ettiği memleketlerden yalnız ikisinin misali ileri sürülüyor. Başta İngiltere gibi, Amerika gibi ve diğer Avrupa memleketleri gibi senelerce demokrasi rejimi içinde yaşamış memleketlerin dahi geleneğine girmeyen ve hakimlerin seçim muamelatını idare etmesinden ibaret olan bir yeniliği, biz öteden beri itiyatlarımız ve hakimlerimizin bünyesi ve hakimler ile idareci umumiye arasındaki münasebetlerin icabı olarak kabul etmek imkanını görmedikse zannetmesinler ki, seçim muamelatını emniyette tutabilmek için müeyyide namına yapılması lazım gelen bütün imkanları çok samimi bir şekilde araştırma zihniyetini göstermiyoruz, onun için bu yola gitmiyoruz. Hayır. Bunu, memleketimizin bünyesine kabili tatbik olan bir müeyyide ve tatbikat olarak kabul etmediğimizden dolayıdır ki, aynı fikirde bulunmuyoruz. Seçim Kanunu'nun tadil tasarısının kendilerini tatmin etmeyecek bir mahiyet taşıdığı hakkında edindiğim intibadan çok teessür duyduğumu huzurunuzda belirtmeyi bir vazife bilirim. Demokrat arkadaşların değil biz, dünyada demokrasi rejimine sahip memleketlerin henüz %98'inde yer bulamayan bir yeniliği kabul eden memleketlerde dahi Fransa'da ve İtalya'da aleyhinde şikayetler başlayan bir yeniliği, bütün emniyeti temin edecek yegane çare gibi Demokrat Partili arkadaşların telaki etmemelerini, memlekette demokrasi rejiminin biran evvel arzu ettiğimiz gibi ilerlemesi

hususunda yaptığımız müşterek gayretlerin muvaffakiyeti namına rica ediyorum.

Arkadaşlar; bizim Seçim Kanunu'ndan anladığımız esas fikir şudur: Demokrasi rejimi bize hariçten telkin edilmiş, icbar edilmiş bir mefhum olmayıp 25 seneden beri, bu memleketin mukadderatına etkili olmuş ve memleketi çamurdan çıkarıp bugünkü mevkiine getirmek bahtiyarlığında bulunmuş olan Büyük Ebedi Şefimizin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin eseri olduğu içerde ve dışarıda ve bütün dünya muvacehesinde iddia edecek durumdayız. Demokrasi rejimi denilen rejim bu partinin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin öteden beri programlarında, tüzüğünde yer almış bir ideal olarak yaşamıştır. Yalnız ideal olarak kalmamış bu partinin kurucusu Büyük Atatürk tarafından hayatında tatbika geçirmiştir. Rejimi tek partiliden çıkarıp çok partili rejime geçirmek için partimizin esas umdelerine dayanarak yapılan tecrübeler maalesef ebedi şefimizi o zaman o yolda yürümek imkanına mahzar etmemiştir. Şeraitin o zamanki tecrübeleri ademi muvaffakiyete götürmesinin mesuliyeti bizim partimizin sırtında değildir. Onun tahlilini yapmış olanlar bilir ki, bunun vebalini o şerait içinde bu vazifeyi üzerine almış olan arkadaşların tamamıyla sabr-u tahammül ve sebatla çalışmamış olmalarında aramak lazımdır. Binaenaleyh hiçbir siyasi parti ve hiçbir siyasi teşekkül ve milletin hiçbir ferdi, bu memlekette seçim muamelatının, vatandaşın rey kullanma hakkını her türlü şaibelerden ari olarak yerine getirecek müeyyideleri, hukuki icapları mevzuatımızın taşıyıp taşımadığından şüphe etmeyecek bir hale getirilmesi Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetlerinin samimi kararıdır.

Bunu, şüphe etmeye imkan bırakmayacak şekilde Meclis kürsüsünden sarahatle ve samimiyetle ifade etmeyi lüzumlu sayıyorum.

Binaenaleyh yakında Büyük Millet Meclisi'nin tatil edeceği seçim tasarısını bu bakımdan dünya muvacehesinde emniyet verecek mahiyette çıkacağına kaniyim. İcap ederse şu veya bu itirazlara uğradığı takdirde

dünyada otorite diye sayılan bitaraf adamların, Lahey'den, İsviçre'den gelip bu hususta tetkikat yapması ve Türkiye'de bu mevzuat dahilinde seçim muamelatının her türlü emniyet altında olup olmadığını, arz ettiğim gibi, bitaraf dünya otoritelerine tetkik ettirmeye de hazır olduğumu alenen bu kürsüden beyan ederim".¹⁰⁰

Başbakan konuşmasından sonra Meclisten güvenoyu istemiş, yapılan oylama neticesinde; 348 milletvekilinin iştirak ettiği oylamada 40 red oyuna karşılık 308 evet oyu ile II. Hasan Saka kabinesine meclis güvenini beyan etmiş olmuştur. Sonuçların açıklanması üzerine Başbakan Hasan Saka tekrar kürsüye gelerek hükümete verilmiş olan güvenden dolayı Meclise teşekkür etmiştir.¹⁰¹

Devrin gazetelerinin II. Hasan Saka Hükümetinin programına yönelik eleştirileri ise şöyledir:

Cevat Dursunoğlu, Ulus gazetesinde hükümetin programına ilişkin şu sözlere yer vermiştir:

"Yeni hükümetin yapısı, bu kabinenin ilerideki başarısı hakkında bize büyük ümitler verdiği gibi, programının memleket gerçeklerine ve zamanın zaruretlerine uygun olması da bu ümidimizi kuvvetlendirmektedir. Hasan Saka'nın da söylediği gibi, Hükümetin ana programı CHP'nin esas programıdır. Bu programda millet çoğunluğunun iradesini temsil eden partinin son kurultayında memleketin her türlü dert ve ihtiyacı, her yönden incelenerek tespit edilmiştir. Hasan Saka Hükümeti, demokrasinin icaplarına uyarak programını meclise arzdan 48 saat önce muhalefet gruplarına vermiş ve bu grupların bu mühim memleket işini her yönden vaktinde incelemelerini

¹⁰⁰ **TBMM T.D.:** D.8, C. 12 (18. 06. 1948) B. 73, O. 1, 269-270.

¹⁰¹ **Ayin Tarihi:** No. 175 (Haziran 1948), 35-36; **Ulus** (19 Haziran 1948), 1-2.; **Cumhuriyet** (19 Haziran 48). 1-4.

sağlamıştır. Demokrat Partisi, Müstakil Demokratlar Grubu gibi iki muhalefet grubu da program okunduktan sonra çok iyi hazırlanmış bir şekilde kürsüye gelerek programa yönelik eleştirilere başladılar. İki tarafın resmi sözcüleri, hazırlıklı ve sistemli olarak yeni hükümetin programını tenkide çalıştılar. Yalnız bazı hususlarda incelemeleri tam olmadığından ve devlet işlerine bir kısım alanlarda, vukupları henüz olgunlaşmamış bulunduğundan tenkitlerinin aksayan tarafları olmuştur.”¹⁰²

Yavuz Abadan, Ulus gazetesindeki köşesinde yeni kabinenin programı hakkında şu sözlere yer vermiştir:

“Yeni kabine programının, kısalık ve ölçülülüğü en mühim hususiyetini teşkil etmektedir. Hükümet, beyannamesini günlük ve normal idare işlerinin tafsilat ve teferruatıyla doldurmaktan titiz bir dikkatle kaçınmıştır. Bu nedenden dolayı da Kabinenin ana davalarımız üzerindeki görüşü, daha açık, özlü ve aydın bir şekilde belirtilme imkanına kavuşmuştur.

Yeni Hükümet dış politikasında Türkiye Cumhuriyeti’nin eski, “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” geleneğine bağlı ve sadık kalmıştır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve ülküsüne de inançla bağlıdır. Hükümet ülke bütünlüğümüzün ve bağımsız devlet haysiyetimizin başlıca temeli olan milli savunma ihtiyaçlarını, her ihtiyacın üstünde tutmaktadır.

Hükümet programında iç politikamızın ağırlık merkezini, girmiş olduğumuz yeni demokratik sistemin temellerini kuvvetlendirme esası teşkil eder.

Programın mali ve iktisadi siyasete ait kısımları realist bir görüşle, bütün imkan ve kaynakları sıkı sıkı hesap eden bir tasarruf zihniyetinin

¹⁰² Cevat DURSUNOĞLU: “Hükümetin Programı ve Muhalefet”, **Ulus** (20 Haziran 1948), 1-4.

ifadesidir. Hükümet, karşılaşmakta olduğumuz iktisadi güçlükleri, küçümseme yoluna sapmamıştır. Hasan Saka Hükümetlerinin mali siyasetine hakim olan düşünce, başta tasarruf, sonra da vergilerde ıslahattır. Hükümet iç ve dış amillerin elverdiği nispette tasarruf kararındadır.

Devlet masraflarında yapılacak kısıntılara karşılık vergi sistemlerindeki yenilikler, hem adaleti gerçekleştirme hem de gelir kaynaklarını kuvvetlendirme bakımlarından önemli büyük bir çalışma olacaktır.

II. Hasan Saka Hükümeti iyi niyet mahsulü olduğuna şüphe olmayan ve ana davalarımızı özlü bir şekilde kavrayan programını gerçekleştirecektir” demiştir.¹⁰³

Hasan Saka Hükümetleri, 1948 yılında Matbuat Kanunu’ndaki antidemokratik hükümleri değiştireceğini açıklamış ve gazeteci ile hukukçulardan oluşan komisyon, hükümete yapılması gereken değişikliklerle ilgili bir rapor vermişti.¹⁰⁴ Bu rapor akabinde Matbuat Kanunu’nda ciddi değişiklikler yapılmıştı. Yapılan bu değişikliklere ilişkin Büyük Millet Meclisi’nin yeni kabine programı okunurken, Demokrat Parti sözcüsü tenkitlerini bu kanun üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Yavuz Abadan yapılan bu eleştiri hakkında şu yorumu yapmıştır:

“Yürürlükte olan Basın Kanunumuza tevcih edilen bu yersiz ithamın isabetsizliği, ortada ondan korkan hiçbir kimsenin bulunmamasıyla sabittir. Bugünkü durumumuzda basınımız vatandaşların düşüncelerini her şekilde, ağır tenkitler yapmakta, nasihatler vermekte, yollar göstermekte tamamen serbesttir. Türkiye’de basın hürriyeti tam manasıyla yerleşmiştir. Basın

¹⁰³ Yavuz ABADAN: “Yeni Hükümetin Programı”, **Ulus** (19 Haziran 1948), 1-5.

¹⁰⁴ Alpay KABACALI: **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü** (İstanbul, 1990), 162.

hürriyeti bu ülkede Anayasa ve kanunlarla teminat altına alınmıştır.” diyerek Matbuat Kanunu’na ilişkin yapılan eleştirilerin yanlışlığını vurgulamıştır.¹⁰⁵

Selim Ragıp Emeç, yeni Hükümetin programını tahlil etmiş, programda Demokratları tatmin yönünde eskiye oranla hiçbir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Programın oldukça kısa ve umumi olduğunu, ilk programda olduğu gibi yine hayat pahalılığı ile mücadele edileceğinin söylendiğini ve bu konuya ilişkin vaatler yapıldığını vurgulamıştır. II. Hasan Saka Hükümetinin programını üzerinde konuşulur bir metin saymaktan uzak durarak; bunu genişletmek suretiyle bir nevi istizah mevzuu yapmaya çalışacaklardır. Bu husus Demokrat Parti sözcülerinin konuşmalarından ve Celal Bayar’ın ileri sürdüğü fikirlerden anlaşılmaktadır diyerek programa yönelik tespitlerini belirtmiştir.¹⁰⁶

I. Hasan Saka Hükümeti 10 ay iktidarda kaldıktan sonra 8 Haziran 1948’de istifa etmiş ve Hasan Saka aynı gün yeni bir kabine ile tekrar göreve başlamıştır. Yeni isimlerden oluşan genç ve dinamik bir kadroyla yeni bir hükümet kurulmuş, ancak hiç bir şey beklendiği gibi olmamış ve 1948 yılı sonlarında artık hükümet oldukça yıpranmıştır. II. Hasan Saka kabinesi 16 Ocak 1949’da istifa etmek zorunda kalmıştır.

Başbakan Trabzon milletvekili Hasan Saka’nın istifa ettiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi;

Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na

Memleketin bugünkü şartları içinde, üzerine aldığı vazifeyi maddi imkanların yeterliği derecesinde ifaya çalışmakta devam eden hükümetin,

¹⁰⁵ Yavuz ABADAN: “Basın Hürriyeti”, **Ulus** (22 Haziran 1948), 1-3.

¹⁰⁶ Selim Ragıp EMEÇ: “Yeni Hükümetin Beyannamesi”, **Son Posta** (17 Haziran 1948), 1-2.

son zamanlarda rastladığı bazı müşküller sebebiyle istifayı kararlaştırması üzerine Başbakan Trabzon Milletvekili Hasan Saka çekilmiş ve çekilmesi kabul edilmiştir.

Yeni hükümet kuruluncaya kadar eskisinin vekaleten vazifeye devam etmesi rica edilmiş olduğunu saygı ile arz ederim.¹⁰⁷

Cumhurbaşkanı
İsmet İnönü

Hükümetin istifasında etkili olan nedenlere bakacak olursak;

CHP parti grubunda yapılan görüşmelerde Hasan Saka'ya ve kabinesine karşı oluşmaya başlayan tepkilerin hükümeti istifaya götürdüğü söylentiler arasındadır.¹⁰⁸ Hükümetin istifasına sebep gösterilen bir diğer gelişme de Başbakan Hasan Saka ile Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek arasında yaşanan bakanlık görevi krizidir. Kasım Gülek'in Devlet Bakanlığına kaydırılarak bu görevi yürütmesi kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün isteği de bu doğrultudadır. Kasım Gülek bu görevi kabul etmiş, bunun üzerine kararnamesi yazılmıştır. Ancak Gülek bu görevi yapamayacağını söyleyerek, bir gün sonra da köşke çıkarak Cumhurbaşkanı İnönü'den bu görevden affını istemiştir. İnönü'de kabul ederek Başbakan'a iletti. Böylece yukarıdan emirler gelmeye başlamıştır. Tezkere meclisten geri alınmış, Resmi Gazete'de çıkacak kararname de yok edilmiştir.¹⁰⁹

Ulus gazetesi, Hasan Saka kabinesinin çekilme nedeniyle ilgili: "...Hasan Saka kabinesini çekilmeye zorlayan sebeplerin başında mali güçlüklerin yer almış bulunduğu kimsenin meçhulü değildir." yorumunu yapmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁷ **TBMM T.D.:** D.8, C. 15 (17. 11. 1949) B. 33, O. 1, 141.

¹⁰⁸ Hilmi URAN: **a.g.e.**, 527.

¹⁰⁹ Faik Ahmet BARUTÇU: **Siyasi Anılar 1919-1954** (İstanbul, 1977), 341-344.

¹¹⁰ **Ulus** (18 Ocak 1949), 1-3.

Son Posta Gazetesi ise, 1949 yılı bütçesinin çok ağır ve yüklü olduğunu, hükümetin açığı kapatmak şöyle dursun, yeni kazanç, lüks ve yol vergileriyle tahmin ettiği gelirleri bile toplayamayacağını belirtiyor. Ayrıca Kazanç Vergi Tasarısı'nın meclisten komisyona tekrar iadesi de hükümete vurulmuş bir darbe olarak kabul ediliyordu.¹¹¹

Hasan Saka Hükümeti, 1948 yılında iyice yıpranmıştır. Başvekil parti grubu ile ihtilaf halindedir. Bu çekişmenin temelinde yeni seçim kanunu tasarısında yer alacak olan esasların rol oynadığı anlaşılmaktadır. Hasan Saka bu kanunların karşı tarafın işine yarar şekilde çıkmasını istememiştir.¹¹²

Hasan Saka kabinesi iktidara geldiği günden beri büyük güçlüklerle görevini sürdürebilmiştir. CHP'nin içindeki aşırılar Saka'yı çok yumuşak bulurken, ılımlılar ise yeterince ılımlı ve ölçülü olmadığı görüşünde birleşmişlerdir.¹¹³

Hasan Saka hükümeti birkaç nedenden değil, birikmiş siyasi ve iktisadi meselelerin neticesinde istifa etmiştir demek daha müspet bir netice olacaktır.

Uysal politikası sebebiyle kendi grubunda destek göremeyen Hasan Saka istifaya mecbur kalmıştır. Hasan Saka hükümeti, göreve geldiği günden itibaren bu görevi zorluklar içinde sürdürmüş ve bu yüzden çok yıpranmıştı. Kendi partisi içinde aşırı görüşlüler Saka'yı çok yumuşak olmakla; ılımlılar ise yeterince yumuşak olmadığı için sürekli eleştirmişlerdir.¹¹⁴

¹¹¹ **Son Posta** (15 Ocak 1949), 1-4.

¹¹² Şevket Süreyya AYDEMİR: **İkinci Adam**, C. II. (İstanbul, 1979), 474.

¹¹³ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **a.g.e.**, 50-51.

¹¹⁴ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **a.g.e.**, 48.

Hasan Saka Hükümetinin istifası ardından yerine yeni kabineyi kurmak için, akla ilk önce Adana milletvekili ve CHP Genel başkanı Hilmi Uran gelmiş, ve kendisine teklif yapılmıştır. Hilmi Uran, mazeret beyan ederek, bu görevi kabul etmemiştir. Bu vazifeyi kabul etmesi için kendisine ısrar dahi edildiği söylenmektedir. Uran, Başbakanlık görevini alamayacağını kesin bir dille reddedince, bu makam için kimin münasip olacağı sorusu ile karşılaşmış, tereddütsüzce söylediği isim Şemseddin Günaltay olmuştur.¹¹⁵

Hilmi Uran'dan başka, Necmeddin Sadak, Fuat Sirmen ve Nurullah Sürmen bu teklifi reddetmişlerdir. Şemseddin Günaltay hükümetine daha genç ve ılımlı kişiler alındı. Önde gelenler arasında, Nihat Erim, İsmail Rüştü Aksel, Kemal Satır ve Cemil Sait Barlas vardır. Ayrıca bu kişiler İnönü'ye yakınlıkları ile tanınmaktaydılar. Ankara Üniversitesi'nde tarih profesörü olan Günaltay dindar, dengeli ve ılımlı bir kişi olarak bilinmektedir.¹¹⁶

Yeni Hükümeti kurmaya Sivas Milletvekili Şemseddin Günaltay'ın memur edildiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi;

Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na

Yeni Hükümetin teşkiline Sivas Milletvekili Şemseddin Günaltay memur edilmiş ve yeni bakanların seçilmesinin kendisine bildirilmiş olduğunu saygı ile arz ederim.¹¹⁷

Cumhurbaşkanı
İsmet İnönü

¹¹⁵ Fahir GİRİTLİOĞLU: **a.g.e.**, 220.

¹¹⁶ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **a.g.e.**, 48.

¹¹⁷ **TBMM T.D.:** D.8, C. 15 (17. 11. 1949) B. 33, O. 1, 141.

Şemseddin Günaltay tarafından kurulan hükümetin Bakanlar Kurulu listesi ise Şu Şekildedir;

Başbakan; Şemseddin GÜNALTAY (Sivas)

Devlet Bakanı; Başbakan Yardımcısı, Nihat ER M (Kocaeli)

Devlet Bakanı; Nurullah Esat SUMER (Antalya)

Adalet Bakanı; Fuat SÜRMEN (Rize)

Milli Savunma Bakanı; H sn  ÇAKIR

 iŐŐleri Bakanı; Emin ER Ő RG L (Zonguldak)

DıŐŐleri Bakanı; Necmeddin SADAK (Sivas)

Maliye Bakanı; İsmail R Ő t  AKSAL

Milli Eēitim Bakanı; Tahsin BANGUOēLU

Bayındır Bakanı; Şevket ADALAN ( zmir)

Ekonomi ve Ticaret Bakanı; Cemil Sait BARLAS (Gaziantep)

Vedat D CLEL  (Diyarbakır)

Saēlık ve Sosyal Yardım Bakanı; Dr. Kemali BAYAZIT (Maraş)

Gümrük ve Tekel Bakanı; Dr. Fazıl Şerafettin B RGE (Kocaeli)

Tarım Bakanı; Cavit ORAL (Seyhan)

Ulaştırma Bakanı; Dr. Kemal BAYAZIT (Maraş)

Çalışma Bakanı; Reşat Şemseddin SİRER (Sivas)

İşletmeler Bakanı; Münir BİRSEL (İzmir)¹¹⁸

Şemseddin Günaltay, Büyük Millet Meclisi'nde Hükümetin Programını okumuş ve beklenildiği gibi güvenoyunu almıştır.¹¹⁹

¹¹⁸ **TBMM T.D.:** D.8, C. 15 (17. 11. 1949) B. 33, O. 1, 533.

¹¹⁹ Hükümetin programı için bkz. **TBMM T.D.:** D.8, C. 15 (24. 11. 1949) B. 36, O. 1, 533.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HASAN SAKA HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ İÇ VE DIŞ GELİŞMELER

3.1. Hasan Saka Hükümetleri Döneminde Meydana Gelen İç Siyasi Olaylar

Hasan Saka Hükümetleri'nin bir önceki döneme oranla daha liberal ve daha hoşgörülü bir siyaset izlemesi, tüm partilere eşit davranması, gerilen ortamı biraz yumuşattığı gibi kurulmaya çalışılan demokratik düzene de olumlu katkı sağlamıştır.¹

Demokrat Parti de Saka'nın Başbakanlığa atanmasını olumlu karşılamış, 12 Temmuz bildirisiyle başlayan iktidar muhalefet yakınlaşması Saka Hükümeti'nin kurulmasından sonra da gözle görülür şekilde hızlanmıştır.²

Bu durumu simgeleyen iki gelişmeden biri, İnönü'nün gezileri diğeri devletçilik konusundaki yeni tartışmalar olmuştur. İnönü, Saka kabinesinin göreve gelmesinden sonra 12 Temmuz Bildirisi'nde ileri sürdüğü gibi hükümetin partilere karşı tarafsızlığını sağlamaya çalışmış çıktığı yurt gezisinde Demokrat Parti il merkezlerini de ziyaret ederek bunu açıkça

¹ Necdet EKİNCİ: "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XVI. (Ankara, 2002), 731

² Korkut BORATAV: **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, C. IV. (İstanbul, 1989), 149.

göstermiş ve yöneticilerin partilere eşit davranmalarını içeren emirler vermiştir.³

Siyasal gerginliğin azalmasında yeni hükümetin Demokrat Parti'nin talepleri doğrultusunda girişimlerde bulunması da önemli rol oynamış 22 Aralık 1947'de hükümet, savaş yıllarında ilan edilen ve Demokrat Parti tarafından sürekli eleştirilen sıkı yönetimi kaldırmıştır.⁴

Bütün bu gelişmelerden ayrı olarak, muhalefet içinde yeni hükümetin programını, demokratik tedbirler alma vaatlerine rağmen 12 Temmuz Beyannamesinin yarattığı dostluk havasını bozabilecek mahiyette görenler de vardır. Hatta bazıları yeni kabinenin Recep Peker'in yolundan gideceğini iddia etmişse de bu kuşkular doğru çıkmamıştır.⁵

9 Kasım 1947 tarihinde Ulus gazetesinde çıkan "Hasan Saka'nın iktidara gelişinin ardından iç politika hayatımızda esaslı değişme ve ilerlemeler olduğu konusunda vatandaşların büyük çoğunluğu hem fikirdir. Hasan Saka Hükümeti 12 Temmuz Beyannamesi'nin açtığı çığırda yürümeye kesin suretle azimli olduğunu Büyük Millet Meclisi önünde ilan ve taahhüt etmiştir. Devlet reisi şimdi tüm gayretini çok partili serbest politika hayatını sağlam ve güvenilir esaslar üzerinde geliştirmeye vermiştir. Hükümet, programında taahhüt ettiklerini yerine getirmek için gerekli hazırlıklarını yapmaktadır. Bu böyle olunca CHP çokluğuna dayanan bir hükümetin çok partili hayatın icaplarını yerine getirmek için kendisine düşeni yapacağı muhakkak sayılmalıdır" şeklindeki yazı umumi iyi niyet havasını ve güvensizliğin hızla ortadan kalktığını göstermektedir.⁶

³ Hikmet BİLA: **CHP Tarihi** (Ankara, 1987), 222.

⁴ Korkut BORATAV: **a.g.e.**, 149.

⁵ H. Kemal KARPAT: **Türk Demokrasi Tarihi** (İstanbul, 1996), 167.

⁶ **Ulus** (9 Kasım 1947), 1.

Hasan Saka döneminde yaşanan önemli siyasi gelişmelerden biri, 17 Kasım - 4 Aralık 1947 tarihlerinde toplanan CHP'nin VII. Büyük Kurultayı dığeri 1948 seçimleridir.

Kurultayda yaşanan olaylar devrin siyasal atmosferini ve iktidar – muhalefet arasındaki gelişmeleri göstermesi açısından dikkat çekicidir.

3.1.1. CHP Yedinci Kurultayı

Hükümette ve hükümet görüşlerinde çeşitli değişiklikler olduğu ve bütün memlekette genel bir hürriyet havası belirdiği halde C.H.P'nin programı ve tüzüğü değişmemiş, yani tek parti sistemine uygun haliyle kalmıştır. Parti programını ve tüzüğünü yeni politik gelişmelere uydurabilmek için değiştirmek gerekiyordu.⁷

Yeni kabul edilmiş bulunan çok partili sistemde CHP, Demokrat Parti'nin demokrasiyi gerçekleştirmek iddiası ile sürdürdüğu sınırları belli kesin hedefleri karşısında, görüşlerini ve faaliyetlerini ancak orta vatandaşın, yani seçmenin fikir ve isteklerine uydurarak ayakta kalabilirdi.⁸

17 Kasım 1947 tarihinde Ankara'da 782 delegenin katılımıyla toplanan ve 19 gün çalışmalarına devam ettikten sonra 4 Aralıkta dağılan CHP 7. kurultayı, bu iktidarda yapılan son kurultay alması bakımından tarihsel bir değeri taşır.

“Demokratikleşme Kurultayı” diye de tanımlanmış olan 7. kurultay parti yönetiminin ve İnönü'nün açıkça eleştiriye uğraması ve Genel merkezin

⁷ H. Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 178.

⁸ H. Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 179.

diktatörlükle suçlanması yanı sıra, komünizmle mücadele edilmesi,, türbelerin açılması, okullarda din dersi okutulması önergelerinde zemin oluşturmuştur.⁹

Kurultay devamı müddetince, demokratik bir düzenin bütün temellerinin kurulması için adeta yarışılmış, çalışmaların büyük çoğunluğu partinin iç bünyesini bu doğrultuda yeniden ele almak ve tüzüğünü esaslı bir şekilde değiştirmek hususunda toplanmıştır.¹⁰

7. Kurultay, tüzüğün merkez örgütüne ilişkin şu değişiklikleri yapmıştır; İlk olarak ele alınan, birkaç yöneticiden oluşan Genel başkanlık divanı'nın kaldırılarak, yerine Genel Kurulca seçilen 40 üyeli parti divanının getirilmesidir ki, bu adımların en önemlilerinden biridir. 12 kişilik Genel Yönetim Kurulu'nun parti divanı üyeleri arasından seçilmesi de yeni tüzükte ön görülen değişiklikler arasındadır.¹¹

CHP Genel başkanı İsmet İnönü Kurultayda yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanlığı ve Parti Genel başkanlığı görevleriyle ilgili fikrini belirterek; "Vatandaşın beni Partilere kaşı müsavi durumda görmeyi bir emniyet unsuru saydığını fark ediyorum. Cumhurbaşkanı bulunduğum süre müddetince Kurultayın seçeceği bir zatın bütün yetkileriyle, Parti genel başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır. Kurultayın Genel başkan Vekili seçmesi şekli, bütün yetkileri elinde bulundurmak şartıyla hukukça ve hükümce benim vaziyetimi her türlü tereddütten kurtaracak mahiyettedir" diyerek, mevcut durumdan rahatsız olduğunu ifade etmiş ve yeni bir çözüm önerisi sunmuştur.¹²

⁹ Süleyman GÜNGÖR: **Muhalefette CHP** (Ankara, 2004), 30.

¹⁰ Fahir GİRİTLİOĞLU: **a.g.e.**, 210.

¹¹ Hilmi URAN: **a.g.e.**, 488-490.

¹² **Ayin Tarihi**: Nu: 168 (Kasım 1947), 45.

Kurultayda, İnönü'nün açılış konuşmasında verdiği talimata uygun olarak, Demokrat Parti'nin kuruluşundan beri eleştirdiği, Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide birleşmesi uygulamasının yeniden düzenlenmesi yolunda bir girişimde bulunulmuştur.¹³

Genel başkanın Cumhurbaşkanı ya da Başbakan olması halinde, Partinin fiili yönetimi Genel başkan Vekiline bırakılmıştır. Genel başkan Vekilinin Hükümette yer alması halinde de onun işlerini görmek üzere Parti Divanı, kendi üyeleri arasında bir başkasını seçecektir. Böylece Parti Divanı, Kurultaydan sonra Partinin en yüksek organı haline getirilmiş olmaktadır.¹⁴ Cumhurbaşkanlığı ile Parti Başkanlığı ilişkisinin gevşetilmesini bizzat İnönü savunmuş ve bu hükmün kabul edilmesini istemiştir.

7. Kurultayın önemli kararlarından biri de valilerin il başkanlığı geleneğine son verilmiş olmasıdır. Yeni tüzükte il başkanlarının il kongrelerinde yapılacak seçimlerle belirlenmeleri öngörülmüştür. Böylece 1936'da başlatılan ve valilik ile il başkanlığını birleştiren uygulamalara son verilmiş ve CHP'nin ünlü merkezçiliğinin çözülüşü yolunda zorunlu bir adım daha atılmıştır.¹⁵

Kurultayda bundan sonra tüm parti örgütlerinin seçimle iş başına gelmesi kararlaştırılmış böylece eskiden beri geleneksel uygulanan atama yöntemi de tarihe karışmıştır.¹⁶

Parti adaylıkları konusundaki değişiklikte bahsedilen aynı çözülüşün ifadesidir. Yeni tüzükte Parti'nin millet vekili adaylarının her ilde il yönetim kurulu üyeleri, bütün ilçelerin yönetim kurulu üyeleri ile Partili Belediye

¹³ Korkut BORATAV: **a.g.e.**, 149.

¹⁴ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 224-225.

¹⁵ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 225.

¹⁶ Korkut BORATAV: **a.g.e.**, 149.

Başkanları ve Genel Meclis üyelerince gizli oyla seçilmeleri hükmü getirilmiş; ancak her ilden o il için gösterilecek aday sayısının % 30'unu geçmeyecek miktarının merkezde parti divanının gizli oyuyla belirlenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷

Partiye girme yaşının 1934 yılında yükseltile 22 den 18'e indirilmesi de önemli değişikliklerden biri olmuş ancak seçmen yaşının düşürülmesi konusunda herhangi bir girişim söz konusu olmamıştır.

Kurultay, CHP tüzüğünü demokratikleştirirken aynı zamanda programı da liberalleştirmeye yönelmiştir. Devlet, özel sektörün karlı bulmadığı alanlara yatırım yaparken kar amacı gütmeyecek, özel sektörle aynı şartlarda çalışacaktır. Gerektiğinde küçük çiftlikleri bile istimlak yetkisini veren¹⁸ toprak reformu kanunun ünlü 17. maddesi tamamen kaldırılacaktır.¹⁹

CHP 7. Kurultayı, Partinin ilkeleri açısından da bir teslimiyetin arenası olmuştur. Cumhuriyetçilik, tek dereceli seçimle belirlenen demokrasi olarak yeniden tanımlanmış, 1943 programındaki "Parti, Devlet ve Millet işlerinde tedbir bulmak için evrimci prensiple kendine bağlı tutmaz ilkesi programdan çıkarılmıştır. Böylelikle açıkça devrimcilikten vazgeçildiği ifade edilmiş olunmuştur.²⁰

Kurultay ayrıca yıllarca partiye bağlı bir organ olarak çalışan Halkevlerinin tüzel kişilik kazanması kararını vererek uygulama görevini de kurultaydan seçilecek parti divanına vermiştir. Uran, yukarıda anılan bildirisinde kurultayın halk evlerini tüzel kişiliğe kavuşturma kararını anlatırken yeni siyasal ortamda halk evlerine verilen yeni görevi de

¹⁷ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 225.

¹⁸ Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 181.; **Vatan** (16 Aralık 1947), 1.

¹⁹ Süleyman GÜNGÖR: **a.g.e.**, 37.

²⁰ Süleyman GÜNGÖR: **a.g.e.**, 37.

açıklamıştır: “Bütün milletin müşterek malı ve inkılabımızın garezsiz yayıcısı olan bu değerli müesseselerin bundan böyle yurtta vatandaşlar arasında ancak bir kardeşlik havasını da yaymaya hizmet etmelerini candan ummaktayız.”

Kurultayın verdiği bu görev parti divanı tarafından yerine getirilmemiş olsa da, kurultayda dile getirilen iki öneri hükümet tarafından uygulamaya konulmuştur. Bunlar ilkokullarda din dersi okutulması ve türbelerin açılması istekleriydi. Bu istekler 1949 yılında yerine getirilmiş hatta bunlardan bir yıl önce İmam Hatip Kursları açılmış ve hacca gidecekler için döviz alma izni verilmiştir.²¹

CHP’de 1946 seçimlerinden sonra ilk karşı çıkış hareketi bu kurultayda başlamıştır. Kurultayı izleyen günlerdeki oturumlarda bazı delegeler merkez yönetim ve İnönü’yü şiddetle eleştirmişlerdir. İlk kez İnönü’nün oy birliği olmaksızın Genel başkan seçildiği görülmüştür. 645 delegeden 595’i İnönü’yü Genel başkan seçerken, 50 oy diğer kişilere verilmiş yada boş çıkmıştır. Genel başkan Vekilliği seçimlerinde de Hilmi Uran 646 delegeden ancak 328’inin oylarıyla seçilebilmiş, Recep Peker’e 159 oy çıkmıştır. Genel başkan Vekilliği seçimlerinde dikkat çeken bir nokta da eski Başbakan Recep Peker’in durumudur. Peker, aday olmadığı halde gizli yapılan seçimlerde Parti Başkanlığı içinde 25 oy almıştır. Parti içinde müfritler (aşırılar) olarak bilinen grup böylece 7. Kurultay sonunda kendini göstermiş olmaktadır.²²

Kurultaydan sonra başta Nihat Erim olmak üzere “muhalafetin yaşatılması tezi”nin savunucuları Peker’e karşı sözlü ve yazılı saldırıya

²¹ Süleyman GÜNGÖR: **a.g.e.**, 36.

²² Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 228-230.

geçmiş ve onun “İnönü ve bazı unsurların baskısıyla değil, halkın baskısıyla çekildiğini” öne sürmüşlerdir.²³

Sonuç olarak, 7. büyük kurultay ile CHP’nin geleneksel bürokratik ve otoriter yapısı kırılmak istenmiş, parti içi siyasal mekanizmaların çok partili hayata uyum sağlamasına çalışılmıştır. Parti içi karar alma mekanizmalarının yumuşatılmak ve daha esnek bir hale getirilmek istenmesi; bu amaçla yeni bir parti içi mekanizma kurulması, karar alma sürecine parti örgütünün daha faal olarak katılımının sağlanmak istenmesi bunun birer göstergesidir.²⁴

Çok partili hayata geçiş döneminde, 12 Temmuz Beyannamesinden ve Recep Peker Hükümetinin istifasından sonra, CHP 7. Kurultayı önemli bir ileri aşama oluşturulmuştur.

3.1.2. 1948 Seçimleri

1948 yılı başlarken Hükümet muhalefetin sıraladığı istekleri sonuçlandırmaya koyulmuştur. 14 Ocak günü toplanan CHP Meclis Grubu, Demokrat Parti’nin ısrarla üzerinde durduğu, seçimlerin gizli oy açık sayım usulüne göre değiştirmesini istediği seçim kanununda ve diğer konularda değişiklik yapmaya karar vermiştir. 6 Şubat günü toplanan Parti Divanı ise Devletçiliğin sınırlarının çizilmesi, Teşviki Sanayi Kanunu yerine ikinci bir kanunun bir an önce çıkarılması konularında görüş birliğine varmıştır. Yine Meclis grubunun 15-19 Şubat tarihli toplantılarında din dersleri konulması kararı alınmıştır.²⁵

²³ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 230.

²⁴ Korkut BORATAV: **a.g.e.**, 150.

²⁵ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 179.

1948 yılı ortalarında iç siyasi durum nispeten istikrarlı bir hal almış ve Halk Partisi yaklaşan seçimlerde halkın desteğini kazanabilmek için halkın istediği siyasi hayatı serbestliğe kavuşturma politikasına hızla devam etmiştir. Bunun bir neticesi olarak eski İnhisarlar Vekili Suat Hayri Ürgüplü ve Eski Ticaret Vekili Atıf İnan yolsuzluk davaları yüzünden Yüce Divan'da yargılanmışlardır.²⁶

Polise mahkeme kararı olmaksızın tevkif salahiyeti verdiği için şiddetli tenkitlere hedef olan Polis Salahiyetleri Kanunu'nun 18. maddesi, yürürlükten kaldırılmış yine anti demokratik kanunların başlıcaları ya kaldırılmış yada değiştirilmiştir.²⁷

Bütün bu olumlu gelişmelerin yaşandığı 1948 yılında Halkçılarla Demokratlar arasında geri kalan başlıca anlaşmazlık konusu Seçim Kanunu meselesiydi; bu da 1948 ara seçimlerine yetiştirilmek üzere hemen ele alınarak değiştirilmiş ve 1950 Genel Seçimleri için de yeni bir seçim kanunu tasarısı hazırlanmıştır. "Gizli oy, açık sayım" prensibine dayanan yeni kanun 8 Temmuz 1948 tarihinde 400 kişilik CHP Meclis Grubunda sadece 30 muhalif oy alarak kabul edilmiştir.²⁸

Demokrat Parti yapılan değişiklikleri yetersiz bulmuş seçimlere katılmak için seçimlerin hakimlerin denetimi altında yapılmasını ve seçim suçlarının Memurin Muhakemet Kanunu dışında bırakılmasını istemiştir. Seçim Kanunu meselesinde Demokratlarla Hükümet çevrelerinin ayrıldıkları tek nokta

²⁶ Eski İnhisarlar Vekili Suat Hayri Ürgüplü vekilliği zamanındaki bazı yolsuz muameleler için Yüce Divan'da yargılanmış ama açılan tahkikat beraatla sonuçlanmıştır. Eski Ticaret Vekili Atıf İnan da memlekette büyük bir ekmek sıkıntısına yol açmış bulunan buğday ihracatı meselesi için yargılanmıştır.

²⁷ H. Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 193.

²⁸ H. Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 193.

seçimlerin denetlenmesi işinin yargı organlarına verilir verilmemesi durumudur.²⁹

Demokrat Parti'nin bütün çabalarına rağmen yeni seçim kanunun belirtilen bu teminatları kapsamına almaması sonucu³⁰ Demokrat Parti, Ekim 1948'de ara seçimlere girmeme kararı almış ve buna ilişkin gerekçeleri içeren beyannameyi Celal Bayar imzasıyla kamuoyuna ilan etmiştir.³¹

Beyannamede şu ifadeler yer almaktadır: "Türk milletinin kuvvetli bir irade ile istediği seçim için emniyet sağlanmamıştır. Bütün kamuoyunun desteğine layık görülmeyen bir seçim kanunu sağlanamadıka ara seçime girmeme kararı değiştirilmeyecektir."³²

Bu siyasi hava içinde Millet Partisi'nin görüşleri her iki partiyi de eleştiren mahiyette olmuştur. Millet Partisi'ne göre seçimlerin kontrolü mahkemelere bırakılmadan önce yargıçların vazifelerini tespit eden anayasanın 57. maddesinin değiştirilmesi gerekmektedir. Diğer bir görüşe göre de teşkilatını tamamlamamış bir partinin seçim kurullarında bulunmayacağı hükmü DP ve CHP'nin Millet Partisini devreden çıkarmak için ortaklaşa getirdikleri bir hkmdr.³³ Demokrat Partinin bu kararından hemen sonra Millet Partisi de seçimlere katılmama kararını açıklamış ve hükümet zor durumda kalmıştır.³⁴

Demokrat Parti'nin seçimlere katılmama kararı başka meselelerde kendisini kayıtsız şartsız tutmuş olanlar tarafından bile tenkit edilmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın bu konu hakkında Ulus'taki köşe yazısında şu yorumu

²⁹ H. Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 194.

³⁰ Rıfki Salim BURÇAK: **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950** (Ankara, 1979), 162-163.

³¹ **Vatan** (17 Temmuz 1948), 1.

³² **Vatan** (19 Temmuz 1948), 1-3.

³³ Feroz AHMAD: **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980** (İstanbul, 1994), 141.

³⁴ **Son Posta** (19 Temmuz 1948), 1-7.

yapmıştır; “Ara seçimler yaklaştıkça, demokratların sinirleri ve heyecanları iyice arttı. Taraf taraf mitingler, nutuklar ve... tahrikler! Seçimleri kaybetmek korkusuyla seçimden kaçan ve memlekete karşı vazifesini yapmayan Demokrat Parti’nin şimdi bütün gayreti seçimlere iştirak nispetini elden geldiği kadar düşürmeye matuftur. Tabii, kabahatlerini örtmek için Seçim Kanunu’na kusur bulmayı da unutmuyorlar.

Seçimler adli teminat altında yapılmıyormuş. Celal Bayar böyle söylüyor. Celal Bayar, bu bahanesindeki kıymetsizliğin Düzce’de farkına varılmayacağını muhakkak ki düşünmüş ve ondan sonra bunu söylemiş olacaktır. Çünkü seçimlerde emniyetin mutlaka “adli teminat” altında yapılmasının prensip ve hukuku esasiye bakımından bir şart olmadığını bilmesi icabeder. Her demokratik memlekette böyle bir usul asla yoktur. Adnan Menderes ise; “İktidar Partisi’ni, kendisini sandık başlarında bizzat yaratmış olduğu yalnızlık ve tenhalık içinde bulmalıdır. Sandık başlarını تنها bırakırsak hedef tuttuğumuz o nurlu istikbale daha yaklaştığımız”³⁵ şeklinde beyanda bulunmuştur.

Selim Ragıp Emeç, Son Posta’daki köşesinde Demokrat Parti’nin seçimlere katılamama kararıyla ilgili farklı bir bakış açısıyla şunları söylemiştir:

“Demokratlar, Seçim Kanunu güvenilir değil bahanesiyle seçime katılmadılar, katılsalardı şu sonuç ortaya çıkacaktı; Sandık başı komisyonları CHP’nin elinde bulunduğu göre varsayalım ki bu ara seçimlerin tamamını CHP, Demokrat Parti adaylarına kazandırılmaz mıydı? Elbette ki kazandırırdı. Küçük bir fedakârlık ile 10–15 milletvekilini Demokrat Parti’ye vererek yeni seçim kanununun demokratik bir seçim yapma yeteneğine ve emniyetine sahip olduğunu ispat ettiğini iddia edecekti. Sıra 1950 genel

³⁵ Hüseyin Cahit YALÇIN: “Muhalefetin Mantiği”, **Ulus** (13 Ekim 1948), 1.

seçimlerine geldiğinde artık rüştünü ispatlamış bir seçim kanunu varken yeni bir seçim kanununa gerek olmadığı bildirilecekti. Bu seçim kanunu ile genel seçimlere girildiğinde bu defa bütün imkanları elinde tutan CHP'nin aynı mekanizmayı kendi lehine işleterek kahir bir çoğunlukla tekrar Meclis'e dönmesi kaçınılmaz olacaktı.”³⁶

Esat Tekeli, Ulus gazetesinde, iki muhalefet partisinin seçimlere katılmama kararı üzerine, şu sözlere yer veriyordu:

“Demokrat Parti, seçimlere katılmalıdır. Seçime katılmak işi parti işi değil, bir memleket meselesidir. Vatandaşın ülke idaresinde söz sahibi olabilmesi için seçimlere iştirak etmesi lazımdır. Katılım ne kadar yüksek olursa halk iradesi de o derecede Meclis'e yansıyacaktır.”³⁷

CHP'de Demokrat Parti'nin seçimlere girmemesine ilişkin, parti içi çekişme ve anlaşmazlık nedeniyle dağılma sürecine girdiğini, bu sebeple ara seçimlere girmeyerek genel seçimlere kadar toparlanmayı, parti için daha uygun gördüklerini ileri sürüyorlardı.³⁸

İki muhalefet partisinin seçime girmeme kararı, basının gündemini günlerce işgal etti. Bir kısım basın yeni seçim kanununun tecrübe edilmesi ve demokrasinin gereği olarak seçime iştirak edilmesi gerektiğini yazarken, bir kısım basın da muhalefet partilerinin seçime katılmamalarının haklı nedenlerini yazarak kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.

Seçimler 17 Ekim 1948 tarihinde 13 ilde yapılmış, seçimlere CHP tek başına katılmıştır.³⁹ Sadece CHP ve Bağımsız adayların katıldığı seçimlerde,

³⁶ Selim Ragıp EMEÇ: “Seçimlere Girmeyen Demokrasinin Mantığı”, **Son Posta** (15 Temmuz 1948), 1-7.

³⁷ Esat TEKELİ: “Seçim Gününde Bir Hasbıhal”, **Ulus** (17 Ekim 1948), 1.

³⁸ Ali Rıza EREN: “Bir Demecin Tahlili”, **Ulus** (27 Temmuz 1948), 2.

³⁹ **Son Posta** (20 Ekim 1948), 1.

seçime katılma oranı çok düşük olmuştur. CHP seçime katılma oranının %40 olduğunu iddia ederken DP ise katılımın %10'un altında olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰

Bu durumla ilgili her ne kadar gazeteler pek ne kadar hakikate uygun olmayarak halkın seçimlere ilgisiz olduğunu yazdılsa da gerçekte Halk Partisinin halk arasında taraftar kazanmak olduğunu göstermiştir.⁴¹

Seçimlerden sonra Demokrat Parti kendisinden öyle emin bir hale gelmiştir ki artan bir ısrarla genel seçimlere gidilmesini istemeye başlamıştır. DP'ye göre Parti temsilcilerinin bundan böyle seçim kurullarına girebilecek olması ve halkın kararlığı sayesinde seçimler kontrol edilebilirdi. Memleketin her tarafında aralıksız olarak yapılan mitinglerde durmadan "Derhal seçim" sloganı tekrarlanmaya başlamıştır.⁴²

3.2. Hasan Saka Hükümetleri Dönemi Türkiye Ekonomisi

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinin ekonomi politikasının temelleri 17 Şubat 1923 yılında İzmir'de toplanan I. Türkiye İktisat Kongresi'nde belirlenmiştir. Değişik iş çevrelerinin temsilcilerinin de katılımıyla toplumun farklı kesimlerini temsil eden 1135 delegenin katıldığı⁴³ bu kongrede, Türkiye Cumhuriyeti'nde iktisadi kalkınmanın esas olarak piyasa içinde ve Türk müteşebbisler tarafından sağlanması kararlaştırılmıştır.⁴⁴

⁴⁰ **Cumhuriyet** (20 Ekim 1948), 1.

⁴¹ H. Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 195.

⁴² Cem EROĞUL: **Demokrat Parti ve İdeolojisi** (Ankara, 1990), 38.

⁴³ Yılmaz GÜLCAN: **CHP 1923-1940** (İstanbul, 2001), 248-250.

⁴⁴ Bahaeddin YEDİYILDIZ: **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi** (Ankara, 2002), 38.

Atatürk burada yaptığı konuşmada: “Siyasi zaferler ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa kazanılacak başarılar yaşayamaz. Yeni Türkiye’yi layık olduğu kuvvete yükseltebilmek için birinci derecede en çok ekonomimize önem vermek mecburiyetindeyiz.”⁴⁵ diyerek yeni Türk Devleti için ekonominin önemini açıkça ortaya koymuştur.

1923-1929 tarihleri arasında, I. Türkiye İktisat Kongresi’nde alınan liberal kararlar çerçevesinde ekonomik hedefler tayin edilerek belli ölçüde uygulanmaya başlanmış, ekonominin sahip oldukları ve olmadıkları belirlenmiş, ekonomik hedefler tayin edilmiş ve karma ekonominin temelleri atılmıştır.⁴⁶

Bu devrede, milli sermayeye dayanan bir banka kurulması için çalışmalar başlamış 1924 yılında özel sanayi girişimlerine yatırım ve işletme sermayesi sağlamak amacıyla İş Bankası kurulmuştur. Nüfusun % 90’ını oluşturan köylülerin refah düzeyini artırmak ve tarım üretimini teşvik etmek için 1925 yılında Sanayi Teşvik Kanunu çıkartılarak özel sektöre çok kapsamlı teşvikler getirilmiştir.

Bu politikaların 1930 yılına kadar kararlı bir biçimde uygulanmasıyla 1923-1929 döneminde her ne kadar büyüme politikaları başarı gösterse de; teknik bilgi birikimine sahip yetişmiş eleman azlığı, sermaye yetersizliği, nüfus mübadelesi sonucu önemli miktarda sermaye ile müteşebbis topluluğun yurt dışına çıkması ve 1929 dünya ekonomik buhranı gibi sebeplerle liberal ekonomik politikaların uygulanmasına son verilmiş ve devletçi ekonomiye geçiş kararı alınmıştır.⁴⁷

⁴⁵ Gündüz ÖKÇÜN: **1923 Yılında İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar** (Ankara, 1968), 53-59.

⁴⁶ Ahmet KILIÇBAY: **Türk Ekonomisi “Modeller, Politikalar, Stratejiler”**, (Ankara, 1984), 104.

⁴⁷ Haluk CİLLOV: **Türkiye Ekonomisi** (İstanbul, 1972), 136.

Devletçilik politikasının esasını devletin kurduğu kamu iktisadi kuruluşları ile sanayi, madencilik ve hizmet sektöründe yatırım yaparak büyüme ve sanayileşmenin sağlanmasında devletin aktif rol oynaması oluşturmaktadır. Türkiye ekonomisinin bu devresinin (1930- 1939) ekonomi politikası bakımından karakteri şöyledir:

- Devlet yatırımcılığı
- Devlet işletmeciliği
- Devlet öncülüğü
- Devletin normatif idelerine göre ekonominin yönlendirilmesi⁴⁸

Bu dönemin özellikle devletçilik politikasının getirdiği uygulamaları; yüksek gümrük vergileri ile desteklenen dış ticaret politikasının uygulanmaya konması, Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu çıkartılarak sert bir kambiyo kontrol rejimi uygulanmaya başlanması, yabancı sermayeye ait tesislerin devletleştirilmesi ve yabancı yatırımların yasaklanması, Beş Yıllık Sanayi Programlarının hazırlanarak dar kapsamlı bir ekonomi planı uygulamasına geçilmesi⁴⁹ şeklinde değerlendirilebilir.

Planlanan Beş Yıllık Sanayi Programlarının 1933-1937 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı bütünü ile uygulanmasına rağmen, 1938-1943 yıllarını kapsayan ikinci Beş Yıllık Sanayi Programı uygulamaya konmuş, ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeni ile tam olarak hayata geçirilememiştir.

Bundan sonraki Hasan Saka Hükümetlerini de kapsayan II. Dünya Savaşı ve savaş sonrası yaklaşık 1949'a kadar (1939-1949) geçen sürede

⁴⁸ Ahmet KILIÇBAY: **a.g.e.**, 104.

⁴⁹ Haluk CİLLÖV: **a.g.e.**, 136.

uygulanen ekonomik politika “Devletçilik ve Harp Ekonomisi” şeklinde adlandırılmaktadır.⁵⁰

Hükümetler ekonomik programlarını uygularken kendilerinden önceki Hükümetlerin olumlu ve olumsuz şartları üzerinden devam etmek zorunda kaldıklarından bu devrenin Hasan Saka Hükümetleri öncesi gelişmelerine de kısaca değinmek yararlı olacaktır.

II. Dünya Savaşı'nın ekonomimiz üzerinde ciddi menfi etkileri olmuştur. II. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'ndan vaz geçilmek zorunda kalındığı gibi, 1942 yılında yeterince teşvik görerek geliştiği düşüncesi ile Teşvik-i Sanayi Kanunu'nunda yürürlükten kaldırılması, Milli Korunma Kanunu ile devlet kontrollerinin adeta ticari faaliyetleri caydırıcı bir noktaya getirmesi savaş ekonomisinin kendisini yoğun bir devletçilik rejiminin uygulanması şeklinde gösterdiğinin kanıtlarıdır.⁵¹

Türkiye, devletçilik politikaları sanayi sektörünü hızlandırmasına rağmen II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda hala tarım ülkesi olma özelliğini korumuştur. Savaş yıllarında Türkiye'de tarımsal üretim azalmış, 1941 yılında okul bahçelerinde bile buğday, patates yetiştirilmesi, ekim seferberlikleri gibi tedbirler alınmasına rağmen 1942 yılında I. Dünya Savaşı'nı anımsatan bir buhran yaşanmıştır.⁵² Savaşın sona erdiği 1945 yılında ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmış fakat bundan hareketle bir toprak reformunun uygulanmasına girilmemiştir.

⁵⁰ Oğuz ÜNAL: **Ülkücü Görüşte Türkiye'de Ekonominin Genel Görünümü** (Manisa, 1999), 7.

⁵¹ Mükerrrem HİÇ: “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **Türkler Ansiklopedisi**, XVII (Ankara, 2002), 544.

⁵² Türkan BAŞYİĞİT: “Türkiye'de Kırsal Yerleşme Politikaları (1923-1950)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, (Ankara, 2002) 692.

Düşük gelirli köylü ve işçi gruplarının gerçek satın alma gücünde bir artış olmadığı gibi belirli düşüşler yaşanmış fakat bunun aksine savaş sırasında ve savaşı izleyen dönemde fiyatlar ciddi oranda artış göstermiştir. Kapalı GSMH fiyat endeksine göre yıllık ortalama fiyat artışı % 14.6 olmuştur.⁵³

Türkiye de II. Dünya Savaşı sırasında uygulanan yanlış ekonomik politikalar ve organizasyon bozuklukları önemli sıkıntılar yaratırken bu durumdan büyük kazançlar sağlayanlarda olmuştur.⁵⁴ Gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi, sosyal adaletin sağlanması ve yüksek kazanç sahibi olanlardan vergi alınabilmesi için önlemler düşünülmüş, kentlerdeki savaş zenginlerinden Varlık Vergisi, kırsal savaş zenginlerinden ise Toprak Mahsulleri Vergisi alınmıştır.⁵⁵

Bu dönemde ki ekonominin olumsuz gidişi dikkate alındığında Türkiye'nin II. Dünya Savaşına girmemesi politik olduğu kadar uzun vadede ekonomik bakımdan da büyük bir çöküntüyü önlemek yönünde önemli bir başarıdır. Türkiye Müttefiklerin ısrar ve baskısına boyun eğerek savaşa katılmış olsaydı elindeki sermayenin yok olmasına nüfusunun kırılmasına yol açacaktı. Savaş sonunda Türkiye'nin Doğu Avrupa ülkelerinin düştüğü duruma düşmesi kaçınılmazdı.⁵⁶

Savaş sonrası dönemde de çok partili demokratik düzene geçiş ve Batı Dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesi çabaları iktisadi gelişmenin geri plana bırakılmasına neden olmuş Türk ekonomisinde istenilen büyüme gerçekleştirilememiştir.

⁵³ Mükerrer HİÇ: **Türkiye Ekonomisinin Analizi - Başlıca Ekonomik Göstergelerle** (İstanbul, 1980), 8-9.

⁵⁴ H. Bayram KAÇMAZOĞLU: **DP Dönemi Toplumsal Tartışmalar** (İstanbul, 1998), 32.

⁵⁵ Korkut BORATAV: "İktisat Tarihi 1928 -1930", **Türkiye Tarihi / Çağdaş Türkiye**, C.IV, (İstanbul, 1989), 140.

⁵⁶ Mükerrer HİÇ: Türkiye... **a.g.e.**, 8-9.

Savaş sırasında tüketimin artması ve dünya tarım üretiminin düşmesi tarım fiyatlarını yükseltmiş dolayısıyla ihracat imkanlarını artırmıştı. Savaş sırasında karaborsa oyunları ile güçlenen sermayedar kesim o güne kadar uygulanan devletçilik politikasından kurtulup liberal bir ekonomi politikası ile serbest dış ticaret rejimi istemiş, bunun yanı sıra toplumun büyük kesimini oluşturan ve çok partili yapıda iktidarın kaderini belirleyecek oy potansiyelini oluşturan köylülerde devletçi politikaların kendi hayat şartlarını zorlaştırması sebebiyle bu politikaya karşı çıkmışlardır.⁵⁷

Bir yandan savaş yıllarında Türkiye'nin dış ticaretinde önemli yer işgal eden Almanya'nın çökmesi bir yandan dünya piyasalarındaki ucuz mallarla baş edemeyen Türk mallarına olan talebin azalması Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilemiş diğer taraftan, savaş sonrasında Türkiye'nin Amerikan yardımı ve kendilerine dayanan bir iktisat politikasına kayması, dış ticaretin liberalleştirilmesi yönünde dış baskıları da beraberinde getirmiştir.⁵⁸

II. Dünya savaşı sonrası batı dünyası ve batı dünyasının liderliğini ele alan ABD ve 1944'te Bretton Woods ile kurulmasına karar verilmiş olan IMF ve Dünya Bankası, bu bloğa dahil ülkelerin özel teşebbüsü ve özel yabancı sermaye akımını teşvik etmesi, dış ticarete takas ve kliring yerine ithalatın giderek serbestleştirilmesi şartlarını koşmuşlardır.⁵⁹

Savaş sonrasında ABD kapitalist dünyanın yeni ve tartışmasız lideri olarak ortaya çıkmış, yıkılan Avrupa'yı yeniden inşa etmek için kolları sıvamış, ABD kaynaklı sermaye dünya ekonomisindeki genişlemenin başlıca aracı haline gelmiştir.⁶⁰

⁵⁷ Kemal KARPAT: **a.g.e.**, 239.

⁵⁸ S. Yahya TEZEL: **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)**, (İstanbul, 1994), 184.

⁵⁹ Mükerrrem HİÇ: **a.g.e.**, 545.

⁶⁰ Gürel TÜZÜN: **75 Yılda Çarklardan Chiplere** (İstanbul, 1999), 147.

1946 yılına gelindiğinde Türkiye 1920'lerde olduğu gibi, önemli ticaret açıklarıyla karşılaşmıştır. Ağustos ayında ithalat üstündeki kısıtlamalardan vazgeçileceğini, Türkiye'nin dönüştürülebilir paralarla sürdürülen liberal dünya ticaret sistemine katılacağını açıklamış Eylül 1946'da Türk lirası devalüe edilmiştir.⁶¹

Hükümet çevrelerine göre devalüasyon kararının alınmasının başlıca amaçları, yabancı para birimleriyle ihraç fiyatlarını bir ölçüde ucuzlatmak, ihraç malı üreticilerinin kazançlarını artırmaktır. Devalüasyon kararının arkasındaki bir başka önemli neden ise savaş sonrası kapitalist dünya piyasasının ticaret ve ödemeler düzeninin ana kurallarını kapsayan Bretton Woods antlaşmalarına katılabilmek için Türkiye'de fiyat ve kambiyo kuru darlığını sağlayabilmektir.⁶²

Uluslararası Para fonu (IMF) ve Dünya Bankası (IBRD)'na giriş işte bu aylarda gerçekleşmiştir.⁶³

1946 yılında yapılan devalüasyona rağmen dış ticarete gelişme kaydedilememiş, ihracat artışı kısa süreli olmuş, istenilen boyuta ulaşamamış ve 1946'dan itibaren dış ödemeler açık vermeye başlamıştır.

1947'den sonra Türkiye'de CHP'nin ilkesinden biri olan devletçilik tasfiye edilmeye başlanmış yerine liberalizm anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Demokrat Parti programında ise zaten devletçiliğe kuşku ile yaklaşılmış liberal eğilimlere ağırlık vermiştir. Türkiye'de artık amerikan doları diplomasisinin egemen olmaya başladığı günler başlamıştır.

⁶¹ S. Yahya TEZEL: **a.g.e.**, 184-185.

⁶² Necdet EKİNCİ: **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Döneme Geçişte Dış Etkenler** (İstanbul, 1997), 329.

⁶³ İdris KÜÇÜKÖNER: **Düzen Yabancılaşması** (İstanbul, 1969), 117.

Savaş sonrasındaki siyasi gelişmeler Türk Hükümeti'nin iktisat politikasını büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye üzerindeki Sovyet baskısı karşısında Ankara, Amerikan hükümetinin askeri ve iktisadi yardımını sağlamak için 1945 yılından beri bir çok defa ABD'ye ve İngiltere'ye müracaat etmiştir.

Başkan Roosevelt döneminde, Türkiye karşısında çekingen davranan Amerikan Hükümeti Roosevelt'in ölümünden sonra politikasını değiştirmiş,⁶⁴ İngiltere'nin yardım yapamayacağını açıklamasından sonra, Türkiye'ye ciddi olarak yardımın gelmesi hareketi, Truman Doktrininin vasıtasıyla sağlanan askeri yardımlarla başlamıştır.

Mart 1947'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman'ın Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yapılması için Kongre'ye sunduğu mesajı takiben Amerikan Kongresi 22 Mayıs 1947 de "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu"nu kabul etmiş ve bu memleketlere 400 milyon dolarlık bir askeri yardım yapılmasını uygun bulmuştur. 12 Temmuz 1947 de ABD ile Türkiye arasında Ankara'da imzalanan "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma"ya uygun olarak memleketimize askeri yardım gelmeye başlamıştır.⁶⁵

ABD Türkiye'ye, Truman Doktrini adı altında askeri yardımı başlatmış fakat Türk ekonomisinin kendi kendini kurtaracak durumda olduğu gerekçesi ile ekonomik yardım vermemiştir. Mart 1945'de Türkiye'ye yapılması düşünülen askeri yardımla ilgili olarak Amerikan Dış İşleri Bakanlığı'nca hazırlanmış olan belgede; Türkiye'nin ekonomik koşullarının ümit verici bir mahiyet göstermekte olduğu, yabancı altın ve döviz bakımından durumunun kuvvetli bulunduğu görüşü ifade edilmiştir. Türkiye'nin karşılaştığı güçlüğü

⁶⁴ Korkut BORATAV: **a.g.m.**, 147.

⁶⁵ Duygu SEZER: **Olaylarla Türk Dış Politikası** (Ankara, 1989), 438.

büyük bir orduyu ayakta tutmanın getirdiği zorluktan kaynaklandığı, askeri yardımlarla bu yük hafifletildiğinde, Türkiye ekonomisinin de ferahlayıp genişleme imkan bulacağı düşünülmüştür. Ancak ABD'nin askeri yardımının Türkiye üzerinde beklenildiği kadar ferahlatıcı etkisi olmadığı görülmüştür.⁶⁶

Amerikan Dış İşleri Bakanı Marshall, Avrupa ekonomilerinin savaştan sona yeniden canlandırılmasıyla ilgili bir plana, Amerikan hükümetinin büyük destek sağlayacağını açıklamış, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu on altı Avrupa ülkesinin katılmasıyla Temmuz 1947'de Paris'te toplanan Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi (EECC), Avrupa İmar Programı üstünde çalışmaya başlamıştır. Türkiye'nin Marshall Planı gereğince Amerika'nın Avrupa İmar Programı'na sağlayacağı kredilerden yararlanabilmesi için, gene Temmuz 1947'de Türkiye ile Amerika arasında "İktisadi İşbirliği İçin Antlaşma" imzalanmıştır.⁶⁷

Türk hükümeti Avrupa Kalkınma Programı'na 1945-1946 "İvedili Plan etrafındaki devlet sanayi projelerini de kapsayan bir "Kalkınma Plan" ile başvurmuş 615 milyon dolarlık dış yardım istemiştir.

Türkiye'nin Marshall Planı'ndan doğrudan doğruya yararlanabilmesi için girişilen görüşmeler çetin geçmiştir. Yardıma aday olan her Avrupa ülkesi hakkında, incelemelerde bulunan Amerikalı uzmanların 5 Kasım 1947'de tamamladıkları raporda Türkiye'yle ilgili şöyle denmiştir. "15 aylık birinci devre sürecinde Türkiye ekonomik yardıma ihtiyaç duymaktadır. Çünkü Türkiye harbin tahribatına maruz kalmamıştır. Bundan dolayı Avrupa memleketlerinin çoğunun karşılaştığı iktisadi kalkınma meselesi ile kıyaslayacak problemlerle karşı karşıya değildir."⁶⁸

⁶⁶ S. Yahya TEZEL: **a.g.e.**, 323.

⁶⁷ S. Yahya TEZEL: **a.g.e.**, 324.

⁶⁸ Duygu SEZER: **a.g.e.**, 439-445.

Eylül 1947’de Başbakanlığa getirilen Hasan Saka’nın hükümetini kurmasından yaklaşık 1 ay sonra varılan bu karar, Marshall Planından uygulama süresi olan 4 yıl 3 ay için 615 milyon dolar kredi talep etmiş olan Türkiye’de tepki ile karşılanmıştır. 16 Avrupa ülkesi içinde, kredi talebinde bulunduğu halde bunu elde edemeyen tek ülke Türkiye’dir.

Türkiye’nin Marshall planından yardım ve kredi sağlayamamış olması dış ekonomik ilişkileri, o günlerde sert bir şekilde kınamakta olan Demokrat Parti’ye muhalefet için yeni ve önemli bir imkan yaratmıştır. Hükümetin çelişkili beyanları ise Demokrat Parti’nin bu imkanı yoğun bir şekilde kullanmasını daha da kolaylaştırmış Demokrat Parti bu başarısızlığı, özellikle iktisadi vaziyetimizin (Amerika’ya) çok yanlış aksettirilmiş olması nedenine bağlayarak, sorumluların tespit edilmesini ve cezalandırılmasını istemiştir.⁶⁹

Sorunun basında sert tartışmalara yol açması üzerine gelişmeleri TBMM kürsüsünden ayrıntılı şekilde açıklayan Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak gönderilmiş olan bilgilerin yanlış olduğunu reddederek kredinin bize şu nedenlerle verilmek istenmediğini açıklamıştır.

“Türkiye’nin ihtiyacının esaslarını teşkil eden hesaplar 5 senelik inkişaf planına dayanmaktadır. Bu inkişaf planının Türkiye ekonomisinin ilerlemesi ve bin netice Avrupa kalkınmasına yardım bakımından faydalı olduğuna inanıyoruz. Fakat Marshall Planı milli bir iktisadi inkişaf planı değil harpten yıkılmış Avrupa’nın yeniden inşa planıdır.”⁷⁰

Ne var ki 1948 yılı başında ülkenin içinde bulunduğu iktisadi şartlar, hükümetin yardım ve kredi alamamış olmasını, iktisadi ve mali durumunun güçlülüğünün bir delili olarak savunmasını da imkansız kılmıştır. 1947 yılında

⁶⁹ **Vatan** (9 Ocak 1948), 1.

⁷⁰ **Vatan** (23 Ocak 1948), 1-7.

dış ticaret dengesi 1938 yılı istisna edilirse 1930 dan beri ilk kez açık vermiştir. Üstelik 1946 yılı başına göre, 1948 yılı başında Türkiye elindeki altın ve döviz stokunun % 42'sine yakın bir kısmını harcamak zorunda kalmıştır. Aynı yıl içerisinde tarımsal üretimde kötü hava şartlarının etkisiyle, % 8 kadar düşüş yaşanmıştır.⁷¹

Bu gelişmeler karşısında Hükümet dış yardım arayışlarını kolaylaştırmak amacıyla hazırlatılan ama uygulanmaya konmayan 1947 İktisadi Kalkınma Planını tekrar ele alarak mevcut finansman olanakları çerçevesinde kısıtlama yoluna gitmiş ayrıca bazı projelerin özel sektöre bırakılması kararlaştırılmıştır.

Bütün bu değişikliklerle hükümet, dış ve iç çevrelerin istekleri yönünde önemli bir adım daha atmış oluyordu.⁷² Hükümet bir yandan da Marshall Yardımı kapsamına alınabilmek için kesif bir çabaya girişmiştir. Bu çabaya, iktisadi yapıda açığa çıkan ve yardıma hak kazandıracığı sanılan olumsuz gelişmeler ile muhalefet dahil halk oyunda beliren tepkiler eklenince Amerikan Hükümeti Türkiye'yi Marshall Planı içine almaya karar vermiştir.⁷³

16 memleket arasındaki işbirliği anlaşmasının 16 Nisan 1948 de Paris'te imzalanmasından birkaç ay sonra 4 Temmuz 1948 de, Ankara'da ABD ve Türkiye arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve yardımın ilk döneminde 10 milyon dolarlık bir kredi ile yardım başlamıştır.⁷⁴

Hasan Saka Hükümetleri döneminde yaşanan gerek kamuoyunun ve basın, gerekse Meclis'in gündemini uzunca bir süre meşgul eden Marshall

⁷¹ İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN: **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı** (Ankara, 1974), 11.

⁷² İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN: **a.g.e.**, 13-14.

⁷³ İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN: **a.g.e.**, 14.

⁷⁴ Duygu SEZER: **a.g.e.**, 439.

yardımdan kısaca söz ettikten sonra hükümet programlarında yer tutan ekonomik politikalar ve hedeflerle dönemin diğer iktisadi gelişmeleri şöyledir.

Hasan Saka Hükümeti döneminde gerek Amerika'nın etkisiyle uygulamaya koyulan liberal ekonomik politikalar, gerek CHP'nin devletçiliğe karşı olan sosyal sınıfların sempatisini kaybetmek istememesinin de etkisiyle, devletçiliğin dogmatik bir şekilde izlenecek ekonomik bir sistem olmadığını kabul etmesi sonucu devletçilik politikasında bir gevşeme görülmektedir.⁷⁵

Hasan Saka Hükümetinin programında devletçilik; "Devletçilik sahası ile hususi sermaye ve teşebbüslere ayrılan yerin uzun vadeli bir planla kesin olarak kararlaştırılıp ilan edilmesi olacaktır. Devletin hususi teşebbüslerle kendi sahası arasında rekabete girişmemesine dikkat edeceğiz" şeklinde belirtilmekte ve yine aynı programda "Hükümet her türlü ekonomik teşebbüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır" denilmektedir.⁷⁶

Ekonomideki yeni yöneliş 1947 Kasım ayında toplanan CHP 7. Kurultayında da daha bir açıklık kazanmıştır. Kurultayda devletçiliğin özel teşebbüs lehine daraltılmasına karar verilmiştir.⁷⁷ Devletçiliği özel girişimciliğine yardım etmeye dönük bir ilke olarak yeni baştan yorumlayan kurultayda "Partimizin, her türlü ekonomik işlerinin özel girişimler eliyle kurulmasını devletin bu girişimleri teşvik etmesinin, korumasının ve yardım etmesini esas tutar" hükmü getirilmiş devletin faaliyet alanlarının ve girişeceği işlerin önceden açıklanacağını ve böylece özel sektöre garanti sağlanacağını da belirtilmiştir.

⁷⁵ H. Bayram KAÇMAZOĞLU: a.g.e., 33.

⁷⁶ İsmail ARAR: **Hükümet Programları 1920-1965** (İstanbul, 1968), 131.

⁷⁷ Duygu SEZER: a.g.e., 449.

Kurultayda alınan diğer dikkat çekici kararlar şunlardır: “Devlet, özel sektörün karlı bulmadığı alanlarda yatırım yapacaktır. Devlet kar amacı ile girişimde bulunmayacaktır. Deniz yolu ve eşya taşımacılığı özel sektöre bırakılacak, devlet özel girişimlerle eşit koşullar içinde çalışacak, özel girişim ortaklıklarına olanak sağlanacaktır. Toprak Reformu Kanunu’nun ünlü 17. maddesi tamamen kaldırılacaktır. “Böylece özel sermayenin devlet koruyuculuğundan ve yardımından yaralanacağı vurgulanmıştır.

22-27 Kasım 1948 tarihleri arasında düzenlenen II. Türk İktisat Kongresinde de üniversite hocaları ve iş adamları birlikte devletçilik aleyhinde bulunmuşlar ve devletçiliğin tasfiyesinin istemişlerdir.

Hasan Saka Hükümeti ekonominin temelini oluşturan ziraatın geliştirilmesi konusunda da bir takım girişim ve tedbirlerde bulunmuştur. Bu konuyla ilgili hükümet programında:

“Türkiye ekonomik hayatının temeli olan toprak istihallerini artırmak için ilk iş ziraatı iptidai vasıtalarından kurtarmaktır. Bu yolda gereken tedbirleri alacağız. Devletin elinde bulunan işletme çiftliklerinin istihsal müesseseleri halinden çıkarıp, bulundukları ziraat bölgelerinde müstahsile modern usulleri öğretecek bir mektep vazifesi gördürmek ve çiftçilerin muhtaç oldukları tohumları sağlayacak örnek müesseseler haline getirmek kararındayız.” denilmiştir.

Hükümet bu doğrultuda Marshall yardımlarını daha ziyade madenciligi geliştirecek projelerle birlikte tarımın sürat, verim ve sahasını artıracak projelere yatırmış, modern tarım alet ve makineleri, endüstri tesisleri için hammadde ve makineler ithal etmiş ve sulama tesisleri kurmuştur.

Hasan Saka Dönemi’nde hükümet, kendisinden önceki hükümetlerin yanlış ekonomik uygulamalarından doğan hayat pahalılığını durduramamış bu durum özellikle Başbakan Hasan Saka’nın eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur.

II. Hasan Saka kabinesinin 18.06.1948 tarihinde mecliste okunan programına yönelik bu konuyla ilgili Eskişehir milletvekili İsmail Hakkı Çevik'in sözleri hükümetin içinde bulunduğu durumu özetlemesi bakımından önemlidir.

“Hayatı pahalaştıran ve geçimim zorlaştıran bazı hallerin ortadan kalkmalarının, zaman ve memleket dışında kalan ekonomik zaruretlere tabi olduğu inkar olunamaz. Fakat dış ekonomi ile alakası olmayan mevzularda Hükümetin tamamen hareketsiz kaldığını görünce hayatın ucuzlaması yerine sonu gelmeyen bir pahalılık seviyesine doğru geldiğini kabul etmek yerinde bir şey olur. Hayat ortalama 6-7 misli pahalılaştığı halde milli ve ferdi gelirlerimiz bu nispette artmamıştır. Masrafla gelir arasındaki bu fark günden güne artığı içindir ki bu gün ferdi ve ameli hayat geçim zorluğu dediğimiz netice ile karşı karşıya kalmıştır.”⁷⁸

Ekonomide istikrarın bir türlü sağlanamayışı fiyat artışlarının durdurulamayışı, özellikle şeker fiyatlarının artmasına muhalefetin bu konuyu meclise taşımasına neden olmuş 15 Kasım 1948 tarihinde Meclis'e bir gensoru verilmiştir. Gensoru uygulaması sonucu 34 olumsuz oy çıkınca hükümet tekrar güven oyu almıştır.⁷⁹

Sonuç olarak Hasan Saka Hükümetleri 1930'larda başlayan Devletçi ekonomi görüşünden liberal ekonomiye geçişte köprü vazifesi görmüş batıyla bütünleşme yönünde önemli adımlar atmış fakat bütün bunlara rağmen ekonomide istikrarsızlığın giderilmeyişi Hasan Saka kabinesine zor günler yaşatmıştır.

⁷⁸ TBMM Z.C.: D.8, C.VII (18.06.1948) B.73, O.1, 226.

⁷⁹ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)** (İstanbul, 1976), 46.

3.3. Hasan Saka Hükümetlerinin Eğitim ve Kültür Politikaları

Fertleri toplum içinde birbirleri ile uyumlu kılan ve ortak yaşayışın tabi bir sonucu olan davranışlar çok yönü ve çeşitlidir. Din, adet ve gelenekler, eğitim, ahlak, dil, tarih, edebiyat, sanat, ekonomi, ziraat vb. hep bu çerçevenin içine giren unsurlardır. Bundan dolayıdır ki kültür; kabataslak bir tabirle bir insan topluluğunun yüzyıllarca devam eden ortak yaşayışından doğan maddi ve manevi değerlerinin ve davranış tarzlarının bütünüdür diye ifade edilebilir.⁸⁰

Eğitim ise; fertlerin ve cemiyetlerin sosyal ve kültürel gelişmesini hızlandıran ekonomik kalkınmasını destekleyen, milli ve manevi değerleri koruyan, geliştiren, nesilden nesile aktaran, milli birlik ve bütünlüğü sağlayan en tesirli faaliyetlerden biridir ve en önemlisidir. Bunun içindir ki eğitimin, fertlerin ve milletlerin hayatında çok önemli bir rolü ve yeri vardır.⁸¹

Cumhuriyet tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim-öğretimin birleştirilmesi sonucu Türkiye’de eğitim-öğretim alanında birlik sağlanmıştır. Medreseleri kaldıran bütün eğitim – öğretim kurumlarını tek bir çatı altında toplayan ve eğitimimize millilik vasfı kazandıran bu kanun ile aynı zamanda eğitimde yanlış uygulamalara ve batıl fikirlere yer verilmeyeceği de vurgulanmıştır.

I. ve II. Hasan Saka hükümetleri döneminde eğitim ve kültür alanında dikkat çekici gelişmeler olmakla birlikte hükümet programlarında ve

⁸⁰ Zeynep KORKMAZ: “Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyetinin Temeli Kültürdü Sözünün Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, **Milli Kültür Dergisi**, C.36 (Ekim 1982), 2.

⁸¹ Abdullah NİŞANCI: “Türk Milli Eğitim ve Öğretiminin Temel Hedefleri”, **Yeni Bir Yüzyıla girerken Türk-İslam sentezi Görüşünde Meselelerimiz** (İstanbul, 1988), 219.

uygulamada bu konunun gerektiği ölçüde üzerinde durulmadığı anlaşılmaktadır.

30.09.1947 tarihinde kurulan I. Hasan Saka kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olarak Reşat Şemsettin Sirer yer almıştır. Hükümetin 13.10.1947 tarihinde TBMM’de görüşülerek kabul edilen programında eğitim ve kültür politikası ile ilgili şu cümleler yer almıştır. “Hükümetin ehemmiyetler üzerinde duracağı başlıca işleri yüksek heyetinize bu suretle bildirmiş oluyorum. Hükümetin sürekli genel vaziyetleri hakkında tafsilata girişmeyi faydalı bulmadık. Hiç şüphe yok ki, bütün icraatında partimiz programına bağlı kalan hükümetimiz sağlık işlerinin ve milli eğitimin gelişme şartları üzerinde ehemmiyetle duracağı gibi, işçi ve çalışma hayatını nizamlama ve sosyal emniyeti sağlama meseleleri ile de çok yakından alakadar olacaktır.”⁸²

TBMM’de hükümet programı hakkında, doksan üye konuşmuş, konu ile ilgili olarak bir üye programın Milli eğitim kısmını yetersiz bulmuş, diğer bir üye de ilköğretimi mecburi kılan kanun karşısında okul yapılmadığı için devletin müşkül durumda olduğunu, Köy enstitüsü mezunlarını 15 lira ile işe başlattırıp 20 yılda 22,5 lira ya yükselten kanunun derhal değiştirilmesini, milletin kültürünü yükseltmek için ilköğretime gereken önemin verilmesini istemiştir.⁸³

10.06.1948 tarihinde kurulan II. Hasan Saka kabinesinde ise Mili Eğitim Bakanı olarak Tahsin Banguoğlu görev almıştır. II. Saka Hükümeti’nin programında ise bu konuyla ilgili “Yurdumuzun medeniyet ve refah yolunda ilerlemesini halk iradesine dayanan bir idarenin devamını da görüyoruz. Bunun için kanunlar da, sosyal ve politik hayatta olduğu gibi her derecede okullarımız da demokratik terbiyenin yerleşmesine ehemmiyet vereceğiz,

⁸² **TBMM Z.C.:** D.8, C.VI (13.10.1947) B. 85, 0.1, 674.

⁸³ Selçuk KANTARCIOĞLU: **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programlarında Kültür** (Ankara, 1998), 40.

sözleri yer almıştır.⁸⁴ 18.06.1948 tarihinde TBMM’de görüşülüp kabul edilen programla ilgili doksan sekiz üyenin söz aldığı görüşmede konu ile ilgili olarak her hangi bir teklif getirilmemiştir.⁸⁵

Hasan Saka hükümetleri döneminde eğitim alanında gerçekleştirilen ilk uygulama “Köy Enstitülerinin Programlarının değiştirilmesi olmuştur.”

II. Meşrutiyet yıllarından beri yoğun olarak tartışılan, köye özel öğretmen yetiştirilmesi fikri 20 Aralık 1938’de Maarif Vekili olan Hasan Ali Yücel’le yeni bir ivme kazanmış,⁸⁶ Hasan Ali Yücel’in İsmail Hakkı Tonguç’la birlikte geliştirdikleri Köy Enstitüleri Projesi, 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı kanunla hayata geçirilmiştir.⁸⁷

1 Haziran 1940’ta faaliyete geçen Köy Enstitülerinin önceden hazırlanmış ve kabul edilmiş bir öğretim programı ve yönetmeliği yoktu. Ezbere ve teorilere dayanarak programın hazırlanmasına kalkışılmadan, geçici bir süre için ortaokul ve öğretmen okulu programları ve bulunan çevrenin özel şartları göz önünde tutularak, öğretim programına girecek konuların neler olacağının denemelerle tespit edilmesine ve uygulanmasına çalışılıyordu.

1943 yılında ise, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Köy Enstitü’leri için bir program hazırlanmıştır. Bu program üç kısımdan oluşuyordu. Genel eğitim, tarım çalışmaları ve teknik çalışmalar.⁸⁸

⁸⁴ **TBMM Z.C.:** D.8, C.VII (18.06.1948) B.73, O.1, 224.

⁸⁵ Selçuk KANTARCIOĞLU: **a.g.e.**, 43.

⁸⁶ Ali Ata YİĞİT: “İnönü Döneminin Köye Özel Öğretmen Yetiştirme Projesi: Köy Enstitüleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII (Ankara, 2002) 447.

⁸⁷ Yahya AKYÜZ: **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçta 1982’ye)**, (Ankara, 1982), 250.

⁸⁸ Ali Ata YİĞİT: **a.g.m.**, 451.

Köy Enstitülerinin eğitimi köy ihtiyaçlarıyla iç içeydi. Sıkı disiplin altında öğrenciler sadece öğretmen olarak değil, köylüye rehber olarak ve köyün sosyal ve ekonomik yapısında değişimler meydana getirecek öncü ruhuna sahip kişiler olarak yetiştirilmek isteniyordu. Gerçekten beş yıllık öğrenim sonunda genç öğretmenler köy liderleri olarak köylerine dönmeye hazır hale geliyorlardı. Ancak bütün bunlara rağmen Köy Enstitüleri program ve hedefleri bakımından eleştirilecek ve olumsuz bulunacak özellikler taşımaktaydı. Bu eleştiriler; çocuk yaşta köyden alınan öğrencilerin, kırsal alanda kurulan enstitülerde şehir hayatına ve şehir insanına karşı izole edilmiş olması, dini duygulara yer vermeyecek kadar uçuk bir eğitim sisteminin uygulandığı bir dönemde yetişen öğretmen adaylarının, kapalı toplum hayatının merkezleri olan köylerde rehber olmalarının gerçekçi görünmemesi, bir öğretmenin mesleki bilgilerinin yanında, hayvancılıktan, ziraatçılığa, inşaatçılıktan daha başka teknik işlere kadar bir çok sanat ve beceri de faaliyet göstermesinin beklenmesinin rasyonel olmaktan uzak görülmesi vb. şeklinde sıralanmaktadır.⁸⁹

Nitekim bu ve benzeri olumsuzluklar büyüdükçe, mevcut programların ve sistemin gözden geçirilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

1946 seçimlerinden iki hafta sonra 5 Ağustos'ta istifa eden Yücel'den sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilen Reşat Şemsettin Sirer öğretmenlerin "öğretmenlik mesleği" dışında başka işlerle iştigal etmelerini uygun bulmamış ve Sirer, bu amaçla 1947 yılında köy enstitülerinde değişiklik yapılmasını sağlamıştır.⁹⁰

1947 programı genel olarak 1943 programının ilke ve amaçlarını benimsemiştir. Haftalık, aylık ve mevsimlik çalışma planlarında kabul edilen

⁸⁹ Ali Ata YİĞİT: **a.g.m.**, 451.

⁹⁰ Ali Ata YİĞİT: **a.g.m.**, 451.

esaslar aynıdır. 1943 programında haftalık 10 saat olan genel bilgi dersleri 6 saat artırılarak 1947 programında 16 saate çıkarılmıştır. Tarım dersleri ise 1943 programında haftalık ders tutarında 55 saat ayrılırken yeni programda 52 saat ayrılmıştır. 1937-1938 öğretim yılından 1947-1948 öğretim yılına kadar köy enstitülerinde ancak birinci sınıflar bütün sanat dallara katılmışlar bundan sonra ise her öğrenci istek ve yeteneklerine göre ayrıldığı sanat dalına devam etmiştir. 1947 programında ise böyle bir ayırım yapılmamış, erkek öğrencilerin 1. sınıftan son sınıfa kadar ayrılan sanat kollarına devam etmeleri sağlanmıştır. Burada 1943 programından bir görüş ve amaç ayrılığı görülmektedir. Amaç, öğrencilerin bütün sanat dallarından parça parça bilgi ve beceriler elde etmeleri ama derinleşmemeleridir. Yani öğrenciler okulun kırılan, yere düşen kiremitlerini değiştirmek için, merdiveni, ustayı muhtardan bekleyecektir.⁹¹

Köy Enstitülerinin programında 1947 değişikliği ile kültür derslerine genel bilgi dersleri denmiş ve bunlara ötekilerden daha fazla saat ayrılmıştır. Teknik derslere sanat dersleri ve atölye çalışmaları denmiş, bunların öğretimi her yıl fakat 1/3 öğretim yılı ile sınırlandırılmıştır. Ziraat ders ve çalışmaları da artırılmıştır. 1947 değişikliği, Köy Enstitüleri felsefesinden ilk belirgin uzaklaşma diye yorumlanmaktadır.

1943 programı amaçlarında köye, köy okuluna yararlı olma düşünülerek, sanatkar yetiştirme söz konusu edilmezken 1947 programının uygulanmasıyla köy enstitülerinde tabiatla savaş gevşemiş, çiftlikler fakirleştirilmiş, işlikler eski öğretmen okullarının “resim el işi” salonlarına çevrilmiş yeni yapılar, onarımlar, sıva ve badana işleri aracılara verilen paralarla yaptırılmaya başlanmıştır.⁹²

⁹¹ Şevket GEDİKLİOĞLU: **Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri** (Ankara, 1971), 199.

⁹² Şevket GEDİKLİOĞLU: **a.g.e.**, 199.

Sonuç olarak yeni program 1943 programından farklı olarak tarım ve meslek derslerine ağırlık vermiş, eğitim – öğretim esasları ile derslerin özel hedefleri ve içerikleri daha belirgin hale getirilmiştir.

Köy enstitülerinde eğitim ve öğretim alanında yapılan değişiklikler 1947 programı ile yetinilmemiştir. Diğer bir önemi gelişme ise 1948 yılında Yüksek Köy Enstitülerinin kapanmasıdır.

Yüksek öğrenim statüsünde kabul edilen ve eğitim öğretim süresi üç yıl olan Yüksek Köy Enstitüsü 1942 yılında Hasanoğlan Köy enstitüsü bünyesinde “Yüksek kısım” adıyla öğretime başlamıştır. Hasanoğlan’daki kendi tesisleri tamamlanıncaya kadar eğitim faaliyeti Ankara’daki bazı yüksek okullarda sürdürülmüş; 1943-1944 öğretim yılından itibaren Hasanoğlan’da öğretime devam edilmiştir.

Yüksek kısım 15 Haziran 1943’te Yüksek Köy Enstitüsü olarak değiştirilmiştir.⁹³ Ancak 1946’da çok partili hayata geçilmesinden sonra, Köy enstitüleri, önce pasif planda ve dolaylı olarak CHP iktidarı aleyhine tartışmalara konu olmuş, enstitüler kanunla yasaklanmış ideolojik bir örgüt, ahlak kurallarına ve geleneklerine aykırı davranışların merkezi olmakla suçlandırılmıştır. Bunun üzerine CHP’de sağ kanadın adamı olarak bilinen Reşat Şemsettin Sirer tarafından Hasanoğlan Köy Enstitüsü 1947’de kapatılmıştır.⁹⁴

Aynı yıl 05.06.1947 tarihinde yüksek köy enstitüsü yönetmeliği kaldırılarak yeniden düzenlenen yönetmelik bu kurumu kapatmanın bir hazırlığı sayılmış, nitekim yönetmelik uygulamaya geçmeden Bakanlık ve kurumun öğrencileri ve öğretmenleri arasında tartışmalı geçen aylar sonunda

⁹³ Ali Ata YİĞİT: **a.g.e.**, 449.

⁹⁴ Server TANİLLİ: **Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?** (İstanbul, 1988), 68.

1948 yılında bu kurum kapatılmıştır. Sözde ileri sürülen kapatma gerekçesi, yüksek köy enstitüsünün görevlerini, yerine getirecek kurumların Türkiye’de var olmasıdır. Bu suretle 1947’de yüksek Köy Enstitüsünü bitirenler bu kurumun son mezunları olmuştur. Aynı yıl enstitünün diğer sınıflarındaki öğrencileri Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji bölümüne, Kız ve Erkek Teknik Öğretmen, Teknik Ziraat ve Tarım aletleri okullarına dağıtılmıştır.⁹⁵

Yaşanan bu gelişmelerden sonra aynı dönemde köy enstitülerinin yönetimi ve öğretim üyeleri değiştirilmiş, Köy Enstitülerinin kurucusu İsmail Hakkı Tonguç’da görevinden alınmıştır.⁹⁶

Köy Enstitüleri konusu tamamen kapatılıncaya kadar, siyasi partiler, hükümetler arasında bir siyasal çekişme haline getirilmiş, konuya bilimsel açıdan ve soğukkanlılıkla yaklaşılmamış, aksayan yönlerinin düzeltilmesine gidilmemiştir.

Hasan Saka Hükümetleri Döneminde eğitim alanında yaşanan bir diğer önemli gelişme ilkokullarda (ilköğretim birinci kademe) din dersinin kabul edilmesidir.

Din dersleri 1924 ilkokul programında Kuran-ı Kerim ve din dersleri adı altında görülmekte ve birinci sınıf hariç diğer sınıflarda haftada ikişer saat okutulmaktaydı. 1926 Programında ise din dersleri 3. sınıftan başlatılmış ve haftada 1 saate indirilmiştir.

Programlardaki amaçların giderek değişmesine rağmen 1926’da Eğitim Bakanlığının bir tebliğine göre ilkokul öğretmenleri kâtiplik, vaizlik gibi bir ek görev alabilecekler, hatta sabah ve akşam namazlarını camide halka kıldırabileceklerdir. 1930 programında din dersleri yalnızca 5. sınıf

⁹⁵ Şevket GEDİKLİOĞLU: **a.g.e.**, 202.

⁹⁶ Server TANİLLİ: **a.g.e.**, 68.

öğrencilerine, ebeveynleri isterse, haftada yarım saat verilen bir ders haline gelmiştir. Köy ilkokullarında ise din dersleri perşembe günleri 3. sınıfta yarım saat okutulacaktır.

Din dersleri böylece 1930'ların başında kent ilkokullarından sonlarında da köy ilkokullarından kaldırılmış⁹⁷ laik bir ülkenin okullarında din derslerinin okutulmasının Anayasaya aykırı olduğu kabul edilmiştir.⁹⁸

1947 yılından itibaren Meclis'te, parti genel kongresinde, dolayısıyla basında, Türkiye'de İslamcılığın durumu konusunda, heyecanlı tartışmalar yaşanmaya başlamıştır.⁹⁹

CHP Meclis Grubunun 15-19 Şubat 1947 tarihli toplantısında ilkokullarda din dersi konulması kararı alınmış,¹⁰⁰ bu dersin fiilen okutulmasına 15 Şubat 1949'da başlanmıştır. Bu ders, "program dışı ve ihtiyari" idi; çocuklarının bu derse devam etmesini arzu eden ebeveyn bu hususu okul idarecilerine bildireceklerdi.

Bu dersin ihtiyari oluşu hem öğrenci için hem de öğretmen için söz konusudur. Bu dersten sınıf geçme yoktur.¹⁰¹

Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, kararın meclis grubunda kabulünden üç gün sonra şu açıklamayı yapmıştır. "Türkiye'de din dersleri hiçbir zaman yasak olmamıştır. Atatürk asla din aleyhtarı değildi. Fakat bir takım şeytanların, din dersi adı altında fesat karıştırmalarına izin vermek istemedik. Bir inkılap dersi için din dersleri ve mesleki din öğretimi devletçe

⁹⁷ Yahya AKYÜZ: **a.g.e.**, 215.

⁹⁸ Server TANİLLİ: **a.g.e.**, 73.

⁹⁹ Beyza BİLGİN: **Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri** (Ankara, 1980), 57.

¹⁰⁰ Hikmet BİLA: **a.g.e.**, 233.

¹⁰¹ Şevki AYDIN: "Cumhuriyet Döneminde Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII (Ankara, 2002), 457.

ihmal edilmiştir. Bu toplumumuz için din müessesesinin varlığını inkar etmek değildir. Bütün laik dünya milletleri, mekteplerde din dersi okutulmasını kabul etmişlerdir. Türk inkılabı, idare şekli olarak şariatçılığı, zihniyet olarak da skolastiği memleketten kaldırmıştır. Şimdi din öğretimi yolundan bunların dönmesine kapı açmak, bir buçuk asırda başardığımızı tehlikeye koymak olur. Bu nedenle, dini meslek eğitimi işinin Diyanet işlerine verilmesini istemedik”.¹⁰²

Milli Eğitim Bakanlığı’nca hazırlanan istatistik, bu uygulamadan sonra din derslerini Türk halkının çok olumlu karşıladığını ortaya koymaktadır. 1949-1950 öğretim yılında öğrencilerin % 99’u din dersini seçip devam etmiştir. Devam etmeyenlerin yaklaşık beşte üçü gayrimüslimler oluşturmaktadır.

Din dersinin program dışı veya program içinde olması, durumu değiştirmemiştir. Bir yabancıнын yaptığı “Münevverler ve Din dersleri” adı altındaki araştırma da, laik bir öğretim ve eğitim sistemi içinde yetişmiş olan genç Türk aydınlarının büyük çoğunluğunun (%85), okullarda din dersleri verilmesini onayladıklarını ortaya çıkarmıştır.¹⁰³

Saka Hükümetleri Döneminin eğitim ve kültür alanında bir diğer önemli gelişmesi ise 19 Ağustos 1948’de Ankara’da milli kütüphanenin açılmasıdır.

Batı’daki örneklerine uygun bir devlet kütüphanesi kurulması düşünce teşebbüsleri II. Abdülhamit devrine kadar uzanırsa da devletin içine düştüğü gaileler, çeşitli siyasi ve sosyal engeller böyle bir kuruluşu uzunca bir süre geciktirmiştir. Ankara’da Milli kütüphanenin kurulması değerli kültür adamı Adnan Ötüken’in (öl. 1972) devamlı gayretlerinin eseridir. Ötüken, böyle bir

¹⁰² Beyza BİLGİN: a.g.e. 57.; **Vatan** (22 Şubat 1948), 1.

¹⁰³ Bülent DAVER: **Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik** (Ankara, 1956), 150-152.

devlet kütüphanesi kurulması çalışmalarına 1946'da MEB Neşriyat Müdürlüğü'ne tayini ile başlamış belirtilen tarihte kütüphanenin resmen açılışına muvaffak olmuştur. Kütüphane 23 Mart 1950 tarih ve 2632 sayılı kanunla gerçek hüviyetine kavuşmuştur.¹⁰⁴

Ankara Namık Kemal Mahallesi Kumrular sokağındaki eski binanın yerine yeni ve modern bir milli kütüphane binası yaptırmak üzere 1950'de Bahçelievler de sağlanan arsa da yeni binanın temelleri atılmış ve kütüphane inşaatı 33 yıl sonra tamamlanan yeni binasına 5 Ağustos 1983'de taşınmıştır.

5632 sayılı kanunun 2. maddesinde Milli Kütüphane'nin kuruluş maksadı: "mili kültür araştırmalarını mümkün kılmak, bu maksada elverişli eserleri ve vesikaları bir araya toplayarak esaslı bir merkez vücuda getirmek ve aynı zamanda her türlü ilim ve sanat çalışmalarını ve araştırmalarını kolaylaştırmak" şeklinde ifade edilmiştir.

Birçok bölüm ve servislerden oluşan Milli Kütüphane'de 2 Aralık 1983 kesin rakamlarına göre:

654.487 kataloglanmış kitap, 193.935 cilt Türkçe ve yabancı dillerde gazete ve dergi, 6880 cilt yazma kitap, 6352 harita, 9359 nota, 338 atlas, 1969 plak, 271 ses bandı (tanınmış şahısların sesleri ve folklor malzemeleri), 831 tablo, 31.946 afiş, 41.409 kupür, 9266 pul, 9370 makara mikrofilm, 2350 Braille (amalara mahsus) alfabesiyle kitap bulunmaktadır.¹⁰⁵

Hasan Saka Hükümetleri dönemindeki diğer bir önemli gelişme İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin imzalanmasıdır. II. Dünya Savaşı sonrası 26 Haziran 1945'de kurulan BM, üçüncü genel toplantısında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini kabul etmiştir. Türkiye bu bildiriye bu dönemde 1949

¹⁰⁴ Yeni Türk Ansiklopedisi: "Milli Kütüphane", C.VI (İstanbul, 1985), 2372.

¹⁰⁵ Yeni Türk Ansiklopedisi: a.g.md., 2373.

yılında imzalamıştır. Bildiride eğitime ilişkin birçok ilke bulunması bakımından önemlidir.¹⁰⁶

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, eğitim hakkının insanın temel bir hakkı olduğunu ilan ederken bu hakkın kimi nitelikleri sonunda bütün ülkelere ana ilkeler sunmuştur. Bildirinin 26. maddesi devletlerin eğitim konusunda uygulayacakları politikaya kimi yönler de önermiştir: Eğitimin parasız oluşu; teknik ve mesleki eğitimin genelleştirilmesi; yüksek eğitime girişte eşitlik; çocuklara verilecek eğitimin tümü seçme de ana-babaların öncelikle hak sahibi olmaları bunlardan bir kaçıdır.¹⁰⁷

07.08.1948 tarihinde 5245 sayılı kanunla Suna Kan ve İdil Biret'in yabancı memleketlere müzik tahsiline gönderilmesine dair kanunun kabulü de Hasan Saka hükümeti döneminde gerçekleşmiş ve Suna Kan ve İdil Biret eğitim için Fransa'ya gönderilmiştir.¹⁰⁸

16 Ocak 1949 tarih ve 5441 sayılı kanunla Dram ve Opera bölümlerini kapsayan ve tüzel kişiliği olan Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü kurulmuştur.¹⁰⁹

3.4. Hasan Saka Hükümetlerinin Dış Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler

Türkiye'nin Milli Mücadele Dönemi dış münasebetlerdeki temel amacı; Atatürk'ün deyimi ile "Milletin dahili ve harici istiklalinin tanıtılması ve her

¹⁰⁶ Erdal CEYHAN: **Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi(1299-1997)**, (Edirne, 2004), 85.

¹⁰⁷ Server TANİLLİ: **a.g.e.**, 22.

¹⁰⁸ **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**: C.VI, (İstanbul, 1983), 456.; **TBMM K.D.**: C.XXX, (12.07.1948), 714-715.

¹⁰⁹ **TBMM K.D.**: D.8, C.XXXI (16.06.1949), 1027-1030.

milletin kendi mukadderatına kendisinin hakim olması... hakkımızın bilakaydû şart tanınması” olmuştur. Yine Milli mücadelenin teşkilatlanmasında önemli yer teşkil eden Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan “Milli sınırlar dahilinde bulunan bütün vatan parçalarının bütünlüğü,¹¹⁰ her türlü yabancı işgal ve müdahalelerine karşı milletin bir bütün olarak savunma ve karşı koyması, manda ve himayenin kabul olunmazlığı kararları da bu dönemde dış politikada göz önünde tutulan esas ilkeler olmuştur.¹¹¹

Lozan Barış Anlaşması’ndan sonra Yeni Türkiye milletlerarası planda resmen tanınmıştır. Fakat işgalci devletlerle Türkiye arasındaki münasebetler gerek her iki taraf arasındaki güvensizlik duygusu gerekse Lozan’dan kalan meselelerin çözümünde ortaya çıkan buhranlar sebebiyle hemen huzura ve düzene kavuşmamış, dolayısıyla her iki taraf arasında normal münasebetlere kavuşulması uzunca bir zaman almıştır.¹¹²

Türkiye 1930 yılından itibaren gerçekleştirmek istediği düzene kavuşmuş fakat 1931 yılından sonra Avrupa’da patlak veren buhranlar Türkiye’yi de ister istemez etkilemiştir. Türkiye bu dönemde de bu buhranları bencil çıkarlar için sömürme yoluna gitmemiş aksine barış ve güvenliğin savunucusu olarak anti revizyonist bir politika izlemiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı öncesi bu politikaya daha fazla bağlanılarak batılılarla işbirliğine önem verilmiştir.¹¹³

İç ve dış problemlerin çözümünde sürekli barışçıl bir dış politikayı benimseyen Türkiye zaman zaman engellerle karşılaşmış, özellikle II. Dünya Savaşı’nın başlamasını takip eden altı yılda bu politikayı sürdürebilmek hiç de kolay olmamıştır. Türkiye savaştan işgale uğramadan ve en az zararla

¹¹⁰ Mehmet GÖNLÜBOL, ve Cem SAR: **Olaylarla Türk Dış Politikası** (Ankara, 1993), 16.

¹¹¹ Mustafa Kemal ATATÜRK: **Nutuk**, C.I (İstanbul, 1934), 47.

¹¹² Fahir ARMAOĞLU: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi** (1914-1995), (Ankara, b.t.y.), 321.

¹¹³ Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 335.

çıkarmak için¹¹⁴ bütün politik manevra kabiliyetlerini kullanmış fakat fiilen olmasa bile siyaseten savaşın son bulduğu bir zamanda Mihver Devletlerin karşısında Müttefik Devletlerin yanında II. Dünya Savaşına katıldığını ilan etmek zorunda kalmıştır. (23 Şubat 1945)¹¹⁵

II. Dünya Savaşı'ndaki Türkiye orta büyüklükteki bir devletin olağanüstü bir ortamda ortaya çıkan dengeleri ve çelişkileri ustaca kullanarak “ulusal çıkar” kavramını en çıplak biçimde uygulayabilmenin örneği olmuş, bununla birlikte sonuna kadar her türlü bahaneyi kullanarak savaş dışında kalan ve böylece insanını telef olmaktan kurtaran Türkiye savaş sonunda yalnız kalmıştır.

Bu yalnızlık bir yandan Sovyetlerin itiş ve soğuk savaş başlatmakta olan ABD'nin çekişi, diğer yandan da uluslar arası sistemin iki kutuplu yapısının zorlamaları ve içindeki siyasal gelişmelerin sürüklemesi sonucu ile, Türkiye o güne kadar izlediği politikaları tamamen değiştirmiştir.¹¹⁶

Savaş sonrası dünyanın yeni bir şekil aldığı kutuplaşma dönemindeki siyasal konjonktür, Türkiye'nin tercihini ABD'nin başını çektiği demokrasi yanlısı ülkelerden yana yapmasını gerektirmiştir. 1947'nin sonbaharında Hasan Saka Hükümeti iktidara geldiği zaman, bloklara ayrılmış böyle bir dünya ve istikamet yönü belirlenmiş bir dış politika zemini içinde kendini bulmuştur. Bu dönemde dünya devletleri ile sürdürülen siyasal, askeri, sosyal ve kültürel ilişkilerin bu çerçevede cereyan ettiği görülmektedir.

¹¹⁴ Baskın ORAN: **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bu Güne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.I (İstanbul, 2001), 399.

¹¹⁵ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 193.

¹¹⁶ Baskın ORAN: **a.g.e.**, 398.

3.4.1. Türkiye - SSCB İlişkileri

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler, geçici gelişmelere rağmen genel olarak üç devrede ele alınabilir. Bu devreler dostluk, uyuşmazlık ve dostluğun yeniden kurulması teşebbüsleri olarak adlandırılabilir. Dostluk devresi her iki devletin kuruluş ve kuvvetlenme çabaları gösterdikleri zamanlara rastlamaktadır. Bu devreyi 1921 Moskova Antlaşması'ndan başlatıp Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası'nın anlaşması ile sona erdirmek mümkündür. Sovyetler Birliği'nin bu antlaşmadan sonra izlediği politika Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir uyuşmazlık devresi açmıştır. Bu devre Stalin'in ölümüne kadar devam etmiştir. 1953 yılından sonra Sovyetler Birliği Türkiye ile yeniden dostluk münasebetleri kurma teşebbüslerine girmiştir.¹¹⁷

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler özellikle ele aldığımız son iki devrede uyuşmazlıklar çıkması ve sonradan bu uyuşmazlıkların ortadan kalkarak münasebetlerin düzelmesi veya hiç değilse normalleşmesi Sovyetler Birliği'nin teşebbüsleri ile oluşmuştur.

Genel olarak söyleyebiliriz ki Türkiye'nin mili güvenliğini koruma ve ekonomik kalkınmasını veya bağımsızlığını gerçekleştirme politikası Sovyetler Birliği'nin dünya yüzünde izlediği politikaya engel olamadığı veya bu politika ile bağdaşabildiği zamanlar iki memleket arasındaki münasebetler dostane olmuş ve Sovyetler Birliği'nce böyle sayılmayınca bozulmuştur.¹¹⁸

Hasan Saka Hükümetleri Dönemi'ni Türk Sovyet ilişkilerini ele almadan önce bu dönemi içine alan uyuşmazlık devresinin başlamasında

¹¹⁷ A. Suat BİLGE: **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, (Ankara, 1993), 388.

¹¹⁸ A. Suat BİLGE: **a.g.e.**, 338.

etkili olan Türk Sovyet ilişkilerinde belirleyici rolü olan olaylara kısaca değinmekte yarar vardır.

Türkiye'nin Sovyetler ile ilişkileri devletin kuruluşundan önce Milli Mücadele Döneminde başlamıştır.

Ankara Hükümeti askeri cephelerde başarıya ulaşmak için Milli mücadelenin diplomatik cephesine de önem vermiş barış görüşmelerinde tek bir cephe halinde hareket etmeyi başaran işgalci devletlere karşı Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği kullanılmıştır.¹¹⁹

TBMM Hükümeti, 26 Nisan 1920'de Sovyet Rusya Hükümeti'ne gönderdiği notada Anadolu yönetimini tanımaya, Türk topraklarını işgallerinde bulunduran emperyalist devletleri Anadolu'dan kovmak amacıyla Türkiye'ye yardıma; bir ittifak kurarak birlikte askeri harekâta bulunmaya çağırılmıştır. Çiçerin'in 37 gün sonra verdiği cevapta Ankara Hükümetinin Misak-ı Millide belirtilen dış siyaset ilkelerini memnurlukla not etmiş, milliyetçi Türkiye ile Sovyet Rusya arasında içten ilişkiler ve dayanıklı bir dostluk amacıyla birbirlerine diplomatik temsilciler göndermelerini önermiştir.¹²⁰

Türk Milli mücadelesinin karşısında Yunanistan, ama onun arkasından Batılı devletler vardı. Sovyetlerle Türkiye arasında, mücadele hedefleri bakımından, tam bir menfaat birliği mevcuttu. Her ikisi de Batı emperyalizmi ile mücadele ediyorlardı. Şu farkla ki, Sovyet Rusya, batının emperyalizmine de, kapitalizmine de karşı olduğu halde, Türkiye, sadece emperyalizm ile savaşmak için silaha sarılmıştı; onun doktrinle ilgili bir davası yoktu. Mustafa Kemal, Lenin'le dostluğunu sadece askeri ve siyasi yönleri ile yönlendiriyordu.

¹¹⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: a.g.e., 77.

¹²⁰ Salahi SONYEL: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, (Ankara, 2003), 6.

Sovyet Rusya, Anadolu'da başlayan savaşı Türkiye'nin kazanmasını arzu ediyordu. Zira bu mücadeleden Yunan'ın muzaffer ayrılması, devamlı bir tehlikeyi Sovyetlerin en hassas bölgesi olan Güney sınırlarına yaklaştırmış olacaktı.¹²¹

İşte bu menfaat iştirakinin de etkisiyle, 16 Mart 1921'de Türk Sovyet Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Doğu sınırlarını teminata alması ve Batılı devletlerle girilen görüşmelerde pazarlık gücünü artırması bakımından Türkiye için önemli olan bir anlaşma Sovyet hükümetlerinde İngiltere'ye karşı bir dost kazandırmıştır.¹²²

Sakarya zaferinden sonra Ankara Hükümeti Sovyetlerle yeniden temasa geçmiş 13 Ekim 1921'de Rus temsilcilerinin de katılımıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'la 16 Mart 1921'dekine benzer bir antlaşma imzalanmış ve Türkiye'nin ve Moskova Antlaşmasında tespit edilen Doğu sınırları teyit ve kabul edilmiştir.¹²³

1923'ten sonra Türk-Sovyet münasebetleri Lozan'dan kalan meselelerin halinde Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisi altında gelişmiş¹²⁴ ilişkiler daha bir süre Milli Mücadele yıllarının atmosferi içinde kalmıştır.

Türkiye'nin Yunanistan'la mübadele işi, Fransa ile borçlar meselesi¹²⁵ ve Lozan'dan arta kalan meselenin en çetini olan Musul uyuşmazlığında Milletler Cemiyetinin tutumu Türkiye'yi güçlü komşusu Sovyetlere iterken Batıda Fransız - Alman gerginliğinin azalması, Almanya'nın Milletler

¹²¹ Rıfki Salim BURÇAK: "Türk – Sovyet İlişkilerine Genel Bakış", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu** (Ankara, 2002), 208.

¹²² İsmail SOYSAL: **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1980)**, (Ankara, 1981), 273; Salahi SONYEL: **a.g.e.**, 56.

¹²³ İsmail SOYSAL: **a.g.e.**, 273.

¹²⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 77.

¹²⁵ Rıfki Salim BURÇAK: **a.g.m.**, 209.

Cemiyetine girmeye hazırlanmasında Rusya'yı da Türkiye'ye yakınlaştırmıştır.¹²⁶

İşte bu şartlar altında iki devlet arasında 17 Aralık 1925'te Paris'te bir dostluk ve tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma, birbirine saldırmaktan kaçınmayı öngörmüştür.¹²⁷

1923-1930 yılları arasında Türk Sovyet münasebetleri dostane devam etmekle beraber Türkiye 1930 yıllara doğru İngiltere, Fransa ve Yunanistan'la meselelerini halletmiş 1928 yılında İtalya ile bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalanmıştır. Türkiye ile Batılı devletler arasındaki bu yakınlaşma Sovyetler Birliğinde Türkiye'yi kaybetme endişesini uyandırmış, ilişkileri yeniden kuvvetlendirmek Türkiye ile Sovyetler Birliği 1920 Uzatma Protokolü ile taraflar birbirlerine haber vermeden ve karşı tarafın onayını almadan başka devletlerle siyasal bağlar yapmamayı; ayrıca 1931'de yapılan ek bir protokol ile de, Karadeniz ve ona bitişik denizlerde birbirine haber vermeden yeni savaş gemisi edinmemeyi yükümlenmişlerdir.¹²⁸

Bu antlaşmaya ek olarak 30 Ekim 1931 tarihli iki protokol ve esas antlaşmaya ek 7 Mart 1931 tarihli deniz protokolünün müddetinin 7 kasım 1945 tarihine kadar on yıl süre ile uzatılmasını öngören protokol imzalamıştır.¹²⁹

¹²⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.m.**, 77.

¹²⁷ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 81.; Rıfıkı Salim BURÇAK: **a.g.e.**, 209; İsmail SOYSAL: **a.g.e.**, 279.

¹²⁸ İsmail SOSYAL: **a.g.e.**, 279. "O Dönemlerde Rusya'nın, Yeni Türkiye'de Bolşevik rejimini yerleştirmeyi hedef tutan bir politika takip ettiğini görüyoruz. Rusya, bunda da başarıya ulaşamayınca, bunun günün birinde tahakkuk ettirilecek nihai hedef şeklinde, o an için zihninin gerisine atarak, Türkiye ile bir saldırmazlık ve dostluk anlaşmasının 1925 yılında imza etmiş ve ileriki tarihlerde buna eklenen protokollerle Türkiye'yi, kendisine danışmadan ve mutabakatını almadan başka devletlerle anlaşma yapamaz duruma sokmuştur."; Kamuran GÜRÜN: **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası 1939'dan Günümüze**, (Ankara, 1983), 314.

¹²⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 110.

Türk Sovyet münasebetleri 1936 yılına kadar bu şekilde gelişmiş Montrö Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin İngiltere ile işbirliği yapması üzerine aynı şekilde devam ettirilemese de II. Dünya Savaşı'na kadar dostluk havası içinde kalmıştır.¹³⁰

Türk Sovyet ilişkileri II. Dünya Savaşında tehlikeli bir buhran dönemine girmiştir. II. Dünya Savaşı ufukta görüldüğü zaman Türkiye başından beri izlemiş olduğu siyasetine sadık kalarak barışı kurtarmak için çaba harcamış İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapmıştır.¹³¹

Sovyet Rusya savaşın başında Almanya'ya karşı mukavemet edilmesini ve batı ile işbirliğine girilmesini teşvik etmiş Türkiye'yi "Barış Cephesine" bağlayan bir deklarasyonun yayınlanmasını görünürde iyi karşılamış hatta Sovyet basını deklarasyonu öven yazılar yazmıştır.

Ancak Sovyetlerin 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalaması Türkiye'de şaşırtıcı bir etki yapmış Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır.¹³²

Türk Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu İngiliz ve Rus dostluklarını bağdaştırma amacıyla 25 Eylül'de Moskova'ya gitmiş Almanya ise Türk Sovyet müzakereleri ile yakından ilgilenmiş Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için kısaca "Barış Cephesinden" ayırmak için sürekli Sovyet Hükümetini tazyik etmiştir.

Sovyetler, Almanya'nın isteklerine uygun olarak Türkiye'nin Batı ile kesin bir ittifak antlaşması imzalamasını önlemek için Şükrü Saraçoğlu üzerinde baskı yapmış, Sovyetlerin bu yöndeki teklifleri reddedilmiştir. Bunun

¹³⁰ Rıfki Salim BURÇAK: **a.g.m.**, 209.

¹³¹ Rıfki Salim BURÇAK: **a.g.m.**, 209.

¹³² Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 110.

üzerine 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türk-İngiliz-Fransız ittifakı imzalanmıştır.¹³³

Türkiye'nin fiilen savaşa katılıp katılmayacağı meselesinde ve savaşın gelişmeleri içinde politikamızı 1. derece belirleyen devlet Rusya olmuştur. İtalya'nın savaşa girişi ile 19 Ekim 1933 Ankara ittifakına göre İngiltere ve Fransa Türkiye'ye savaşa girme konusunda taahhütlerini hatırlatmaları üzerine Türkiye 1925 tarihli dostluk ve tarafsızlık Antlaşması gereğince meseleyi Rusya'ya açtığı zaman Sovyetler Türkiye'yi tehditten çekinmemiştir.¹³⁴

1941 yılından itibaren Alman ilişkilerinin bozulması ve Almanya'nın Rusya'ya saldırması sonucu bu sonucu bu defa Rusya Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesini ister olmuş, hatta 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık paktının teyit etmiştir.¹³⁵

1943 yılından itibaren yeniden Sovyetler Türkiye'ye karşı sert bir tutum almaya başlamış ve bu durum savaşın sonunda gerçek bir Sovyet tehdidi olarak ortaya çıkmıştır.

Savaş sırasında müttefikler arası tüm konferanslarda Türkiye'nin savaşa katılması söz konusu edilmiş, Rusya bu anlamda başı çeken devlet olmuştur.

1943 Ekim'inde Dış İşleri Bakanlarının Moskova Konferansında Molotov Türkiye'nin savaşa girmesini bir telkin şeklinde değil, bir "emir" şeklinde olması gerektiğini yine 1943 Kasımındaki Tahran Konferansı'nda da

¹³³ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 149.

¹³⁴ Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 407.

¹³⁵ Kamuran GÜRÜN: **a.g.e.**, 314.

Stalin “gerekirse enselerinden yakalayarak” Türkleri savaşa sokmak gerektiğini söylemekten çekinmemişlerdir.¹³⁶

Yalta Konferans’ında Türkiye ve Boğazlar Birleşmiş Milletler dolayısıyla söz konusu olmuş, Boğazlar konusunda Stalin Montrö Sözleşmesi’nin artık eskimiş olduğunu Türkiye’nin Boğazlar vasıtası ile Rusya’nın gırtlığına sarılmasına artık tahammül edemeyeceğini söylemiştir.¹³⁷

Yalta’da alınan bir diğer önemli kararda San Fransisco’da toplanacak BM Konferansına sadece 1 Mart 1945 itibariyle Almanya ve Japonya’yla savaş durumunda olan devletlerin kurucu üye olarak davet edilmeleridir. Bunun üzerine, 20 Şubat’ta İngiliz Büyükelçisi Peterson, Dışişleri Başkanı Hasan Saka’ya Türkiye’nin Birleşmiş Milletler konferansı’na katılabilmesi için en geç 1 Mart tarihine kadar Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirmiş; bunun sonucu olarak Türkiye 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamış ve 23 Şubat 1944’te Türkiye bu iki ülkeye savaş ilan etmiş¹³⁸ ve Türkiye savaş sonrası dünya düzeni yeniden kuracak olan San Fransisco Konferansına katılabilmek için, Kırım Konferansının tespit ettiği formalite şartlarına bu suretle hukuken uymuştur. Esasen o zamana kadar Türkiye’nin takip ettiği politika Birleşmiş Milletlere katılmamızın gerektiğini ortaya koymaktadır.¹³⁹

Dışişleri Bakanı Hasan Saka aynı gün TBMM’nde şöyle konuşmuştur: “Müttefiklerin son Kırım Konferansı’nın vermiş oldukları kararlar çerçevesi içinde İngiltere devleti tarafından Cumhuriyet hükümetine yapılan bu son

¹³⁶ Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 409.

¹³⁷ Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 414.

¹³⁸ Selim DERİNGİL: **II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası** (İstanbul, 1994), 250.; Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 184.

¹³⁹ Kamuran GÜRÜN: **a.g.e.**, 315.; Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 184.

telkin şimdi memleket ve milletimize, Müttefikler davasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkanı ve fırsatını vermektedir.”¹⁴⁰

Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise şunları söylemiştir. “Türkiye Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silahını ve kalbini demokrat milletlerin yanına koydu ve bugüne kadar meclis olarak ve hükümet olarak aldığı kararlar aynı istikametle yol aldı.” Bundan sonra Türkiye, 5 Mart’ta San Fransisco Konferansına resmen davet edildi ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yerini aldı.¹⁴¹

Ancak bu gelişmelere rağmen Sovyetler milletlerarası toplantıların yanında Türkiye’ye doğrudan baskı yapmaya başlamıştır. Sovyetler 19 Mart 1945’de 1925 Saldırmazlık Paktı’nın günün şartlarına uymadığı gerekçesi ile reddetmekte sakınca görmemişlerdir. Türk Hükümetinin “antlaşmanın yenilenmesi için yapılacak teklifleri” dikkat ve hayır karlıkla tetkike hazır olduğunu bildirmesine rağmen bu defa da bu ittifakın şart olarak Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya’ya terki ile Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesini ileri sürmüşlerdir.¹⁴² Türkiye’nin savaş boyunca korktuğu başına gelmiştir.

Türkiye Sovyetlerin 19 Mart notasına 4 Nisanda cevap vererek ne gibi önerileri olduğunu sormuş ve yeni bir pakt önermiştir. 7 Haziran 1945 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’i kabul ederek yeni bir anlaşma için bazı pürüzlü sorunların çözümlenmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁴³ Sovyet Hükümeti ile Türkiye arasında yapılan görüşme iki saat sürmüş, Selim Sarper uzun bir telgrafla görüşmede ele alınanları Türk Dışişleri Bakanlığına aktarmıştır. Bu görüşmede; Molotov 1921’de yapılan Türk Sovyet Antlaşması’nın

¹⁴⁰ **Ayin Tarihi:** (Şubat 1945), Nu:135, 38-39.

¹⁴¹ **Ayin Tarihi:** (Şubat 1945), Nu:135, 39-40.

¹⁴² Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 415.

¹⁴³ Necdet EKİNCİ: “İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları”, **Yeni Türkler Ansiklopedisi**, C.XVI, (Ankara, 2002), 732.

Sovyetlerin zayıf bir anında yapılmış olduğunu dile getirerek, bir takım arazi değişikliklerinin yapılmasını talep etmiş ayrıca Sovyet güvenliğini savaş ve barış anında koruyabilmek için boğazlarda üs edinmek istediklerini açıkça beyan etmiştir. Selim Sarper Molotov'un bu isteklerinin Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olduğunu, ahdi vecibelerinin müstesna kimsenin müsaadesini alma zorunluluğu duymadığımız yanıtını vermiştir.¹⁴⁴

17 Temmuz – 2 Ağustos 1945 tarihinde toplanan Postdam Konferansı'nda, Sovyet isteklerine sahne olmuş Montrö Sözleşmesi'nin Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesini ve Boğazlarda üs sağlayacak şekilde değiştirilmesini ve Boğazlarda üs istemek hususundaki ısrarları yanında sınırda değişiklik isteği de Türkiye üzerinde açık ve ciddi bir tehdit oluşturmuştur.¹⁴⁵

Post dam'da ABD çizgisi Türkiye ile Sovyetler arasında “verimli görüşmeler” başlatmak oluşturmaktadır. İngiltere'nin tavrı ise daha kesin olmuş ve Sovyet taleplerinin Birleşmiş Milletler Senedi'ne aykırı olduğunu beyan etmiştir.¹⁴⁶ Kısaca Türkiye başlangıçta SSCB'yle savaş sonrası pazarlıklarını sürdüren Batı'yı arkasına alamamış SSCB'den gelen istekler karşısında yalnız kalmıştır.¹⁴⁷

Türkiye SSCB'nin bu ilk taleplerinin İnönü'nün “Türk topraklarını ya da Türkiye'nin haklarını hiç kimseye devretme yükümlülüğümüz yoktur (...) Onurumuzla yaşar, onurumuzla ölürüz” ifadesiyle sertçe reddedince, 1945'in ortalarından itibaren kendisini ağır bir Sovyet baskısı altında bulacak ve Molotov'un Sovyet isteklerini 18 Haziranda Sarper'e bir kez daha iletmesiyle

¹⁴⁴ Baskın ORAN: **a.g.e.**, 502.

¹⁴⁵ Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 415.

¹⁴⁶ Selim DERİNGİL: **a.g.e.**, 254.

¹⁴⁷ Baskın ORAN: **a.g.e.**, 502.

Türkiye ile SSCB arasında 1925 Antlaşmasının yerini alacak bir antlaşma imzalaması olasılığı ortadan kalkacaktır.

Sovyetlerin asıl derdi kendisi açısından Boğazlarda güvenliğinin sağlanmasına rağmen toprak isteklerini gündeme getirmeleri Boğazlardan çok daha fazla tepki yaratmış ve Türkiye'nin ABD'ye yaranmasında önemli etki yapmıştır.¹⁴⁸

Sovyetlerin taleplerinin belli olması Türk kamuoyunda tepkilere yol açmıştır. 4 Aralık 1945'te İstanbul'da SSCB karşıtı bir miting düzenlenmiştir. Göstericiler Rusça kitapların satıldığı iki kitapçı ile solcu Tan gazetesinin matbaasına polisin seyirci kaldığı bir ortamda saldırınca, 8 Aralıkta SSCB bunu kınayan bir nota vermiştir. Bu saldırı Türkiye siyasi yaşamına "Tan Matbaası Olayı" olarak geçmiştir.¹⁴⁹

Ardından, Gürcistan Bilimleri Akademisinden iki profesörün Türkiye toprakları üzerindeki isteklerini dile getirdikleri "(...) gürcü halkı hiçbir zaman vazgeçmediği ve vazgeçemeyeceği topraklarını geri almak zorundadır. Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Giresun, Trabzon bölgelerini içine almak üzere Doğu Lazistan'ı yani Gürcistan'dan koparılmış toprakların bir bölümünü kastediyoruz." Şeklindeki makaleleri gündeme gelmiş bunu, 1948 ve 1949'da SSCB'de yayınlanan akademik çalışmalarda Sovyet tezinin desteklenmesi izlemiştir.¹⁵⁰

Potsdam'da alınan karar doğrultusunda Türkiye'ye ilk nota 2 Kasım 1945'te ABD tarafından verilmiştir: Montreux'nün gözden geçirilmesi gerektiğini öne süren ABD özde şu değişiklikleri önermiştir:

¹⁴⁸ Baskın ORAN: **a.g.e.**, 502.

¹⁴⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 390.

¹⁵⁰ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 390.

(...) (1) Boğazlar bütün Devletlerin ticaret gemilerine her zaman açık olmalıdır; (2) Boğazlar Karadeniz'e kıyısı bulunan Devletlerin savaş gemilerinin transit geçişine her zaman açık olmalıdır.¹⁵¹

ABD, bütün bunların gerçekleştirilmesi için uluslararası bir konferans toplanmasını önermiştir.¹⁵² Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin savaş zamanında da Boğazlardan geçebilmesi önerisi Türkiye için birtakım sakıncalar içermekteydi. Çünkü, savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, SSCB'nin Akdeniz'e geçireceği savaş gemileri, geriye dönerlerken başka birtakım savaş gemileri tarafından izlenebilir, hatta Boğazlar bölgesinde bu gemiler arasında bir çatışma yaşanabilirdi.¹⁵³ ABD notasını 21 Kasım 1945 tarihli benzer içerikteki İngiliz notası izledi.¹⁵⁴

Türkiye – SSCB ilişkilerinde çok önemli gelişmelere yol açan ilk Sovyet notası 8 Ağustos 1946'da verilmiştir. (Aynı gün notanın bir kopyası ABD'ye iletilmiş ve ABD bunu 19 Ağustosta yanıtlamıştır.)

Sovyet Hükümeti nota da kendi namına, Boğazlar için aşağıdaki esaslara (dayanan) yeni bir rejim tesisini teklif etmiştir.

1. Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır;

2. Boğazlar Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır;

¹⁵¹ **Ayin Tarihi:** (Ağustos 1946), Nu:153, 72-74.; Kamuran GÜRÜN: **a.g.e.**, 176.

¹⁵² **Ayin Tarihi:** (Ağustos 1946), Nu:153, 74-75.

¹⁵³ Baskın ORAN: **a.g.e.**, 504.

¹⁵⁴ Kamuran GÜRÜN: **a.g.e.**, 181.

3. Karadeniz’de sahili bulunmayan Devletlere ait harp gemilerinin Boğazlar’dan geçmesi, hususi surette derpiş edilen (öngörülen) haller müstesna, memnudur (yasaktır);

4. Karadeniz’e girmek ve Karadeniz’den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlar’a müteallik rejimin tesisi Türkiye’nin ve Karadeniz’e sahili bulunan diğer Devletlerin salahiyeti dahilinde olmalıdır;

5. Boğazlarda ticari seyrüseferin ve Boğazlar’ın güvenliğini temin hususunda en fazla alakadar ve bunu icraya en kadir (yetkin) olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği, iş bu Boğazların Karadeniz’de sahili bulunan Devletler aleyhine diğer Devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyla temin eder(...)¹⁵⁵

SSCB’nin bu notasını ABD ve İngiltere birer notayla yanıtlamışlar ve Boğazlar rejiminin yalnızca Karadeniz’e kıyıdaş devletlerce düzenlenmesi önerisine karşı çıkarak, Boğazların savunmasının esasen Türkiye’nin görevi olduğunu vurgulamışlardır.

Türkiye ise, notasında “İkinci Dünya Harbi sırasında Sovyet Hükümeti bir defa bile Karadeniz’de kendi emniyetini tehlikeye koyabilecek bir durum için Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine müracaatta bulunmamıştır(...)” diyerek Montreux’nün ancak bu sözleşmede öngörülen usulle değiştirilebileceğini ve Boğazlar’ın Sovyetler Birliği ile ortaklaşa savunulmasının Türkiye’nin egemenlik haklarına aykırı olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁶

SSCB 24 Eylül’de benzer içerikte ikinci bir nota sunmuş Karadeniz’in kapalı bir deniz olduğunu ve Türkiye’nin 1921 antlaşmasında Boğazların

¹⁵⁵ Baskın ORAN: **a.g.e.**, 505.

¹⁵⁶ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 391.

statüsünün Karadeniz'e kıyıdaş devletlerce belirlenmesini kabul etmiş olduğunu ileri sürerek 4. maddeyi savunmuş ve 5. maddede ısrar etmiştir.

İkinci Sovyet notası da (bu kez kendilerine iletilmemiş olmasına karşın) 9 Ekimde ABD ve İngiltere tarafından yanıtlanmış ve Potsdam'da alınan kararlar doğrultusunda başlatılan yazışmaların sonra erdirilmesinin gereği vurgulanmıştır. Bunun 18 ekimde Türkiye'nin yanıtı izlemiştir.

SSCB bu notalarında dört noktaya değinmiştir:

1. Potsdam'da alınan kararlar;
2. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında sorumluluklarını yerine getirmemesi;
3. Varolan Boğazlar rejiminin yetersizliği;
4. Yeni bir rejim için önerileri. Türkiye'nin yanıtları da bu noktalarda olmuştur.

Boğazlar üzerinde nota değişimini 12 Mart 1947'de açıklanan Truman Doktrini ve bu çerçevede yapılan ABD yardımı izlemiş kısmen Sovyet tehdidi hafiflemiştir.¹⁵⁷ 1928 yılı SSCB'nin Doğu Avrupa'da denetimi sağlaması, Türkiye'nin de Marshall planına katılımıyla geçmiştir.

ABD'nin Boğazlar konusunda SSCB'ye karşı tutumu Türkiye'yi himaye etme niyeti taşımamış Truman Doktrininin ilan edilmesine kadar geçen süre zarfında, Moskova karşısında kendini hep yalnız hissetmiştir.

¹⁵⁷ Ahmet MUMCU: **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi** (İstanbul, 1981), 185.

Amerika Sovyet Rusya'nın komünist emperyalizmine hız vermesi sonucu savaşta sonraki barış düzeninde Sovyetlerle işbirliği yapamayacağını anlamış.¹⁵⁸ ABD ile SSCB arasında kurulan işbirliği ortamı ise 1947 başından itibaren yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.

Bu büyük değişim kendini ilk kez 12 Mart 1947'de Başka Truman'ın Amerika Kongresinde yaptığı konuşmada kendini göstermiştir.

Truman Kongrede Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılması için kendisine yetki verilmesini istemiş, Türkiye ile ilgili "Eğer Yunanistan silahlı bir azınlığın kontrolü altına düşerse bunun Türkiye için neticesi çok ciddi olur. Böyle bir halde karşılık ve düzensizlik bütün Orta Doğuya yayılabilir." demiştir.

Amerikan Kongresi Türkiye'ye 100 milyon dolarlık bir askeri yardım yapılmasını kabul etmiş,¹⁵⁹ kongredeki tartışmalar sırasında, Amerika Dış İşleri Bakanlığı yetkilileri "Türkiye'nin Sovyet baskısı altında bulunmasının Boğazlardan Çin'e kadar olan bütün Orta Doğu ve Asya'yı tehlikeye soktuğunu" belirtmişlerdir.¹⁶⁰

Amerikan dış politikasını şekillendirenlerin Truman Doktrini yoluyla ulaşmaya çalıştıkları iki amaç söz konusudur. Bunlar kısa vadede, Yunanistan ve Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı askeri ve ekonomik olarak güçlendirmek, uzun vadede ise Sovyet genişlemesini, dünyanın neresinde olursa olsun engellemek ve Amerikan ekonomik ve siyasal anlayışının, yani kapitalizmin ve siyasal liberalizmin yayılmasını sağlamak.¹⁶¹

¹⁵⁸ Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 441.

¹⁵⁹ **Ulus** (13 Mart 1947), 1.

¹⁶⁰ Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 442.

¹⁶¹ Baskın ORAN: **a.g.e.**, 531.

Truman Doktrininin ortaya çıkması Sovyetler Birliği'ne yeni bir baskı vesilesi vermiştir. İzvestiya gazetesi Türkiye'nin ABD'nin kontrolü altında düştüğünü iddia etmiştir. Türk devlet adamları bu iddiayı reddetmişler ve Türkiye'nin güvenliği için gerekli ittifaklara girişeceğini belirtmişlerdi.¹⁶²

Truman Doktrini Türk dış politikasında devrim niteliğinde değişikliklere yol açtı. Başlangıçta doktrini Türkiye ve ABD arasında sıcak ilişkilerin gelişmesine ve Sovyet isteklerinin geri çevrilmesine yardımcı bir unsur olarak değerlendiren Türk devlet adamları, SSCB'nin Orta Doğuda izlediği politikalar karşısında İngiltere'nin de etkisiyle bütünüyle batı ve özellikle Amerikan yanlısı bir dış politika yürütmeye başlamışlardır.

İki lke arasındaki gergin hava Hasan Saka hükümetleri döneminde ve sonrasında Sovyetlerin Türkiye aleyhinde düşmanca tavırlarını sürmesine sahne olsa da, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler 1948 yılından 1951 yılında Türkiye'nin NATO'ya girmesi söz konusu oluncaya kadar nispeten durgun geçmiştir.

Türk devlet adamları yaptıkları beyanlarda genel olarak durumda bir değişiklik veya gelişme olmadığını söylemekle bir bekleme devresine girildiği intibainı vermişlerdir. Mesela Dışışleri Bakanı N. Sadak 1948 yılı şubat ayında yaptığı basın toplantısında bir soruya cevaben: "Sovyet Rusya ile münasebetlerimizde hiçbir değişme yoktur. İki yıla yakın zamandan beri büyükelçileri mezun bulunuyor. Agreement istediler verdik" demiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Büyük Millet Meclisi'ni 1948 yılı Kasım ayında açış konuşmasında, "Sovyetler Birliği ile iyi olmasını samimiyetle arzu ettiğimiz münasebetlerimizde yeni bir gelişme ifade edecek durumda olmadığımızı" açıklamıştır. Dışışleri Bakanı N. Sadak 1949 yılında da Londra'da International News Service Ajansına 16 şubat'ta verdiği demeçte

¹⁶² A. Suat BİLGE: **a.g.e.**, 391.

“Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerde bir kötüleşme var mı?” sorusuna karşılık kısaca “yoktur” demiştir.¹⁶³

15 -16 Mart 1948 tarihinde Paris’te toplanan Onaltılar Konferansında Türkiye ve Yunanistan’ın Avrupa paktı içinde yer alması gayri resmi bir şekilde gündeme getirilmiş, Hasan Saka Hükümeti Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak yaptığı konuşmada, “kıtamızı tehdit eden tehlikelerden koruyabilecek bir teşekkülün temellerini atarak kıtamızın durumunu düzeltmek” gerekliliğinden bahsetmiştir.¹⁶⁴ Feroz Ahmad’a göre, bu gelişme Türkiye’nin NATO’ya doğru attığı ilk adımdır.¹⁶⁵

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki uyuşmazlık dönemi Stalin’in ölüm tarihi 5 Mart 1953’e kadar devam etmiştir. Stalin’in ölümü ile Sovyetler Birliği Türkiye ile yeniden dostluk münasebetleri kurmak için çeşitli teşebbüslere girişmiş ve üçüncü devre başlamıştır.

ABD, Sovyetler Birliği’nin emperyalist yayılmacılığına karşı Avrupa’yı güçlendirmek ve kalkınmasını sağlamak için Marshall Planı’nı ortaya atmıştır. Bunun üzerine Türk hükümeti doğrudan ABD Hükümeti’ne başvurarak; Türkiye’nin durumunun siyasi ve stratejik bakımdan çok önemli olduğunu öne sürerek, Washington’un Türkiye’yi bu planın içine almasını istemiştir. Bunun üzerine ABD, Türkiye’nin içinde bulunduğu iç ve dış koşulları göz önünde tutarak Marshall Planı içine almaya karar vermiş ve 4 Temmuz 1948’de iki ülke arasında bir ekonomik işbirliği antlaşması imzalanmasına karar verilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶³ A. Suat BİLGE: **a.g.e.**, 392.

¹⁶⁴ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **a.g.e.**, 41.

¹⁶⁵ **Ayin Tarihi**: (Mart 1948), Nu:172, 81.

¹⁶⁶ **Ulus** (20 Ocak 1949), 1-3.

1948 Kasım ayında Başbakan Hasan Saka Ankara’da bulunan Sovyet Maslahatgüzarıyla bir görüşme yapmış, görüşme sonucu SSCB’nin II. Dünya Savaşı sonrası T.C. karşısında izlediği politikanın etkili olmadığını görmesi üzerine Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek yönünde bir tavır değişikliği içinde bulunduğu ancak Türk Hükümeti’nin Sovyetlerin bu girişimlerine sıcak bakmadığına belirtmiştir.¹⁶⁷

Türkiye’nin bütün bu tehditler karşısında 1950 yılında NATO’ya yönelik izlediği yumuşak politikası sonrası Rusya’nın Türkiye aleyhindeki neşriyatı daha sert olmuştur.¹⁶⁸ Gerçekleşen bu olaylar üzerine Hasan Saka Hükümeti Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu şöyle belirtmiştir: “Acaba Hitler Almanya’sının gerçeği görmeden, sonrasını hesaplamadan, zafer sarhoşluğu içinde birden Stalin Rusya’sına çarpması gibi Stalin Rusya’sı da sonuçlarını hesaplamadan Türkiye’ye çarpma çılgınlığı ve yanlışını gösterecek mi?”¹⁶⁹

Hasan Saka Hükümeti döneminde de SSCB ile Türkiye arasında yaşanan temaslar zaman zaman oldukça gergin bir hava izlemiştir. Yaşanan gelişmelere bir örnek SSCB’nin sınırda manevraları sıkıştırmasıdır. Tahrandan alınan haberlerde Sovyet Rusya’nın İran hududunda petrol imtiyazı koparmak için baskısının artması ve bölgede büyük Rus kıtalarının sınırda yığıldığı söylentilerinin Türk basınında oldukça sık yer bulmuştur.¹⁷⁰

Marshall Planı’nın soğuk savaşı başlatan en önemli neden olması hiç kuşkusuz “Sovyet Tehdidi” ile karşı karşıya kalmış bulunan Türkiye’nin az da olsa bir soluk almasını sağlamıştır. Bununla birlikte, “Sovyet Tehdidi” tam olarak kalkmamış, NATO’ya girmiş olduğu 19 Şubat 1952 yılına dek sürmüştür.

¹⁶⁷ Feroz ve Bedia Turgay AHMAD: **a.g.e.**, 48.

¹⁶⁸ Kamuran GÜRÜN: **a.g.e.**, 309.

¹⁶⁹ Faik Ahmet BARUTÇU: **a.g.e.**, 317.

¹⁷⁰ **Ulus** (11 Eylül 1947), 1-3.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın Ulus gazetesindeki 2 Ocak 1949 tarihli yazısı, Hasan Saka Hükümetleri Dönemi Türk-Sovyet ilişkilerini özetler niteliktedir:

“Eğer bir Bolşeviklik Belası olmasaydı dünyanın sükun, huzur ve sulha kavuşmaması için hiçbir neden yoktur.

San Francisco’da Birleşmiş Milletler Anayasası kabul edildiği tarihten beri geçen üç sene içerisindeki vakalar batı dünyasında herkesin gözünü açtı ve insanlığın nasıl bir felaket tehdidi karşısında bulunduğunu ortaya koydu. Bolşevikler mi bizi mahvedecekler yoksa biz mi Bolşevik tehlikesini izole edeceğiz. İşte 1949 senesini bu sorunun cevabını arayarak giriyoruz.”

3.4.2 Türkiye - ABD İlişkileri

Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin ilanını takip eden gelişmeleri kapsayan dönemde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler zaman zaman sorunlar yaşansa da dostça bir hava içinde cereyan etmiştir. Bu olumlu atmosferin yaşanmasında Mondros’tan sonra Batı Anadolu’da Türk halkına karşı girişilen Yunan mezaliminin durdurulması ve sorumluların cezalandırılması için yürütülen girişimlerin çoğunun ABD kaynaklı olması ve ABD Bakanı Wilson’un 8 Ocak 1918’de I. Dünya Savaşından sonra gerçekleştirilmesi düşünülen yeni dünya düzeninin temellerini oluşturan 14 Maddelik bildirisinde Osmanlı Devleti’nin geleceğine ilişkin nispeten tarafsız bir yaklaşım içinde olması önemli rol oynamıştır.¹⁷¹

ABD’nin 1917’de Almanya ya karşı I. Dünya Savaşına girmesi üzerine Osmanlı Devleti ile ilişkileri 5 Nisan 1917’de kesilmiş, diplomatik ilişkilerin

¹⁷¹ Çağrı ERHAN: “Türkiye-ABD İlişkileri Genel bir Bakış (1919-2002)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVI (Ankara, 2002), 209.

tekrar kurulması 1927'ye kadar ilişkiler ikili bir antlaşma temelinden yoksun olarak fiilen sürdürülmüştür.¹⁷²

Wilson ilkeleri'nin yayınlanmasından, Kurtuluş Savaşının başarıya ulaştığı 1923 yılına kadar Türk-Amerikan ilişkilerinin gündemini meşgul eden konuları şu şekilde özetleyebiliriz; ABD mandası fikri,¹⁷³ Doğu Anadolu da bağımsız bir Ermenistan kurulması isteği, TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya ile kurduğu yakın ilişkinin ABD nezdinde oluşturduğu memnuniyetsizlik, Amerika misyoner faaliyetlerinin Anadolu'da yol açtığı rahatsızlık.

ABD, Lozan'a bir müşahit heyet göndererek doğrudan görüşmelere katılmasa da İngiltere ve Fransa üzerinden taleplerini aktif olacak masaya yatırmış şu noktalar üzerinde dikkatle durulmasını istemişti: Ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişi, Kapitülasyonların kaldırılması, Misyoner okulların statülerinin korunması.¹⁷⁴

ABD'nin Boğazlarla ilgili, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının ABD'nin de yer alacağı bir komisyona bırakılması ve boğazların tüm ticaret ve savaş gemilerine açık olması taleplerinin bir bölümünün Lozan'a yansımış olmasına rağmen kapitülasyonların kaldırılması ve misyoner okullarının yeni statüsü gibi konular, Türkiye ile ABD arasında Lozan'da 6 Ağustos 1923'te imzalanan antlaşmanın ABD senatosunda reddedilmesine sebep olmuş,¹⁷⁵ ilişkiler tekrar 17 Şubat 1927'de imzalanan yeni bir antlaşma ile kurulmuştur.¹⁷⁶

1919-1939 dönemi, 1917'de kesilen ilişkilerin tekrar kurulması ve yeni bir anlayışla geliştirilmesine sahne olmuş, fakat bu dönemde, Türk-Amerikan

¹⁷² Haluk ÜLMAN: **II. Cihan Harbinin Başından Truman Doktrinine Kadar Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)** (Ankara, 1981), 4.

¹⁷³ Türkkaya ATAÖV: **Amerika NATO ve Türkiye** (Ankara, 1969), 163.

¹⁷⁴ Haluk ÜLMAN: **a.g.e.**, 9-10.

¹⁷⁵ Türkkaya ATAÖV: **a.g.e.**, 170-171.

¹⁷⁶ Oral SANDER: **Türk Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, (Ankara, 1979), 7.

ilişkilerinin ticari ve kısıtlı kültürel konular dışında geliştirilmesi mümkün olmamıştır. İlişkilere yeni boyutlar eklenmesi ancak 1945'ten sonra uluslar arası ilişkiler düzeninin yeni bir evreye girmesiyle gündeme gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin ABD'yle ilişkileri tarafların kendi çıkarlarına uygun olarak izledikleri politikaların zaman zaman birbirine ters düşmesi sebebiyle inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir.¹⁷⁷

II. Dünya Savaşı'nın başında resmen tarafsız statü'de de olsa ABD, 1940'tan itibaren İngiltere'ye yoğun olarak savaş malzemesi göndermeye başlamış bu askeri işbirliğine paralel olarak 11 Mart 1941'de Kongre'de onaylanan “ödünç verme ve kiralama yasası” çerçevesinde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı Avrupa ülkeleri askeri malzeme yardımı yapmaya başlamıştır.¹⁷⁸

Savaşın başında yaşanan bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye'nin Almanya ile sıcak, ticari ve siyasi ilişkiler yürütmesi ABD ile Türkiye ilişkilerinin soğumasına neden olmuş, ABD ve İngiltere'nin tüm çabalarına rağmen 18 Haziran 1941'de Türk-Alman saldırmazlık paktının imzalanması sonucu ABD Türkiye'ye yaptığı yardımı kesmiştir.¹⁷⁹

22 Haziran 1941'de Almanya'nın SSCB'ye savaş açması öte yandan Pearl Harbour Baskını'ndan sonra ABD'nin, Japonya ya karşı savaşa girmesi İngiltere, SSCB ve ABD devresini başlatmış¹⁸⁰ bu durum Türkiye'nin stratejik değerini Müttefikler açısından yeniden artırmıştır.

¹⁷⁷ Çağrı ERHAN: **a.g.e.**, 212.; II. Dünya Savaşında Türkiye – ABD, İlişkilerin ayrıntıları için bkz.; Haluk ÜLMAN: **a.g.m.**, 35.

¹⁷⁸ Haluk ÜLMAN: **a.g.e.**, 35.

¹⁷⁹ Mustafa AYDIN: “1939-1945 İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, Baskın ORAN (ed.), **Türkiye Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.I, (İstanbul, 2001), 444.

¹⁸⁰ Haluk ÜLMAN: **a.g.e.**, 37.

1943 yılından itibaren Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa girmesi yönünde özellikle İngiltere'nin baskıları yoğunlaşmıştır. Başlangıçta müttefiklerin gücünün bölünmesine yol açacağını savunarak Türkiye'nin savaşa girişine karşı çıkan ABD bu görüşünü Ocak 1943 Casablanca Kongresi, 11-24 Ağustos 1943'te Quebec Görüşmeleri'nde ve 19-30 Ekim 1943 Moskova Kongresi'nde müttefiği İngiltere ve SSCB ile paylaşmış fakat 28 Kasım – 1 Aralık 1943 Tahran Kongresinde İngiltere'nin Türkiye'deki hava tesislerine ihtiyaç olduğunu bu yüzden Türkiye'nin savaşa girmesinin zorunlu olduğunu vurgulaması üzerine ABD karşı çıkışından vaz geçmiş Tahran Kongresi sonuç bildirgesinde Türkiye yıl sonuna kadar savaşa girmeye çağırılmıştır.¹⁸¹

Türkiye ise 30 Ocak -1 Şubat 1943 tarihlerinde Churchill ile İnönü arasında Adana'da yapılan görüşmelerde savaşa katılmak için yeterli askeri güce sahip olmadığı gerekçesi ile karşı çıkmış, bu eksikliğin giderilmesi halinde savaşa katılabileceğini ifade etmiştir.¹⁸²

Türkiye, ABD ve İngiltere arasındaki görüş farklılığını çok iyi tahlil etmiş, Roosevelt'i zaten gönülden istemeyerek kabul ettiği bu şart üzerinde baskıcı olmamaya ikna etmeye çalışmıştır. Nitekim bir yandan savaşa girmek için hazır olmadığı gerekçesini sürekli ön planda tutan Ankara, diğer taraftan Nisan 1944'te Almanya ile krom ticaretini yarıya düşürmüş, ardından da 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Böylece ABD'de sürekli eleştiri konusu olan, Almanya ile sıcak ilişkiler içinde olduğu iddiasını ortadan kaldırmış olmuş¹⁸³ fakat bir süre sonra ABD ve İngiltere Sovyetlerin savaş sonu genişleme politikasını sezdiklerinden dolayı duruma müdahil olabilmek için Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını ihtar etmişlerdir. Türkiye 11 Şubat 1945 tarihlerinde yapılan Yalta Konferansı'nda Müttefiklerin

¹⁸¹ Mustafa AYDIN: **a.g.e.**, 461.; Fahir ARMAOĞU: **a.g.e.**, 413.

¹⁸² Cemil KOÇAK: **Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, C.IV, (İstanbul, 1995), 169-170.

¹⁸³ Çağrı ERHAN: **a.g.m.**, 213.

aldığı karara uygun olarak 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye, böylece savaş sonrasında oluşturulması düşünülen BM sistemi içinde yer almak için gerekli adımı atmıştır.¹⁸⁴

Savaş boyunca başarılı bir dış politika ile savaş dışında kalmış Türkiye'yi savaştan sonra bekleyen tehlike savaş boyunca kaçındığı şey kuzey komşusu Rusya ile başa baş kalmak olmuştur. Bu durum II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'nin iç ve dış politikasının en önemli belirleyicisi olmuş, Sovyet tavırlarından endişeye kapılan Türkiye bu tehdidi Batılı güçlerin özellikle ABD'nin desteğini alarak karşılama yoluna gitmiştir.¹⁸⁵

SSCB'nin, 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nı uzatmayacağını açıkladığı 19 Mart 1945'ten, ABD'nin "komünizm" tehlikesine karşı Türkiye ve Yunanistan'a yardım edeceğini açıkladığı 12 Mart 1947'ye kadar geçen iki yıl belki de Türk dış politikasında, İkinci Dünya Savaşı sırasındakinden bile daha sıkıntılı yıllar olarak anılabilir. 1945 sonrasında Türkiye iki kutuplu dünya düzeni içinde, geleneksel Batı bağlantısını kuvvetlendirmenin ve Batı Bloku'nun bir parçası olmanın yollarını aramış, bu ise Türk-Amerikan ilişkilerinin güçlendirilmesiyle mümkün olabilmıştır.¹⁸⁶

Savaş sonrası Türk-Amerikan yakınlaşması sürecinde en çarpıcı iki örnekten birincisi ABD'nin Postdam Kararlarını bir kenara bırakarak Montrö'nün değiştirilmesi fikrine karşı çıkmak olmuştur.¹⁸⁷ ABD, Sovyetlerin Boğazların savunulmasında etkin rol üstlenmesine karşı çıkarak Boğazlara yapılacak bir saldırının BM tarafından bertaraf edileceğini savunmaya

¹⁸⁴ Oral SANDER: **a.g.e.**, 8-9.

¹⁸⁵ Mustafa AYDIN: **a.g.e.**, 475.

¹⁸⁶ Çağrı ERHAN: **a.g.m.**, 213.

¹⁸⁷ Fahir ARMAOĞLU: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri** (Ankara, 1991), 134

başlamış, bu durum Türk resmi çevrelerinde ve kamu oyunda büyük bir rahatlık yaratmıştır.¹⁸⁸

Türkiye'ye desteğin ikinci en somut göstergesi 1947 Martında Amerikan Başkanı Truman'ın kongreden Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım yapmak için yetki almasıdır.¹⁸⁹

Başkan Truman'ın bu isteği doğrultusunda "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" görüşmeleri Senatoda (22 Nisan 1947) ve Temsilciler Meclisi (9 Mayıs 1947)'nde görüşülüp kabul edilmiş ve Başkan Truman tarafından da 22 Mayıs 1947'de onaylanarak, yürürlüğe girmesi sağlanmıştır.¹⁹⁰

Özgür ve demokratik ülkelerin dolaylı yada dolaysız saldırılardan korunmalarını öngören ve SSCB'yi dünya çapında çevrelenmesini amaçlayan Truman Doktrinini kapsamında Yunanistan'a 300 Türkiye'ye 100 milyon dolarlık askeri yardım yapılmıştır.

Truman Doktrini'nin Sovyet genişlemesinin çevreleme hareketi amacının dışında buna bağlı ikinci amacı ise Sovyet tehdidine karşı özellikle Yunanistan ve Türkiye'yi askeri ve ekonomik yardım yoluyla güçlendirmektir.¹⁹¹

Türkiye'yi Truman Doktrini kanalı ile ABD'den yardım almaya iten nedenler ise II. Dünya Savaşından sonra Türkiye'ye yöneltilen Sovyet tehditleri ve kalkınması için gerekli gördüğü dış yardımdır.

¹⁸⁸ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 209.

¹⁸⁹ Çağrı ERHAN, **a.g.m.** 314.

¹⁹⁰ Fahir ARMAOĞLU: Belgelerle ...**a.g.e.**, 158; Haluk ÜLMAN: **a.g.e.**, 105.; Oral SANDER: **a.g.e.**, 21.

¹⁹¹ Oral SANDER:Türk-Amerikan ... **a.g.e.**, 18.

Türkiye açısından en tehlikeli yıllar 1945 ve 1946 olmakla birlikte 1947 yılına gelindiğinde Sovyet tehdidi devam etmiş ve Türk yöneticileri Sovyetler'e karşı güvenliğin, batı ittifakı ile sağlanacağına inanmışlardır.¹⁹²

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet tehdidi dolayısıyla Türkiye'nin çok sayıda asker beslemek zorunda olması savunma masraflarını arttırmış, bu da ekonomik dengelerin sarsılmasına neden olmuştur. Türkiye bu iç ve dış gelişmeler karşısında Truman doktrinine bir can kurtaran simidine tutunmak istercesine gereksinim duymuştur.

Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanununun onaylanmasından bir gün sonra, 23 Mayıs 1947'de 21 Amerikan subayı ve 2 iktisatçıdan oluşan bir heyet¹⁹³ Türkiye'ye gelerek yapılacak yardımla ilgili çalışmalara başlamışlardır. Amerikan heyeti, ekonomik durumu ve savunma gücünü çoğaltmak için silah altındaki erlerin sayısının azaltılması ve Türk ordusunun modernleştirilmesini tavsiye ettiğinden "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" gereğince Türkiye'de faaliyet daha çok yol yapımı ve bakımı, kargo ulaşımının geliştirilmesi, silahlı kuvvetlerin eğitilmesi ve silahlandırılması ile hava alanlarının onarılması şeklinde olmuştur.¹⁹⁴

Truman Doktrinini uygulamak amacıyla, 26 ve 27 Mayıs 1947 tarihlerinde Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile ABD Büyükelçisi Edwin C. Wilson arasında teati edilen mektuplara dayanarak¹⁹⁵ 12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD arasında Türkiye'ye yapılacak yardım ile ilgili bir antlaşma imzalanmıştır.¹⁹⁶ Truman Doktrini ile yapılacak yardımların düzenlendiği bu anlaşmanın 2. maddesinde Türkiye'nin bu yardımları tahsis edilme gayesi dışında kullanmasının yasak olduğu ifade edilmiş ve bu tarihten sonra çeşitli

¹⁹² Oral SANDER: Türk-Amerikan ... **a.g.e.**, 49.

¹⁹³ **Vatan** (24 Şubat 1948), 1.; Oral SANDER: Amerikan ... **a.g.e.**, s.24

¹⁹⁴ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 216; Haluk ÜLMAN: **a.g.e.**, 110.

¹⁹⁵ Oral SANDER: Amerikan ... **a.g.e.**, 26

¹⁹⁶ **Ayın Tarihi**: (Temmuz 1948), Nu: 164, 18-21.

isimler altında Türkiye'ye yapılan tüm askeri yardımların bu şartta bağlı hale getirilmesi, Türkiye'nin ABD'ye bağlılığını artırmıştır.¹⁹⁷

Türk Dış Politikasında Truman Doktrini ile başlayan yeni süreç, içeride de demokratik özgürlüklerin gelişmesi ve askeri örgütün bütünüyle sivil hükümet kontrolü altına girmesi şeklinde kendini göstermiştir.

Truman Doktrininin ilanından sonra yaşanan demokratik gelişmelerden biri Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, 1947 yılı Temmuz'unda CHP genel başkanlığından vazgeçtiğini, yalnız Cumhurbaşkanı olarak ve tarafsız bir biçimde görev yapacağını açıklaması olmuştur.¹⁹⁸ 1947 Eylül ayında kabine istifaları ve CHP Meclis Grubundan çoğu genç olan 40'ı aşkın üyenin "ilerici" bir blok kurmaları, Başbakan Recep Peker'in 9 Eylül'de istifa etmesi ve Hasan Saka'nın, Peker Kabinesi'nin belli başlı yaşlı üyelerini gençlerle değiştirerek yeni hükümeti kurması olmuştur.¹⁹⁹

Türkiye'nin ABD ile, dolayısıyla batı ile bağlantısını güçlendiren diğer önemli aşama ise, Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil olmasıdır.

II. Dünya Savaşı'ndan ekonomik ve sosyal bakımdan bitkin bir durumdan çıkan Avrupa devletlerinin kalkınmasını sağlamak için, ABD, Amerikan Dışişleri Bakanı General Marshall öncülüğünde, 1948 yılında 4 yıl süreli bir İktisadi İşbirliği Kanunu kabul edilmiştir. Savaşın üzerinden 2 yıl geçmesine rağmen 1947 yılının ikinci yarısı yaklaşırken Avrupa devletleri büyük ekonomik buhranlar içindeydi. Sovyet Rusya bu durumu fırsat bilerek komünizm propagandasını şiddetlendirmiş, özellikle komünist partilerin güçlü olduğu Fransa ve İtalya da çıkan grevler bu devletlerin ekonomilerini felce

¹⁹⁷ Çağrı ERHAN: **a.g.m.**, 214; Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 218; Dışişleri Bakanı Hasan SAKA'nın antlaşmanın TBMM'de onaylanması dolayısıyla yaptığı konuşma için bkz. **Ayin Tarihi**: (Eylül 1947), Nu: 166, 19-20.

¹⁹⁸ Oral SANDER: Türk-Amerikan ... **a.g.e.**, 35.

¹⁹⁹ **Ayin Tarihi**: (Eylül 1947), Nu:166, 5-6.

uğratmıştır.²⁰⁰ Esasında ABD 1946 yılının sonlarına kadar Avrupa'nın ekonomik sıkıntılarına yardımcı olmak için her şeyi yapmış, 15 milyar doları bulan ekonomik yardımlar çok iyi neticeler vermemiştir. Bu sebeple komünist partilerin her ülkede işbaşına doğru gittiğini gören ABD Avrupa'ya yapılacak yardımla ilgili yeni bir formül aramış, bu formülü de Dışişleri Bakanı General Marshall, 7 Haziran 1947'de, Harvard Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada, Avrupa Devletlerinin iktisadi kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmelerini istemiş ve ortak bir plan hazırlanırsa ABD'nin destek ve yardımını esirgemeyeceğini söyleyerek açıklamıştır.²⁰¹ Marshall Planı adını alan bu teklifi görüşmek üzere 27 Haziran 1947'de bir toplantı yapılmıştır.²⁰² Toplantıya katılan Sovyetler Birliği ve Sovyet denetimi altındaki Doğu Avrupa ülkeleri Amerika'nın bu plan ile bütün Avrupa'yı mali egemenliği altına almak istediği fikrini ileri sürerek toplantıdan çekilmiş Rusya'nın dışında toplantıya katılan bütün Avrupa ülkeleriyle birlikte, Türkiye'de ise plan memnunlukla karşılanmıştır.²⁰³

Türkiye'nin böylece savaş sebebiyle ara verdiği kalkınma planına tekrar hareket kazandırmak istemesiyle bu fikre sıcak bakmasının sebeplerinden biri olmuştur.

12 Temmuz 1947'de Paris'te bir araya gelen 16 Avrupa Devletinin oluşturduğu Onaltılar Konferansı 22 Eylülde Amerika'ya sunulmak üzere bir "Avrupa Ekonomik Kalkınma Planı" hazırlanmıştır.²⁰⁴ Türkiye bu toplantıya

²⁰⁰ Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 243.

²⁰¹ Mehmet GÖNLÜBOL: **a.g.e.**, 220.; Fahir ARMAOĞLU: Türk-Amerikan Münasebetleri, 165.; **Son Posta** (23 Ocak 1948), 1.

²⁰² Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 444.

²⁰³ Ahmet YEŞİL: **a.g.e.**, 114; Necdet EKİNCİ: **a.g.e.**, 342.

²⁰⁴ Onaltılar'ın ABD'ye sundukları program için bkz. **Ayın Tarihi** (Eylül 1947), Nu: 66, 122-127.

1947 Sanayi ve Kalkınma planı olarak bilinen bir raporla katılmış ve bu programı gerçekleştirmek için 615 milyon dolar dış yardım talep etmiştir.²⁰⁵

Dış İşleri Bakanı Necmettin Sadak verilen raporun içeriği hakkında Meclise şu bilgileri vermiştir:

“Memleketimizin gerek ziraat, gerek madenler vesaire gibi iptidai maddeler istihsalatını Avrupa’ya müessir bir şekilde faideli olabilecek bir dereceye çıkarmak için planın yürürlük süresince, 1 temmuz 1947 fiyatlarına göre 615 milyon dolarlık malzemeye ihtiyaç bulunduğu tespit edilmiştir.”²⁰⁶

Paris toplantısı sırasında hazırlanan raporu inceleyen ve 16 Avrupa Devletinin ekonomik durumlarını ayrı ayrı gözden geçiren Amerikalı uzmanlar, başlangıçta, Türkiye’ye iktisadi yardım yapılmasına taraftar görünmemişlerdir. Marshall Planı’nın milli bir ekonomik kalkınma programının finansmanı için değil, savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa’nın kalkınması için hazırlanmış bir plan olduğunu ileri süren Amerikalı uzmanlar, Türkiye’nin savaştan yıkılmadan çıktığını, tarım, maden bakımından Avrupa’nın kalkınmasına katılabilecek durumda olduğunu, altın ve döviz -stoklarının ve dış ticaret dengesinin onbeş aylık bir devre için yeterli görüldüğünü ve Türk endüstrisinin orta derecede gelişmiş bir endüstri olduğu gibi üretim seviyesinin de savaştan öncekini bir hayli aştığını söyleyerek, Türkiye’ye ekonomik yardım yapılmasına taraftar görünmemişlerdir. Sayılan bu gerekçelerle Türkiye’ye makinelerin satın alınmasında sadece “rüçhan hakkı” tanınmış ayrıca Türkiye’nin 12 Temmuz 1947 Antlaşması’nın ana amacına uygun olarak asker mevcudunun da azaltılması üzerinde durmuşlardır.²⁰⁷

²⁰⁵ İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN: **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı** (Ankara, 1981)

²⁰⁶ **Ayin Tarihi:** (Şubat 1948), Nu: 171, 23-33.

²⁰⁷ Oral SANDER: Türk Dış ... **a.g.e.**, 47.; Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 221.; Ahmet YEŞİL: **a.g.e.**, 116.

Amerikalı uzmanların bu tutumu Türkiye’de geniş tepkiler yaratmış öte yandan muhalefet partileri de bu durumun sorumluluğunu iktidarın yanlış tutumuna yüklemişler, hükümeti Amerikalılara yanlış ve eksik bilgi vermekle suçlamışlardır.

Raporun bu iyimser görünüşüne karşılık, Dışişleri Bakanı Sadak, dış kredi gereksinimini şöyle belirtmiştir:

“Nispetsiz derecede çok insanın silah altında bulundurulmasının memleket ekonomisinde husule getirdiği ağır yük, Türkiye ekonomik kaynaklarının tam ve muvazeneli gelişmesine başlıca engel teşkil etmektedir. Her ne kadar Türkiye’nin döviz kaynakları normal ihtiyaçları karşılayacak miktarda görünüyorsa da bu kaynaklar dış baskılar neticesi askeri teçhizat ithali icap ettiği takdirde bu ithalatı finanse edecek imkanları sağlayamayacaktır.”²⁰⁸

Bir yandan Türk kamuoyunda beliren bu tepkinin, öte yandan da ekonomik gereklerin baskısı karşısında kalan Türk Hükümeti, bunun üzerine doğrudan doğruya Amerikan Hükümetine başvurmuş; Türk Hükümeti’nin isteği üzerine ABD konuyu bir kez daha ele almıştır.²⁰⁹

Türkiye ABD hükümetine başvurusunda Türkiye'nin siyasi ve coğrafi konumu itibariyle önemli olduğunu, bu stratejik konumunda ister istemez iktisadi güçlükler yarattığını, bu güçlükleri, aşmanın tek yolunun da ekonomik kalkınma olduğunu, ekonomik kalkınmayı, gerçekleştirecek iç kaynaklara sahip olmadığımızdan bu amaca yönelik dış yardımlara ihtiyaç duyulduğunu,

²⁰⁸ **Ayin Tarihi:** (Şubat 1948), Nu:171, 28-29.; **Son Posta** (23 Ocak 1948), 1.

²⁰⁹ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 221.

dolayısıyla Amerikan Hükümetinin belirtilen hususları dikkate almasını istemiştir.²¹⁰

Konuyu bir daha ele alan Amerikan Hükümeti Türkiye'yi haklı bulmuştur. Türkiye'ye yapılan askeri yardımın umulan ekonomik ferahlamayı yaratmadığını gören ve çabuk gelişen bir ekonominin Türkiye'nin askeri gücü ve iç düzeni bakımından önemini anlayan Amerikan hükümeti, Türkiye'yi Marshall Plânı içine almaya karar vermiş ve 4 Temmuz 1948'de iki hükümet arasında imzalanan bir anlaşma ile Türkiye'ye ekonomik yardıma başlamıştır.²¹¹

Bu çerçevede 1948-1952 döneminde Türkiye'ye tüm Marshall yardımlarının binde altısı nispetinde 352 milyon dolar tutarında ekonomik yardım yapılmıştır. Bu yardım, başlangıçta belirlenen esaslara uygun olarak tarım ve madencilik araçlarının alımında ve sektörlerin geliştirilmesinde kullanılmıştır.²¹²

Truman Doktrini'nde olduğu gibi, Marshall Plânı da, Türkiye'de, Dışişleri Bakanı Sadak'ın deyimi ile "basit bir iktisadi düzenleme çerçevesini çok aşan" ve siyasal niteliği ağır basan bir düzenleme olarak görülmüş, Batı dünyasının içine girmede önemli bir aşama biçiminde yorumlanmıştır.²¹³

Böylece, Truman Doktrini'nden sonra Marshall Planı da, Türkiye'nin II. Dünya Savaşından sonra giriştiği, bir yandan batılılaşma diğer yandan ve şimdi onun önderi durumuna geçmiş bulunan ABD ile savunma ilişkilerine geçme çabalarında önemli bir aşama olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Batının

²¹⁰ Oral SANDER: Türk Dış ... **a.g.e.**, 47.; Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 221.; **Son Posta** (28 Ocak 1948), 1-3.

²¹¹ Mehmet GÖNLÜBOL ve Cem SAR: **a.g.e.**, 22.; Oral SANDER: **a.g.e.**, 48.; Fahir ARMAOĞLU: **a.g.e.**, 168.; **Ulus** (5 Temmuz 1948), 1-5.

²¹² Çağrı ERHAN: **a.g.m.**, 215.

²¹³ **Ulus**, (19 Nisan 1948), 1-4.

coğrafi değil de demokratik bir simge biçiminde yorumlanması bundan böyle çok duyulacak ve Türkiye'nin NATO'ya girebilmek için kullandığı belli başlı savlardan biri haline gelecektir.²¹⁴

Türkiye'nin NATO'ya girmek için yaptığı ilk müracaat sanılanın aksine DP döneminde değil, CHP döneminde gerçekleşmiştir. Hasan Saka Hükümeti döneminde Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak NATO kurulmadan önce 30 Haziran 1948'de İstanbul'u ziyaret eden bir Amerikan deniz filosu komutanlarının bulunduğu sırada verdiği bir demeçte Türk hükümetinin daha şimdiden ABD'nin müttefikten de öteye müttefiki sayılabilse de, ABD açısından hukuken mümkün olduğu takdirde, bu ilişkileri bir ittifakla daha etkili ve resmi bir biçimde somutlaştırmak istediğini belirtmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Marshall'da verdiği bir demeçte; “2 Temmuz 1948'de Amerika'nın Türkiye'ye yardım ettiğini, Türkiye'nin özgür ve bağımsız hükümetini korumasında ABD'nin çıkarı bulunduğunu” belirtmiş “ancak bir ittifakın ABD'nin bütün dış politikasının ve bu arada hemen hemen bütün öteki ülkelerle ilişkilerinin gözden geçirilmesini gerektireceğini” söyleyerek Necmettin Sadak'ın yaptığı teklifi kabul etmemiştir.²¹⁵

3.4.3 Ortadoğu'da İsrail Devletinin Kuruluşu ve Türkiye İsrail İlişkileri

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu ile ilişkilerini iki devreye ayırmak mümkündür. Birinci devre 1945-1947 yılları arası ılımlı ve nispi yaklaşma dönemi, ikincisi ise 1947'de başlayan 1949'da Türkiye'nin İsrail'i tanıması ile başlayan bozuşma ve ayrılma dönemi. Hasan Saka Hükümetleri Dönemi Türkiye Ortadoğu gündemini ve ilişkilerin seyrini, Ortadoğu da bir

²¹⁴ Oral SANDER: **a.g.e.**, 48.

²¹⁵ Oral SANDER: **a.g.e.**, 68.

İsrail Devleti'nin kuruluşu etkilediği için Türkiye-Ortadoğu ilişkileri bu çerçevede ele alınacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin'de bir manda yönetimi kuran İngiltere, 1917'de Dışişleri Bakanı Art hur J. Balfour'un, daha sonra kendi adıyla anılacak deklarasyonunda açıkladığı "Majestelerinin hükümeti Filistin'de Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu amacın gerçekleştirilmesi için her türlü çabayı harcayacaktır" taahhüdüne sadık kalarak, Yahudilerin kitlesel olarak Filistin'e göç etmelerine göz yummuş, bölgede nüfus kompozisyonunun değişmesi için gerekli zemini hazırlamıştır.²¹⁶

İngiltere kendisi için büyük önem taşıyan petrol bölgelerini içerisinde bulunduran Arapların rahatsızlığı sonucunda, 1920'lerin ortalarından itibaren Filistin'in tamamen Yahudi egemenliğine girmesini istemediğini, sadece Yahudilere, Arapların yanında bir yurt kurulması fikrini desteklediğini açıklamasına ve Milletler Cemiyeti Konseyinin bu yöndeki tam desteğini almasına rağmen Dünya Siyonist Örgütünün planlı bir biçimde Filistin'e göç politikası sonucu²¹⁷ Yahudiler ve Araplar arasındaki çatışmalar İngiltere'nin iki savaş arası dönemde Araplarla Yahudileri uzlaştırmak için harcadığı çabalar bir netice vermediği gibi Filistin topraklarını bu iki millet arasında taksim etmek istemesi de sorunu bir çözüme kavuşturamamıştır.²¹⁸

1930'lardan sonra Filistin'de kurulan, İrgun, Stern, Haganah gibi Yahudi terör örgütleri Filistinli Arapları yüzyıllardır yerleşmiş bulundukları topraklardan zorla çıkarmaya başlamış İngiltere'de durumun daha kötüye gitmesini önlemek için 1930 yılında Filistin'e yapılacak Yahudi göçlerini

²¹⁶ Fahir ARMAOĞLU: **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları 1948-1988**, (Ankara, 1989), 32.

²¹⁷ Çağrı ERHAN: "Türkiye İsrail İlişkileri (1948-2001)", **Türkler Ansiklopedisi**, XVI (Ankara, 2002), 251.

²¹⁸ Fahir ARMAOĞLU: 20. yy. ... **a.g.e.**, 483-484.

sınırlamıştır. Fakat bu sayede Avrupa'nın çeşitli yerlerinden Yahudiler Filistin'e kaçak olarak geçmeye başlamış, İngiliz kuvvetleri bu kaçak göçleri önlemeye çalışınca İngiliz askerleri ile Yahudiler arasında silahlı çatışmalar yaşanmıştır.²¹⁹

Filistin sorunu çözmekte başarısız olan İngiltere, II. Dünya Savaşı bitiğinde Filistin'den yakasını kurtarmak istemiş ve 2 Nisan 1947'de meseleyi BM'ye taşımıştır. Meseleyi ele alan BM Genel Kurulu iki haftalık müzakereden sonra büyük devletlerin yer almadığı "Filistin'in Özel Komisyonu" adlı bir komisyon kurulmuştur.

Komisyonun kurulmasının ardından Amerika Dış İşleri Bakanlığı, Ankara'da dahil 20 ülkedeki temsilciliklerine 13 Haziran'da gönderdiği talimatta, Amerika adına Filistin konusunda hiçbir görüş açıklamamalarını, sadece, şimdilik meselenin BM'ye ait olduğunu söylemekle yetinmelerini bildirilmiştir.

BM Filistin Komisyonu, 16 Haziran - 24 Temmuz 1947 tarihleri arasında yaptığı incelemelerden sonra Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında taksimine karar vermiştir.²²⁰ Bu karara göre, Filistin'de kurulacak Arap ve Yahudi devletleri arasında ekonomik işbirliği kurulacak ve Kutsal Kudüs şehri de milletlerarası statüye sahip olacaktır.

Büyük devletlerden Amerika, Sovyet Rusya, Fransa taksim lehinde, İngiltere ise çekimser oy vermiştir.²²¹

²¹⁹ Ömer KÜRKÇÜOĞLU: **Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, (Ankara, 1972), 31.; Çağrı ERHAN: Türkiye İsrail ... **a.g.m.**, 251.

²²⁰ Fahir ARMAOĞLU: Filistin ... **a.g.e.**, 84.

²²¹ **Ayın Tarihi**: (Kasım 1947), Nu: 168, 113-116.

Türkiye ise, taksim fikrine karşı çıkan Arap ülkelerinin yanında yer almış, bağımsız bir Filistin Arap Devletinin kurulmasını desteklemiştir. Türkiye'nin bu desteği, Filistin Özel Komisyonunun hazırladığı raporun Genel Kurulda görüşmesi sırasında da sürmüştür, Türkiye aralarına altı Arap ülkelerinde bulunduğu 12 ülkeyle birlikte ret oyu kullanmıştır.²²² Türkiye Arap Devletleri ile yakın ilişkiler kurmak isteyen Sovyetler Birliğinin bile taksim ehline oy kullandığı bir ortamda, Araplara duyduğu bir sempatiden ötürü değil, Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında bölünmesinin bölgeye getireceği istikrarsızlığın verdiği endişeyle böyle bir tavır takınmış İsrail'in bağımsızlığını endişe ile karşılamasının temel sebebi de bu olmuştur.²²³

İsrail'in II. Dünya Savaşı sonrasında oluşmaya başlayan iki kutuplu dünya henüz yerinin belli olmamasını da, Sovyetler cephesinden yoğun bir komünist tehdit içindeki Türkiye'yi İsrail konusunda temkinli olmaya itmiştir. İsrail'e sokulan çek yapımı silahlar, SSCB'den bölgeye yoğun Yahudi göçü ve devletin kurulmasında etkili olan işçi sendikaları Türkiye'de "Ortadoğu'da yeni bir Sovyet peykinin orta çıktığının düşünülmesine yol açmıştır."²²⁴ Türkiye'nin Sovyet tehdidini iliklerine kadar hissettiği bir ortamda, Sovyetlere yakın olduğu düşünülen bir devletle yakınlaşma söz konusu olamazdı. Bu anlayışla, Türkiye İsrail'i diplomatik olarak tanımak ve ilişkilerini geliştirmek için acele etmekten çekinmiştir.²²⁵

BM Genel Kurulu'nun taksim kararı, bütün Arap dünyasında tepki ile karşılanmış, Arap ülkeleri 17 Aralık 1947'de Kahire'de yaptıkları toplantıda Filistin'in taksim kararını önlemek için savaşa gitme kararı almışlardır.²²⁶

²²² Fahir ARMAOĞLU: 20 yy ... **a.g.e.**, 485.

²²³ Çağrı ERHAN: Türkiye İsrail ... **a.g.m.**, 252.

²²⁴ Ömer KÜRKÇÜPOĞLU: **a.g.e.**, 32.

²²⁵ Çağrı ERHAN: Türkiye İsrail ... **a.g.m.**, 252.

²²⁶ Fahir ARMAOĞLU: 20 yy ... **a.g.e.**, 486.

İngiltere, Genel Kurulunun 29 Kasım 1947 kararı üzerine, Aralık ayından itibaren Filistin'deki kuvvetlerini yavaş yavaş çekmeye başlamış, Bu sebeple Yahudiler taksim kararı ile kendilerine ayrılan toprakları İngiltere çekilmeden önce ele geçirmek ve Araplar da buna engel olmak için harekete geçmiş David Ben Gorion başkanlığında 14 Mayıs 1948 günü Tel Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi İsrail Devletinin Kuruluşunu ilan etmiştir.²²⁷

İsrail'in bağımsızlık ilanını kabullenemeyen Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak'ın bu ülkeye savaş açmalarıyla başlayan süreçte ABD ve İngiltere Türkiye'nin sorununun çözümünde arabuluculuk rolü üstlenmeyi kabul edip etmeyeceğini sormuşlar, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, İngiltere Büyükelçisinin bu yöndeki sorusuna verdiği cevapta, Türkiye'nin ancak şu şartlarla arabuluculuğu kabul edebileceğini belirtmiştir: ABD ve İngiltere'nin tasvibi; BM'nin talepte bulunması; Arapların ve Yahudilerin Türkiye'nin arabuluculuğunu kabul etmeleri; arabuluculuk çalışmaları sırasında bölgede ateşkes sağlanması. BM'nin bu yönde bir talebi olmamış Türkiye'nin sorunu çözümü sürecine arabulucu olarak dahil olması gerçekleşmemiştir.²²⁸

2 Aralık 1928'de Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaşma Komisyonu oluşturulmuş Arapların istediği bu komisyona ABD ve İngiltere ile Türkiye'de üye olmuştur. Türkiye uluslararası bir örgütte önemli bir görev üstlenmesinin gereği olarak o güne kadar izlediği Arap yanlısı tutumu bir kenara bırakarak, tarafsız bir çizgi benimsemiştir.²²⁹

Türkiye'nin komisyondaki tarafsızlığı aynı zamanda uzun yıllar devam edecek Arap ülkeleriyle soğuk ilişkilerin de başlangıcını oluşturacaktır.²³⁰

²²⁷ Fahir ARMAOĞLU: Arap İsrail ... **a.g.e.**, 485.

²²⁸ Çağrı ERHAN: Türkiye İsrail ... **a.g.m.**, 252.

²²⁹ Çağrı ERHAN: Türkiye İsrail ... **a.g.m.**, 252.

²³⁰ Ömer KÜRKÇÜOĞLU ve Çağrı ERHAN: "1945-1960 Filistin Sorunu", Baskın ORAN (ed.) **a.g.e.**, 640; Ömer KÜRKÇÜOĞLU: **a.g.e.** 30.

İsrail karşısındaki Türkiye'nin tutum değişikliğinde etkili olan bir diğer bir gelişme de, İsrail'in SSCB'nin gizli bir müttefiki olmadığına anlaşılmış olması olmuştur.

İsrail'in Sovyet tehdidine karşı batı kampında yer aldığını ifade etmesi ve İsrail ile diplomatik ilişkiler kuran otuz devlet arasında batılı devletlerin çoğunluğu oluşturması, daha da önemlisi ABD'nin İsrail'i tanıyan ilk devlet olması Türkiye'nin başlangıçtaki fikirlerini değiştirmesine sebep olmuştur. İsrail'deki temaslarından sonra Türk gazetecileri, "herhangi bir yabancı devletin İsrail'e etkide bulunduğu dair hiçbir gösterge yoktur." açıklamasını yapan BM Filistin Uzlaştırma Komisyonu Üyesi Hüseyin Cahit Yalçın'da, İsrail'in batı dünyası için bir tehlike oluşturmadığının altını çizmiştir.

Arap-İsrail ilişkilerini etkileyen diğer bir unsurda içerde Türk kültürünün Arap motiflerinden temizlenmesini isteyen, 1916'da Osmanlı ordusunu arkadan vuran Arap isyancıların kötü hatıralarını taşımakta olan bir kısım aydının politikacılara mesajlar veren yazılarında ve uluslararası alanda İsrail'in desteklenmesini isteyen görüşlerdir.

Türkiye, bütün bu gelişmeler çerçevesinde 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuş ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1949'da TBMM'yi açarken yaptığı konuşmada: "Yeni doğan İsrail Devleti ile siyasi münasebetler açılmıştır. Bu devletin Yakın Doğu'da bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ediyoruz." diyerek İsrail Devletine karşı bakışını ve Türkiye'nin dış politikasının yönünü belirtmiştir.²³¹

Hürriyet gazetesinde yayınlanan bir makalede, "biz kendi hesabımıza, hudutlarımızdan pek uzak olmayan bu devletin teşekkülünü memnurlukla akdediyoruz. Arap Birliğini teşkil eden devletlerin arzuları her ne kadar bu

²³¹ Ömer KÜKÇÜOĞLU: a.g.e. 30.

merkezde değilse de, ortada hakikati kabul etmek zarureti vardır.” şeklinde yer alan yazı İsrail Devleti’nin tanınmasının, Türk basınında tasvir edililişini göstermektedir.²³²

Türkiye’nin başlangıçta Filistin’in taksimi kararına Arap devletleriyle aynı doğrultuda bir politika takip ederken 1949’da İsrail Devletini tanınmasında 1947 Truman Doktriniyle birlikte yoğun bir işbirliği içerisine girmesi ve dış politikasını amerikan dış politikası hedefleriyle uyumlu hale getirmeye çalışması öneli rol oynamaktadır.

²³² **Hürriyet** (30 Mart 1949), 1.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirmiş olduğu milli mücadele döneminin buhranlı yılları ardından yaşanan iktisadi bunalım, devletçilik ilkesinin yeterince etkili uygulanamaması, gerçekleştirilen inkılap hareketleri ve sosyo-ekonomik yenilikler, dış politikada yaşanan önemli gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde önemli roller oynamıştır. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin 16. ve 17. Hükümeti olarak görev yapan I. ve II. Hasan Saka Hükümetlerinin yürütmüş olduğu siyasi, sosyal, ekonomik faaliyetler, iç ve dış politikada yaşanan önemli gelişmeler ele alınmıştır.

I. Dünya Savaşı akabinde yaşanan ağır sıkıntılara ve işgallere karşı Türk milleti büyük bir milli direniş örneği sergilemiş, Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile sonuçlanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti teşekkül etmiş ve yeni kurulan bir devletin rejimi belirlendikten, eski yönetime ait izler silinmeye çalışıldıktan sonra ülkeyi daha büyük sıkıntılar bekler olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda halkın ve ülkenin yerel kaynakları, ekonomisi oldukça yıpranmış, ülke çıkmaz bir dar boğaza girmiştir. Mustafa Kemal belirlemiş olduğu temel ilkeler çerçevesinde ülkeyi bu çıkmazdan kurtarmak adına verdiği mücadeleyi Türk halkının desteğiyle başarı ile neticelendirmiştir.

Mustafa Kemal siyasal, sosyo - kültürel ve ekonomik alanlarda büyük inkılâp hareketlerine girişmiş, Türk halkına bu büyük yenilikleri kabul ettirmede oldukça başarılı olmuştur. Dış politikada ise ülkeyi bekleyen sorunların üstesinden gelmeyi başarmış, Lozan Barış Antlaşması ile de bu başarıları tüm dünyaya duyurmuş ve büyük güçlere kabul ettirmiştir.

Ülkenin yaşadığı en büyük sıkıntı rejim değişikliği konusunda olmuş, saltanat ve hilafet yanlılarının sık sık çıkarmış olduğu ayaklanmalar iç

karışıklıkların ortaya çıkmasına neden olmuş, ülkede demokratik eğilimlerin yerleşmesi için 1946'lara kadar uzanan büyük bir mücadele başlamıştır.

Atatürk'ün ölümü üzerine olağanüstü toplantıya çağrılan CHP Genel Kurulu yeni başkan olarak, İsmet İnönü'yü seçmiş ve İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde iktidarda Milli Şef Dönemi hüküm sürmüştür, CHP'nin değişmez başkanı olan İnönü iktidara hakim olmuştur. Şükrü Saraçoğlu ve Recep Peker Hükümetleri'nin ardından çalışmamızın konusunu oluşturan I. ve II. Hasan Saka Hükümetleri döneminde İnönü'nün etkisi büyük olmuştur.

Türkiye'nin Milli Şef dönemini yaşamaya başladığı günlerde, Almanya ve İtalya'nın yayılmacı siyasetleri karşısında II. Dünya Savaşı patlak vermiş ve Türkiye Cumhuriyeti bu savaşa dahil olma konusunda daha ihtiyatlı davranmış, savaşın sonlarında Almanya'nın yenilgiye uğrayacağı açıkça belli olunca Türkiye savaş sonrası kurulacak BM örgütüne katılabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye'nin batı siyasetiyle bütünleşmesi açısından 1945 yılı önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1945 yılında yaşanan iç ve dış buhranlar Türkiye için önemlidir. çok partili siyasi hayata geçimi iki defa başarısızlıkla sonuçlandırmış olan Türkiye'de tekrar çok partili hayata geçiş denemeleri başlamıştır. Halkın yıllardır tek parti idaresinden doğan hoşnutsuzluğu ve II. Dünya Savaşı ardından yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucu çok partili hayata geçiş çalışmalarına aydınlar tekrar hız vermiştir. Bu çalışmalar da kamuoyunun etkisi çok büyük olduğu gibi bu faaliyetlere destek veren İnönü ve ona yakın olan CHP yöneticileri ilk muhalefet partimiz olan DP'nin kuruluşunda etkili rol oynamışlardır...

1946 yılı çiftçiyi topraklandırma kanunu sonucu ortaya çıkan tartışmalar ülkenin kaderine yön veren tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Yasa tasarısının mecliste görüşülmesi sırasında CHP grubu iki muhalefet

gruba ayrılmıştır. CHP’de yaşanan bu gelişmeler sonucu uluslar arası siyasette yaşanan gelişmelerin de etkisi ile CHP içerisinde oluşan muhalif gruplar Dörtlü Takrir önergesinin CHP grubunda reddedilmesi ile partiden ihraç edilmişlerdir. Demokrasiye ve çok partili hayata geçişte DP’yi kuran Dörtlü Takrirciler Türkiye Cumhuriyeti’nin çok partili hayatına yön vermişlerdir. Cumhuriyetin çok partili döneminde kurulan üçüncü partide Milli Kalkınma Partisidir fakat bu parti beklenen gelişmeyi gösterememiştir.

DP kuruluşunun ardından partinin tüzük ve programını yayınlamış, liberal vaatlerle dolu olan bu program CHP tarafından büyük eleştiriye tutulmuştur. DP ise kuruluşundan kısa bir süre sonra Türk halkının büyük sempatisini kazanmış ve bu durum DP’nin iktidar karşısında kendini güçlü hissetmesini sağlamıştır. DP’nin kuruluşu ardından ülkenin siyasal konjonktürü büyük değişikliğe uğramıştır. CHP, DP’nin kuruluşu ardından yaşanan gelişmeler sonucu olağanüstü toplantıya gitmiştir.

Yaşanan bu olaylar sonucu anlaşılan ise; halkın çok partili hayata geçmek istediği ve tek parti yönetiminden hoşnut olmadığı idi.

Seçim Kanunu’nda yaşanan değişiklikler ve ardından ülkenin Genel Seçimlere gitmesi sonucu 1946 seçimleri yaşanmış, Saraçoğlu Kabinesi istifa etmiş ve yerini yine parti içinden teşekkül etmiş olan Peker Hükümeti’ne bırakmıştır. Recep Peker’in Atatürk’ün ölümü ardından İnönü ile yıldızları barışmamış olmasına rağmen İnönü’n Peker’i başbakan olarak seçmesi parti içinde büyük bir sürpriz olmuştur.

Peker Hükümetinin kuruluşundan önce CHP-DP arasında yaşanmaya başlayan polemik, Peker Hükümeti zamanında da artarak devam etmiştir. Peker 13 ay süren iktidarı döneminde çeşitli sebeplerden dolayı DP ile ciddi mücadele vermek mecburiyetinde kalmış, hükümetin kuruluşunun ardından hızla artan çatışma ortamı iki partinin birbirine yönelik izlediği politika giderek sertleşmiştir.

Recep Peker Hükümeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra uygulamaya başladığı siyaset ve ekonomi politikası, yeni huzursuzlukların kaynağını teşkil etmiş, CHP içinde Peker Hükümeti'nin sonuna zemin hazırlayan icraatların en önemlisi 7 Eylül kararları olmuştur. Peker hükümetinin, 7 Eylül kararlarından sonra meclise sunduğu Matbuat Kanunu tasarısı da iktidar-muhalefet anlaşmazlığının farklı boyutta gelişmesine neden olmuştur.

İnönü, hükümet ve muhalefet liderleri arasında yaşanan bu çatışma ortamı sırasında yapılan görüşmeler sonucu ortaya çıkan, bu görüşmelerin muhtevası niteliğindeki beyannamesini 11 Temmuz akşamı radyodan okumuştur. Beyanname basında bir gün sonra yayınlandığı için, siyaset tarihimizde 12 Temmuz Beyannamesi olarak bilinmektedir. Bu beyannamenin en önemli yanı, muhalefet partisinin parti olarak eşitliğinin CHP tarafından tanındığını gösteren bir belge niteliği taşımasıdır.

CHP tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil eden bu beyanname, DP grubuna karşı büyük bir muhalefet oluşturan Peker'de sert bir yanıt ve tepki özelliği taşımaktadır. Yaşanan bu gelişmelerde İnönü-Peker anlaşmazlığını açıkça ortaya koymuştur. Peker, demokratik hayatın gereğine inanmış olmasına rağmen, Türkiye'de siyasi ortamın henüz demokrasiye geçilmesine hazır olmadığı düşüncesindeydi. Onun bu fikirleri akabinde yapmış olduğu sert tepkiler ve tedbirler kısa sürede kabinenin sonunu hazırlayan etkenlerden olmuştur. Bir yandan muhalefetin, diğer yandan kendi partisi içinden milletvekilllerinin eleştirilerine maruz kalan Peker Hükümeti sağlık problemlerini gerekçe göstererek istifa etmiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından beklenen istifa kabul edilmiş ve aynı gün yeni kabinenin teşkiline Trabzon Milletvekili Hasan Saka memur edilmiştir. Hasan Saka, uysal tabiatlı ve temkinli bir insan yaratılışına sahip olduğu için, Hasan Saka'nın Başbakanlığa getirilişi ile, siyasi hayatımıza huzur ve ferahlık hakim olmuştur.

Kuvay-ı Milliye'den beri Müdafa-i Hukuk Grubu'nun, Halk Fırkasının, CHP'nin türlü vazifelerinde bulunan, uzun müddet Parti Grup Vekilliği yapmış olan ve partisinin prensiplerine sımsıkı bağlı olan Hasan Saka'nın, muhalefet çevrelerince ve gazetelerince beklenen şahsiyet olmadığını dönemin gazetelerinde geniş yer bulan hoşnutsuzluk ifade eden yazılardan anlaşılmaktadır.

Yeni kurulan Hasan Saka Kabinesinde görev alan isimlere bakıldığında Recep Peker Hükümeti'nden farklı olmadığı görülmektedir. Bundan hareketle şu noktaya ulaşabiliriz; hükümet değişikliğindeki tek amaç Recep Peker ve kendisi gibi düşünen yandaşlarının iktidardan uzaklaştırılmak istenmesidir.

Hasan Saka, bir iyi niyet jestinde bulunarak, hükümet programını Mecliste okumadan önce bir nüshasını da DP yöneticilerine vermiştir. Onların da program hakkındaki görüşlerini almak istemesi iki muhalefet parti arasındaki ilişkilerin iyileşme seyrinde olduğunu göstermiştir.

I. Hasan Saka Hükümeti'nin güvenoyu almayı başardığı programında dikkati çeken iki temel esas vardı. Bunlardan birincisi, CHP'nin genel kural ve kaideleri; ikincisi de 12 Temmuz Beyannamesidir.

Hasan Saka programında, siyasi huzur ortamını yaratmanın en büyük hedefleri olduğunu vurgulamış ve hükümet olarak ellerinden gelen mücadeleyi vereceklerini belirtmiştir. Dış politikada, ekonomide, ziraat alanlarında, Devletçilik politikasının uygulanmasında yapacağı faaliyetlere geniş yer vermiştir. Ancak program dikkatle incelendiğine CHP'nin program metni gibi görünmekte ve Saraçoğlu ile Peker Hükümetinin devamı mahiyetini taşımaktadır.

I. Hasan Saka hükümeti birçok icraat yapmıştır. Ancak kabinenin kuruluşuyla oluşturulan elverişli politik iklim, ekonomik durumu düzeltebilmek

için işe yaramamış, vaatleri yerine getirmedeki başarısızlığın sorumluluğu tek tek bakanlara yüklenmiştir. I. Hasan Saka hükümetinin icraatları olumlu bir yönde gelişmesine rağmen ekonomik istikrarsızlık ve darlığı çekilen tabii ihtiyaç maddeleri ve dolayısıyla bakanlarında etkilendiği yolsuzluk iddiaları Hasan Saka'yı güç durumda bırakmıştır. Yaşanan bu gelişmelerin ardından I. Hasan Saka Hükümeti istifa etmiştir.

Hasan Saka ardından birkaç bakanı görevden alıp yerine genç simalar atamak suretiyle II. Hasan Saka hükümetini kurmuştur. Hükümet, I. Hasan Saka Hükümetinin devamı niteliğindeydi fakat hükümetin yeni ekibinde yer alan genç bakanların hükümetin politikalarına yeni bir canlılık vereceği tahmin edilmiştir..

II. Hasan Saka hükümetinin, takip edeceği yolu ve siyasi görüşünü ana çizgileriyle belirttiği yeni kabinenin programı kısalığı ile dikkat çekmiş, hükümet beyannamesini günlük ve normal idare işlerinin teferruatıyla doldurmaktan kaçınmıştır.

Program okunmasının ardından büyük tenkitlere maruz kalmıştır. I. Hasan Saka Hükümeti'nin programında belirtilen hususları gerçekleştiremeyerek istifası ardından tekrar bir kabine kurmasına bir anlam verilememiş programın gerçekleştirilemeyecek vaatlerden ibaret olduğu söylenmiştir. Durum beklenildiği gibi olmuş ve II. Hasan Saka Hükümeti de programda belirttiği noktaları gerçekleştiremeden kısa sürede istifa etmek zorunda kalmıştır.

Hükümet birçok nedenden; siyasi, iktisadi, sosyal açıdan birçok olumsuz etkinin sonucunda istifa etmiştir. Uysal politikası sebebiyle kendi grubunda destek göremeyen Hasan Saka hükümeti, göreve geldiği günden itibaren zorluklar içinde görevini sürdürmüş, yıpranmıştır. Kendi partisi içinde aşırı görüşlüler Saka'yı çok yumuşak olduğu; ılımlılar ise yeterince yumuşak olmadığı hususunda sürekli eleştirmişlerdir.

I. ve II. Hasan Saka Hükümeti iktidarda kaldığı süre zarfında gerek iç politikada gerekse dış politikada başarılı politikalara da imza atmışlardır. Ama dönemin yaşanan iktidar-muhalefet çatışması, II. Dünya Savaşı ardından yaşanan sıkıntılar iç politikaya da sirayet etmiş ve kendisinden önce kurulan hükümetler gibi Hasan Saka Hükümetleri de ülkenin geleceği açısından etkili politikalar uygulamaya koyamamasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

ABADAN, Yavuz. “Yeni Hükümetin Beyannamesi”, **Ulus**, (17 Haziran 1948), 1-3.

ABADAN, Yavuz. “ Yeni Kabinenin Programı”, **Ulus**, (19 Haziran 1948), 1-5.

ABADAN, Yavuz. “ Basın Hürriyeti”, **Ulus**, (22 Haziran 1948), 1-3.

AĞAOĞLU, Samed. **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri. Bir Soru**, Baha Yayınları, İstanbul, 1972.

AHMAD, Feroz ve B. TURGAY. **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945 – 1971)**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1976.

AHMAD, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945 – 1980**, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.

Akşam Gazetesi. (1946-1947-1948-1949)

AKŞİN, Sina. **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınevi, İstanbul, 1997.

AKTAN, Reşat. **Türkiye İktisadı**, Ankara Üniv. SBF Yayınları, No: 425, Ankara, 1978.

AKYÜZ, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982’ye)**, Ankara Üniv. SBF Yayınları, No: 14, Ankara, 1982.

ARAR, İsmail. **Hükümet Programları 1920 -1965**, İstanbul, 1968.

ARMAOĞLU, Fahir. **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.

ARMAOĞLU, Fahir. **Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları 1948-1988**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989.

ARMAOĞLU, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Alkım Yayınları, Ankara, 1988.

ATAÖV, Türkkaya. **Amerika, NATO ve Türkiye**, Ankara, 1969.

ATATÜRK, Mustafa Kemal. **Nutuk**, C.I, TTK Yayınları, İstanbul, 1934.

AYBARS, Ergün. **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Bilgi Yayınları, İzmir, 2000.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. **İkinci Adam**, C.I-II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

AYDIN, Mustafa. "1939 – 1945 II. Dünya Savaşı ve Türkiye" **Türkiye Dış Politikası**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

AYDIN, Şevki. "Cumhuriyet Döneminde Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi" **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Aydın Tarihi. (1946-1947-1948-1949)

BARUTÇU, Faik Ahmet. **Siyasi Anılar (1939-1954)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1979.

BAŞARAN, İ. Ethem. **Eğitime Giriş**, Kadioğlu Yayınları, Ankara, 1983.

BAŞGİL, Ali Fuat. **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1996.

BAŞYİĞİT, Türkan. “Türkiye’de Kırsal Yerleşme Politikaları (1923-1950)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

BAYAR, Celal. Başvekilim Adnan Menderes, Der. İsmet BOZDAĞ, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 1972.

BAYUR, Hikmet. “Hasan Saka Hükümeti Programı”, **Kudret**, (15 Ekim 1947), 1-3.

BİLA, Hikmet. **Sosyal Demokrat Sürecinde CHP ve Sonrası**, Milliyet yayınları, İstanbul, 1987.

BİLGE, A. Suat. **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Elif Matbaası, Ankara, 1983.

BİLGİN, Beyza. **Türkiye’de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri**, Temel Matbaacılık, Ankara, 1980.

BORATAV, Korkut. **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908 - 1980)**, C.IV, Cem Yayınları, İstanbul, 1989.

BURÇAK, Rıfki Salim. **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, İstanbul, 1979.

BURÇAK, Rıfki Salim. “Türk Sovyet İlişkilerine Genel Bakış”, **Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu**, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

CEYHAN, Erdal. **Türk Eğitim Tarihi Kronolojisi (1299-1997)**, Ulusal Yayınları, Edirne, 2004

CİLLOV, Haluk. **Türkiye Ekonomisi**, Servet Matbaası, İstanbul, 1972.

CİHAN, Ali Rıza (Der.). **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)**, C.II, TBMM Yayınları, Ankara, 1993.

Cumhuriyet Gazetesi. (1946-1947-1948-1949)

ÇANKAYA, Ali. **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1806 – 1949**, C.II, Örnek Matbaası, Ankara, 1954.

DAĞLI, Nuran ve Belma AKTÜRK. **Hükümet Programları 1920 – 1960**, TBMM Yayınları, Ankara, 1988.

DAVER, Bülent. **Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1950.

DAVER, Bülent. **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.

DERİNGİL, Selim. **II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

DURSUNOĞLU, Cevat. "Hükümetin Programı ve Muhalefet", **Ulus**, (20 Haziran 1948), 1 – 4

EKİNCİ, Necdet. **Sanayileşmek ve Uluslaşmak Sürecinde Toprak Reformunda Köy Enstitüleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

EKİNCİ, Necdet. "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVI. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

EKİNCİ, Necdet. **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

EMEÇ, Selim Ragıb. “Kabineyi Bekleyen Çetin İmtihanlar”, **Son posta**, 11 Eylül 1947, 1-3.

EMEÇ, Selim Ragıb. “Demokratlardan Hasan Saka’ya İlk İhtar”, **Son Posta**, (28 Eylül 1947), 1-4.

EMEÇ, Selim Ragıb. “Programsızlık Derdi”, **Son Posta**, (17 Ekim 1947), 1-2.

EMEÇ, Selim Ragıb. “Yeni Hükümetin Beyannamesi”, **Son Posta**, (17 Haziran 1948), 1-4.

EMEÇ, Selim Ragıb. “Seçimlere Girmeyen Demokrasinin Mantığı”, **Son Posta**, (15 Temmuz 1948), 1-2.

EREN, Ali Rıza. “Bir Demecin Tahlili”, **Ulus**, (27 Temmuz 1948), 1.

ERER, Tekin. **Türkiye’de Parti Kavgaları**, İstanbul, 1966.

ERHAN, Çağrı. “Türkiye ABD İlişkilerine Genel Bir Bakış (1919-2002)”, C.XVII, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, 209-223.

ERHAN, Çağrı. “Türkiye İsrail İlişkileri 1948 - 2001”, C.XVII, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, 291.

EROĞUL, Cem. **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

EROĞLU, Hamza. **Türkiye’de Devrim Tarihi**, Sanem Matbaası, Ankara, 1981.

ESİRCİ, Şükrü. **Menderes Diyor ki**, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.

ESMER, Ahmet Şükrü. **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Ankara Üniv. SBF Yayınları, 1953.

GEDİKLİOĞLU, Şevket. **Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri**, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971.

GİRİTLİOĞLU, Fahir. **Türk siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii**, C.I, Ayyıldız Matbaası, İstanbul, 1965.

GOLOĞLU, Mahmut. **Milli Şef Dönemi 1939 - 1945**, Ankara, 1974.

GOLOĞLU, Mahmut. **Demokrasiye Geçiş 1946 - 1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve C. SAR. **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Elif Matbaası, Ankara, 1989.

GÜLMAN Haluk. **İkinci cihan Harbinin Başından Truman Doktrinine Kadar Türk Amerikan Münasebetleri**, Ankara, 1979.

GÜLCAN, Yılmaz. **CHP 1923-1940**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

GÜNGÖR, Süleyman. **Muhalefette CHP**, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004.

GÜRKAN, Ahmet. **Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Bakanlar**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973.

GÜRKAN, Nilgün. **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın(1945-1950)** İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

GÜRÜN, Kamuran. **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası, 1939'dan Günümüze**, Ankara Üniv. SBF Yayınları, Ankara, 1983.

HİÇ, Mükerrerem. **Türkiye Ekonomisinin Analizi, Başlıca Ekonomik Göstergelerle**, Güray Matbaacılık, İstanbul, 1990.

HİÇ, Mükerrerem. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

KABACALI, Alpay. **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1990.

KABASAKAL, Mehmet. **Türkiye de Siyasal Parti Örgütleri**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram. **DP Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey Yayınları, İstanbul, 1998.

KALAYCIOĞLU, Ersin. “Türkiye’de Siyasi Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi”, **Bilanço 1923 – 1998**, C.I, İstanbul, 1999.

KANTARCIOĞLU, Selçuk. **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programlarında Kültür**, Kültür Bakanlığı Yayınları, No. 730, Ankara, 1998.

KARPAT, H. Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1996.

KILIÇBAY, Ahmet. **Türk Ekonomisi “Modeller, Politikalar, Stratejiler”**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984.

KİLİ, Suna. **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, İstanbul, 1976.

KİLİ, Suna. **Türk Anayasaları**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1982.

KOCAMUSTAFAOĞLU, Tuncer. **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara Üniv. SBF Yayınları, Ankara. 1989.

KOÇAŞ, Sadi. **Atatürk'ten 12 Mart'ta Anılar**, C.I, May Yayınevi, İstanbul, 1971.

KOÇAK, Cemil. **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, C.IV, İstanbul, 1995.

KOÇAK, Cemil. **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

KORALTÜRK, Murat. "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

KORKMAZ, Zeynep. "Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyetinin Temeli Kültürdü Sözü'nün Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", **Milli Kültür Dergisi**, (30 Ekim 1982) Ankara, 1982.

KUBALI, Nail Hüseyin. "Siyasi Seçimler ve iki Dereceli Seçimin Mahiyeti", **Cumhuriyet**, (10-13 Nisan 1946), 2.

KÜÇÜKÖNER, İdris. **Düzen Yabancılaşması**, Ant Yayınları İstanbul, 1969.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer. **Türkiye'nin Arap Orta doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, Kurtuluş Ofset Basım Evi, Ankara, 1972.

MAKAL, Ahmet. "Türkiye'de 1920-1963 Döneminde Sosyal Güvenlik Alanındaki Gelişmeler", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

MUMCU, Ahmet. **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılap ve Aka Kitap Evleri Koll. Şti., İstanbul, 1981.

Müstakil Demokratlar Grubu. (Haz.) **Demokrat Parti Kurucuları**, Ankara, 1949.

NADİ, Nadir. “Seçim Kanunu’na Dair”, **Cumhuriyet**, (3 Aralık 1946), 1.

NİŞANCI, Abdullah. “Türk Milli Eğitim ve Öğretiminin Temel Hedefleri”, **Yeni bir Yüzyıla girerken Türk-İslam Sentezi Görüşünde Düşüncelerimiz**, Taşangil Matbaası, İstanbul, 1988.

OKTAY, Cemil. **Siyaset Bilimi İncelemeleri**, Alfa Basın Yayım, İstanbul, 2003.

ORAN, Baskın. **Kurtuluş Savaşından Bugüne olaylar, Belgeler, Yorumlar 1918-1980 Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

ÖKÇÜN, Gündüz. “1923 yılında İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar”, **A.Ü. SBF Dergisi**, Ankara Üniv. SBF Yayınları, Mart 1968, C.XXIII, Ankara, 1968, 1.

PORAY, Nazım. “Meclisin Toplanması Hakkında”, **Memleket**, (14 Eylül 1947), 1.

SEZER, Duygu. **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniv. SBF Yayınları, Ankara, 1989.

SHAW, J. Stanford ve E.K. SHAW. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, E Yayınları, İstanbul, 1983.

SANDER, Oral. **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, Ankara, 1979.

SONYEL, Salahi. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

SOYSAL, İsmail. **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1980)**, C.I, TTK Yayınları, Ankara, 1981.

ŞİŞMANOV, Dimitri: **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Kısa Tarih (1908-1965)**, Belge Yayınları, İstanbul.

Son Posta Gazetesi. (1947-1948-1949)

SONYEL, Salahi. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.I, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

TANİLLİ, Server. **Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz?**, Amaç Yayınları, İstanbul, 1988.

TEKELİ, İlhan ve S. İLKİN. **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, O.D.T.Ü. Yayınları, Ankara, 1981.

TEKELİ, Esat: "Hasan Saka Kabinesi İş Başında", **Ulus**, (12 Eylül 1947), 1-2.

TEKELİ, Esat: "Seçim Gününde Bir Hasbıhal", **Ulus**, (17 Ekim 1948), 1.

TEZEL, S. Yahya. **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi(1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

TEZİÇ, Erdoğan. **100 Soruda Siyasi Partiler**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976.

TİMUR, Tamer. **Türk Devrimi ve sonrası (1919-1946)**, Doğan Yayınları, Ankara, 1971.

TOKER, Metin. **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.

TOKER, Metin. **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları**, C.I, Milliyet Yayınları, Ankara, 1990.

TUNAYA, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)**, Doğu Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.

TUNCAY, Mete. “Demokrat Parti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

TURAN, Şerafettin. **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1939)**, C.III, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1995.

TURAN, Şerafettin. **Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)**, Ankara, 1999.

TURHAN, Mehmet. **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, C.IV-IX Anadolu Yayınları, İstanbul, 1983.

Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele. TBMM I. Dönem (1919-1923)
TBMM Vakıf yayınları, No: 6, Ankara, 1995.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergileri.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri.

TÜRKÖNE, Mümtaz’er. **Siyaset**, Lotus Yayınları, İstanbul, 2003.

TÜZÜN, Gürel. **75 Yılda Çarklardan Chiplere**, Tarih vakfı, Yurt Yayınları
İstanbul, 1999.

Ulus Gazetesi. (1945 - 1946 - 1947 - 1948 - 1949)

URAN Hilmi. **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.

US, Asım. **1930-1950 Hatıra Notları**, Siyasal Kitapevi, İstanbul, 1966.

UYAR Hakkı. **Tek Partili Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları İstanbul, 1999.

ÜLMAN, Haluk. **II. Cihan Harbinin Başından Truman Doktrinine Kadar Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1981.

YALÇIN, Hüseyin Cahit. "Muhalefetin Mantığı", **Ulus**, (13 Ekim 1948), 1-4.

YALMAN, Ahmet Emin. "Kabinenin Değişmesi", **Vatan**, (10 Eylül 1947), 1.

YALMAN, Ahmet Emin. **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1922-1971)**, İstanbul, 1970.

YALMAN, Ahmet Emin. "Yeni Safhada Hedef Neredir?", **Vatan**, (12 Eylül 1947), 1.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin. **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Hacettepe Üniversitesi Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.

Yeni Türk Ansiklopedisi, C.IV, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985.

YEŞİL, Ahmet. **Türkiye'de çok partili hayata geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

YETKİN, Çetin. **Türkiye'de Terk Parti Yönetimi (1930 – 1947)**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1983.

YÜCEKÖK, Ahmet. **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye de Parlementonun Evrimi**, Ankara Üniv. SBF Yayınları, Ankara, 1983.

YİĞİT, Ali Ata. “İnönü Döneminin Köye Özel Öğretmen Yetiştirme Projesi. Köy Enstitüleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.XVII Ankara, 2002, s.446-454.

www.basbakanlik.gov.tr, 21.09.2006.

EK 1

Hasan (Hüsnü) Saka'nın Hayatı

Hasan Saka, 1885'te Trabzon'da doğdu. Sürmene eşrafından Saka zade Hafız Yunus Efendi'nin oğludur. Trabzon Askeri Rüştîyesi ile Mülkiye İdaresini birincilikle bitirmiş, Mülkiye Mektebine girmiş ve 1908 İnkılabından sonra Mülkiye Mektebini pekiyi derece ile bitirmiştir.¹ Aynı yılın Eylül'ünde Divan-ı Muhasebat'(Sayıştay)da devlet memuriyetine başladı.² 1909 yılında Avrupa'da öğrenim için yapılan sınavda başarılı oldu ve Maarif Nezareti adına Paris'e gönderildi. 1912'de Paris'te "Ecole Libre des Sciences Politiques (Siyasal Bilgiler Yüksekokulu Diploması)" bölümünü bitirdi. Yurda döndüğünde Sayıştay'daki eski görevine devam etti. Aynı zamanda "Mülkiye Mektebi (Ulum-u İktisadiye) Muallim Muavinliği (İktisat Doçentliği)" görevini de yürütmekteydi. 1915'te Maliye Nezareti Varidat Umum Müdürlüğü Temettü Vergisi Temyiz (Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü Kazanç Vergisi Temyiz) Komisyonu katipliğine atandı. Aynı yılın Ekim'inde "Hukuk Mektebi İktisat Öğretmenliği" görevini de birlikte yürütmeye başladı.³ 1916 yılının Ekim ayında Eskişehir "Mıntika Umur-u İktisadiye (Bölge İktisat) Müdürlüğü" görevine atandı.⁴ 1917 Eylül'ünde İstanbul'daki eski görevine döndü. 4 Eylül 1918'de Mülkiye Mektebi İktisat alanında öğretim görevi üstlendi.⁵

¹ Ahmet GÜRKAN: **Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Bakanlar** (Ankara, 1973)

² **Türk Parlamento Tarihi 1919-1923**: C.III, 931.

³ Türker SANAL: **Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti** (Ankara, 1995), 49.

⁴ Ali ÇANKAYA: **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1806-1949** C.2, 623.

⁵ **Türk Parlamento Tarihi 1919-1923**: C.III, 931.

Hasan Saka, Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Trabzon mebusu olarak girdi. 1920'de Meclisin dağılmasına kadar bu görevine devam etti. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM milletvekillerinden Ahmet Faik Bey'in Yargıtay Üyeliğini tercih etmesi üzerine boşalan milletvekilliği görevine Hasan Saka getirildi (28 Ocak 1921-Trabzon). Bütçe Komisyonunda görev alan Hasan Saka, 5 Mart 1921'de komisyon sözcülüğüne seçildi.⁶

29 Ağustos 1922'de Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılacak olan Ticaret antlaşması komisyon başkanlığına getirilen Hasan Saka Lozan Barış Konferansı görüşmelerine giden heyetin II. Başkanlığı görevini yaptı. 1922 yılının sonlarına doğru Türkiye'ye gelerek Meclis'te 10 Ocak 1923'te Konferansın gidişatı hakkında vekilleri bilgilendirdi.⁷

Hasan Saka, 30 Ekim 1923-6 Mart 1924 arasındaki I. İsmet Paşa(İnönü) hükümetinde iktisat vekilliği, 4 Mart 1925-1 Kasım 1927 arasındaki II. İsmet Paşa Hükümeti'nde bir süre maliye vekilliği yaptı. Kasım 1926'da TBMM Reis Vekili seçildi. 1936-1941 arasında Siyasal Bilgiler Okulu umumi iktisat profesörlüğü yaptı. II. Şükrü Saraçoğlu ve Recep Peker hükümetlerinde, 13 Eylül 1944-9 Eylül 1947 arası dışişleri bakanlığında bulundu.⁸ Hasan Saka, 13 Eylül 1944 tarihinde tayin edilmiş olduğu dış işleri bakanlığı görevine Peker Hükümeti sona erene kadar devam etmiştir.⁹

Değişik tarihlerde yapılan Balkan Konferansları'nda Türk Heyeti Başkanı sıfatıyla "Atina 1930, İstanbul 1931, Bükreş 1932, Selanik 1933" görüşmelerini yürüten Hasan Saka, Balkan Antantı Ekonomik Konseyi "Türk

⁶ **Türk Parlamento Tarihi 1919-1923:** C.III, 932.

⁷ **Türk Parlamento Tarihi 1919-1923:** C.III, 932.

⁸ **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi,** C.IX, (İstanbul,1983), 4866.

⁹ **Ulus** (10 Eylül 1947), 1.

Seksiyonu” Başkanı olarak ta; “Atina 1935, Ankara 1935, Bükreş 1936, Belgrat 1937” toplantılarında Türkiye’yi temsil etti.¹⁰

Hasan Saka Dış İşleri Başkanlığı sırasında 1945 yılında, San Fransisko Konferansı’nda, heyet başkanı olarak Türkiye’yi temsilen “Birleşmiş Milletler Anayasasını” imzalamıştır.¹¹

Hasan Saka, deneyimli ve liberal eğilimleri olan bir devlet adamıydı. Peker’den farklı olarak, Paris’te eğitim görmüş ve İstanbul Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde hukuk ve ekonomi dersleri vermiş bir sivil idi.¹²

Milli Mücadele döneminden beri ülkenin önemli üst kademelerinde bulunmuş, bilgi ve tecrübe birikimini memleket hizmetine vakfetmiş olgun, mümtaz bir devlet ve siyaset adamı olarak çeşitli alanlarda hizmet etmiş olan Hasan Saka; 9 Eylül 1947’de Recep Peker Kabinesi’nin istifası sonucu 10 Eylül 1947’de Hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.¹³

Çok partili demokratik rejime geçiş sürecinin en sıkıntılı döneminde, Meclisin tansiyonunu düşürmek ve havayı yumuşatmak amacıyla hükümeti kurmaya memur edilen Hasan Saka, 1949 yılının Ocak ayına kadar Başbakanlık görevini tarafsız bir şekilde, CHP’den bağımsız olarak yürütmeye gayret gösterdi.

Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra 1949-1950 yılları arası CHP Meclis Grubu Başkan Vekilliği görevini yürüttü. 1921’den 1954 yılına kadar aralıksız parlamenterlik görevinde bulunan Hasan Saka 1954 seçimlerinde siyasal

¹⁰ **Cumhuriyet** (10 Eylül 1947), 1.

¹¹ İ. A. İskefyeli, “Cumhuriyet Türkiye’si İktisatçıları ve Hasan Saka”, **İş ve Düşünce**, (İstanbul, 1 Ocak 1955), Nu.161, 5.

¹² Feroz Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Hayatın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971** (İstanbul, 1976), 39.

¹³ **Ulus** (10 Eylül 1947), 3.

hayattan çekildi.¹⁴ Siyaset ve devlet adamı vasıflarının yanı sıra Cumhuriyet Türkiye'si'nin iktisat öncülerinden olan Hasan Saka, bir yandan politika ile uğraşırken paralelinde de ilimle iştigal ediyordu. Uzun devlet hizmeti boyunca; ilmi siyasetini, siyaseti ise ilmini desteklemiş, tamamlamış ve hatta beslemiştir.

Hasan Saka, 29.07.1968 tarihinde vefat etmiştir. Evli ve iki çocuk babasıdır. Başlıca ilmi yapıtları ise; İlm-i İktisat 1918, Dış Ticaret ve Gümrük Siyaseti 1945.¹⁵

¹⁴ Ali ÇANKAYA: **a.g.e.**, 624.

¹⁵ Nilgün GÜRKAN: **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)** (İstanbul, 1998), 156.

EK 2

12 Temmuz Beyannamesi Tam Metni

Hükümet Reisi ve Muhalefet Lideri ile yaptığım son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu husustaki kanaatlerimi ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.

Yedi Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Celal Bayar bana Demokrat Parti'nin idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikayet etti. Haberdar ettiğim Başbakan aynı mevzuları daha evvel görüştüklerini hikaye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra, iki tarafı bir arada dinlemek için 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı Devlet Bakanı ile DP Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde 2.5 saat devam eden bu konuşma başladığı noktada bitti. DP Başkanı partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilal usulleri takip ettiğine dair ithamları reddetti. Hükümet reisi idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul edemeyeceğini ve şikayet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve muhalif partinin çalışma usullerini düzeltmesi lazım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar'ı tekrar kabul ettim. Bana vaziyeti arkadaşlarıyla görüştüğünü, bu duruma karşı teşekkürle mütehassıs olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanaatinde olduklarını teyit eyledi. Bunun üzerine iki defa görüştüğüm Başbakan, İktidar Partisi ile Muhalefet

Partisinin Büyük Meclisteki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğunu takdirle söyledikten sonra: “Biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatle ifa edeceğiz, size söz veriyorum.” dedi ve iki ay sonra Büyük Millet Meclisi toplanıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı artıran terakkiler olacağını ümidi kuvvetli olduğunu ilave eyledi.

Bu beyanatı Bay Bayar’a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar bana fiili neticeye intizar edilmesi lazım geleceğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar muhalefet liderlerinin Sivas nutkunda ve hükümet Reisi’nin 2 Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hulasa olunursa iki taraf şikayetlerinde ve savunmasında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırlarda kalmıştır. Siyasi havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere dertleri bilenlerin kendiliklerinden karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak durum Muhalefet Partisi liderinin fiili bir netice bekleme şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani bir başka türlü söylenirse vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm hali muhafaza etmiştir.

“Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım, iki tarafın şikayet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte fayda görmüyorum. Zaten bunlar umumi efkarca da kafi derecede bilinmektedir. Gördüm ki taraflardan hangisinin haksız yahut hangisi daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben idare mekanizmasının baskı yaptığını hükümet reisinin kabul etmemesini, böyle bir hareketi tasvip etmeyeceğini katiyetle beyan eylesini bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu bay Bayar’a söyledim. Ben, muhalefet liderinin kanundışı maksatlar ve metotlar isnadını reddetmesini, muhalif parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasının göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim. Her iki tarafla uzun konuşmadan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum.

Bizi bu inanişaya getiren bugünkü durum, memlekette siyasi partilerin çalışıp gelişebileceğine kati ümit veren en mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmamasını, bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler onların dayanmamış ve bugünkü siyasi durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce bir buçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur. Amma, gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazım gelir.

“Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim, bu son dinlendiğim karşılıklı şikayetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben, Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

“İdare mekanizması yani valilerimiz ve maiyetleri bir seneden beri çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki memlekette hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi. Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez; fakat meşru ve kanuni siyasi partiler karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder.

Siyasi partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin onlar idare mekanizmasında çalışacakların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarını inandıracaklardır. Zannediyorum ki hükümet reisi ile muhalefet lideri arasındaki son tartışmada ki tarafı sebat ettikleri noktadan

ayırmak gayretine düşmeksizin her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş, vatandaşlarıma hükümetle ve iktidar partisi ile muhalefet partisi arsında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice başlıca iki parti arasında temel şartın yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidarın, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise iktidar bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler çok zaman almış; yalnız ruhi mahiyette olan amillerdir. Bu güçlükleri yenmek için siyasi hayatımızı idare eden iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

“Bu beyanatımın neşrinden önce Başbakan ile Muhalefet lideri görmüşlerdir.”¹⁶

¹⁶ Hilmi URAN: **Hatıralarım**, (Ankara, 1959)

ÖZET

II. Dünya Savaşından sonra dünyaya hakim olan buhranlı yapı Türkiye’de Batı yanlısı siyaset izlemeyi zorunlu kılmıştır. Hasan Saka Hükümetleri II. Dünya Savaşından sonra dünyaya hakim olan buhranlı yapıda demokratik hayata geçişin hassas bir dönemini oluşturmuştur.

1947 Eylül’ünde iş başına gelen I. Hasan Saka Hükümeti bir yandan kendisinden önceki Recep Peker Hükümeti döneminde alınan 7 Eylül kararları ile ilgili mali ve iktisadi tedbirlerin yeni şartlara göre ayarlanmasıyla, bir yandan partiler arası siyasi gerginliğin yarattığı gergin havanın yumuşatılmasına çalışılmıştır. Hasan Saka Hükümetleri döneminde demokrasi alanında önemli gelişmeler gerçekleşmiş bu dönem bir nevi çok partili hayatın provası olmuştur.

Ancak Saka Hükümetleri ekonomideki kötü gidişatın durdurulması sebebi ile zor günler geçirmiş, muhalefetin sert tepkisi karşısında kendisini savunamamıştır. Bununla beraber parti içi muhalefetine hedef tahtası haline gelmiş ve istifa etmek zorunda kalmıştır.

ABSTRACT

The crisis after the World War II forced Turkey to keep good relationship with Western countries. Hasan Saka Terms had crucial effects in Turkey's democratical progression during this world crisis.

In September 1947 his cabinet commenced and tried not only to adopt the September 7 Economical and Administrative Precautions, taken by the former government, to the new situation but also to calm down the tension between the political parties.

During Saka Terms there had been very important democratical improvements and this term is considered as a rehearsal for the move to the Multi-Party Politics period.

However, the Saka Cabinet were severely criticized for failing in economics by the opposing political parties and by their own party members and they had to resign.